

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

ХАРКІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ імені В. Н. КАРАЗІНА

СОЦІОЛОГІЧНИЙ ФАКУЛЬТЕТ

Кафедра політичної соціології

ПОЯСНЮВАЛЬНА ЗАПИСКА

до кваліфікаційної роботи

на тему:

**«ЛІБЕРТАРІАНСЬКІ ІДЕЇ У СУЧАСНОМУ УКРАЇНСЬКОМУ
СУСПІЛЬСТВІ: РІВЕНЬ ПІДТРИМКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ПОШИРЕННЯ»**

Виконав: студент II курсу

магістратури, групи СТ-61

спеціальності 054 – Соціологія

Балюк А. А.

Керівник: Нікулін В. С., кандидат соціологічних наук

Рецензент: Вінникова Н. А., доктор політичних наук, доцент

Харків – 2024

- 3) Визначити представленість та рівень підтримки українських партій, що декларують себе «лібертаріанськими»
- 4) З'ясувати інформацію про діяльність українських громадських організацій, які декларують принципи лібертаріанства
- 5) З'ясувати думки та установки українського суспільства щодо лібертаріанських ідей, спираючись на існуючі актуальні опитування
- 6) Визначити уявлення та ставлення українців до лібертаріанських ідей, виявити ключові тенденції та суперечності у сприйнятті ідей лібертаріанства
- 7) Визначити обмеження та можливості реалізації лібертаріанських ідей в Україні

4. План роботи

№ з/п	Назви етапів роботи
1	Аналіз наукової літератури щодо теоретичних засад лібертаріанства.
2	Визначення суспільних думок і установок українців щодо лібертаріанських ідей, спираючись на актуальні емпіричні дослідження.
3	Розробка програми дослідження.
4	Збір даних методом онлайн-опитування.
5	Обробка й аналіз отриманих даних.
6	Формулювання висновків.

5. Дата видачі завдання 10 жовтня 2024 року.

Студент

_____ підпис

Антон БАЛЮК
ім'я, прізвище

Керівник роботи

_____ підпис

В'ячеслав НІКУЛІН
ім'я, прізвище

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНЕ ПІДҐРУНТЯ СУЧАСНИХ ЛІБЕРТАРІАНСЬКИХ ІДЕЙ .	8
1.1 Лібертаріанство: сутність та основні принципи	8
1.2. Різноманітність та неоднозначність лібертаріанського дискурсу: від анархо-капіталізму до мінархізму	18
1.3 Лібертаріанські ідеї та їх реалізація в реальному світі: порівняння класичних лібертаріанських принципів із практичною дійсністю	25
Висновки до розділу 1.	33
РОЗДІЛ 2. ПРЕДСТАВЛЕНІСТЬ ЛІБЕРТАРІАНСЬКИХ ІДЕЙ У СУЧАСНОМУ УКРАЇНСЬКОМУ СУСПІЛЬСТВІ.....	35
2.1 Лібертаріанські партії та громадські організації в Україні : ідеї, рівень підтримки, особливості.....	35
2.2 Аналіз думок та установок суспільства України щодо лібертаріанських ідей .	44
2.3 Обмеження та можливості реалізації лібертаріанських ідей у контексті українського суспільства	63
Висновки до розділу 2.	71
РОЗДІЛ 3. ДОСЛІДЖЕННЯ УЯВЛЕНЬ ТА СТАВЛЕННЯ УКРАЇНЦІВ ДО ЛІБЕРТАРІАНСЬКИХ ІДЕЙ	74
3.1 Програма дослідження.....	74
3.2 Результати дослідження.	77
Висновки до розділу 3.	91
ВИСНОВКИ.....	93
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	98
ДОДАТКИ.....	106

ВСТУП

Проблемна ситуація. У сучасному українському суспільстві, що переживає одночасно глибокі трансформації та виклики війни, постає питання пошуку нових ідеологічних орієнтирів. Лібертаріанські ідеї в світі привертають все більше уваги як альтернатива традиційним політичним ідеологіям. Однак, рівень обізнаності та підтримки цих ідей серед українського суспільства залишається недостатньо дослідженим. Основною проблемою є відсутність детальних даних про уявлення та ставлення громадян до лібертаріанства, що ускладнює розуміння реального впливу лібертаріанських ідей на українське суспільство та їхніх перспектив у політичному дискурсі. Без повної картини важко оцінити, наскільки лібертаріанські ідеї можуть вплинути на політичні процеси та чи мають вони потенціал для значного поширення.

Актуальність даного дослідження визначається кількома важливими факторами. По перше, в умовах післявоєнних політичних трансформацій та реформ в Україні виникне потреба в нових ідеологічних підходах, які можуть запропонувати альтернативні шляхи розвитку. Лібертаріанські ідеї можуть стати таким підходом, але їхня популярність та сприйняття потребують глибокого вивчення. По-друге, вивчення ставлення українців до лібертаріанських ідей допоможе зрозуміти соціальні зміни та тенденції, що відбуваються в суспільстві. Також існує обмежена кількість досліджень, що фокусуються на лібертаріанстві в українському контексті. Заповнення цієї прогалини сприятиме кращому розумінню суспільних настроїв та підґрунтя для політичних стратегій. Всі вищезазначені проблеми, потребуючи свого розв'язання, роблять перспективним дослідження лібертаріанських ідей в Україні. А отже, актуальність даної теми не викликає сумніву, оскільки потреба в такому дослідженні викликана об'єктивними соціальними змінами, що відбуваються в суспільстві.

Варто підкреслити, що лібертаріанство охоплює не лише політичні, а й філософські, економічні та етичні аспекти. В контексті роботи буде розглянуто його ключові ідеї та основоположні принципи, які формують лібертаріанство як концепцію. Воно охоплює широкий спектр питань: від філософії та етики до

політичних рухів і конкретних реформ. Багатовимірність дозволяє аналізувати ідеологію як комплексний феномен, що може адаптуватися до специфічних умов сучасної України.

Об'єкт: лібертаріанські ідеї у сучасному українському суспільстві.

Предмет: масштаби та перспективи поширення лібертаріанських ідей в українському суспільстві.

Мета роботи: виявити рівень підтримки та перспективи поширення лібертаріанських ідей у сучасному українському суспільстві.

Завдання роботи:

1. Визначити сутність та основні принципи лібертаріанства, розкрити її теоретичні основи
2. Визначити декларовані програми та рівень підтримки лібертаріанських партій в Україні
3. Визначити представленість та рівень підтримки українських партій, що декларують себе «лібертаріанськими»
4. З'ясувати інформацію про діяльність українських громадських організацій, які декларують принципи лібертаріанства.
5. З'ясувати думки та установки українського суспільства щодо лібертаріанських ідей, спираючись на існуючі актуальні опитування
6. Визначити уявлення та ставлення українців до лібертаріанських ідей, виявити ключові тенденції та суперечності у сприйнятті ідей лібертаріанства
7. Визначити обмеження та можливості реалізації лібертаріанських ідей в Україні

Теоретичною базою роботи є праці класиків лібертаріанства, зокрема Мюррея Ротбарда та Роберта Нозіка. Крім того, використовувалися роботи інших авторів, які досліджували лібертаріанство, зокрема праці Д. Бергланда, Д. Боуза та інших. Увагу також приділено вітчизняним авторам, зокрема таким як С. Башлаков, В. Золотарев, В. Хохлов, які аналізували поширення та особливості лібертаріанських ідей в українському контексті. Також були використані інші наукові джерела, включаючи наукові статті, книги, електронні джерела тощо.

Емпірична база роботи. При написанні роботи було використанні матеріали емпіричних досліджень, зокрема опитувань.

1. Соціологічна служба Центру Разумкова за підтримки Представництва Фонду Конрада Аденауера в Україні провела дослідження на тему «Політичні цінності та політико-ідеологічні орієнтації громадян України в період російської агресії: стан і напрями змін». Опитування методом face-to-face охопило 2 021 респондента.

2. Інститут соціології НАН України спільно з Київським міжнародним інститутом соціології (КМІС) провели опитування в межах блоку «Політика у фокусі громадської думки», спрямоване на вивчення реалізації державою принципу справедливості. Польовий етап тривав з 17 до 27 червня 2023 року, участь у дослідженні взяли 2 004 респонденти. Опитування проводилося методом САТІ.

3. Соціологічна служба Центру Разумкова в межах Програми сприяння громадській активності «Долучайся!» провела дослідження на тему «Оцінки громадянами соціально-економічної ситуації та соціально-економічної політики влади, соціальне самопочуття громадян». Опитування методом face-to-face тривало з 20 до 26 вересня 2024 року та охопило 2 016 респондентів.

4. Фонд «Демократичні ініціативи» імені Ілька Кучеріва спільно з соціологічною службою Центру Разумкова провели загальнонаціональне опитування на тему «Чи підтримують українці відкриття ринку землі, на яких умовах та на який захист своїх інтересів очікують». Польовий етап тривав з 14 до 19 травня 2021 року. Участь в опитуванні взяли 2 020 респондентів, опитування проводилося методом особистого інтерв'ю за місцем проживання.

5. Фонд «Демократичні ініціативи» імені Ілька Кучеріва спільно з Київським міжнародним інститутом соціології за фінансової підтримки Празького центру громадянського суспільства провели опитування на тему «Сприйняття загрози корупції громадянами: оцінка влади та вимоги до змін під час війни». Польовий етап тривав з 3 до 17 липня 2023 року, участь у дослідженні взяли 2 011 респондентів. Опитування проводилося методом face-to-face.

6. Фонд «Демократичні ініціативи» імені Ілька Кучеріва спільно з соціологічною службою Центру Разумкова за підтримки програми МАТРА, що

фінансується Посольством Королівства Нідерландів в Україні, провели опитування на тему «Сприйняття загрози корупції громадянами: оцінка влади та вимоги до змін під час війни». Польовий етап тривав з 9 до 15 серпня 2023 року, участь у дослідженні взяли 2 019 респондентів. Опитування проводилося методом face-to-face.

7. Фонд «Демократичні ініціативи» імені Ілька Кучеріва спільно із соціологічною службою Центру Разумкова провели дослідження на тему «Чинники впливу на схильність до патерналізму серед українського населення». Польовий етап тривав з 21 до 27 березня 2024 року. Опитування проводилося методом face-to-face, вибірка становила 2 020 респондентів.

8. В додатку «Дія» проводилося онлайн-опитування громадян на тему «Легалізація носіння вогнепальної зброї цивільними особами». Опитування тривало з 25 травня до 1 червня 2024 року. Станом на вечір 28 травня в опитуванні взяли участь понад 1 000 030 громадян України.

9. Дослідницька компанія Gradus Research провела онлайн-опитування на тему «Підтримка легалізації цивільної вогнепальної зброї в Україні». Опитування методом самозаповнення анкети в мобільному додатку Gradus охопило 1 000 респондентів у липні 2021 року та 2 000 респондентів у вересні 2022 року.

10. Соціологічна група «Рейтинг» на замовлення громадської ініціативи «Український арсенал свободи» провела опитування на тему «Особиста свобода, безпека та питання зброї». Польовий етап тривав з 16 травня 2022 року. Опитування проводилося методом CATI, вибіркова сукупність становила 1 000 респондентів віком старше 18. Вибірка була репрезентативною за віком, статтю та типом поселення.

11. У рамках об'єднаного дослідження «Європейське дослідження цінностей» (EVS) та «Світове дослідження цінностей» (WVS) було проведено порівняння рівня сприйняття економічних свобод серед українців та жителів першої п'ятірки країн у рейтингу економічних свобод. Використовувалися дані WVS-2020. Кількість респондентів – 1289.

До емпіричної бази дослідження також включено результати власного пілотажного дослідження, проведеного методом онлайн-анкетування із добровільним

залученням респондентів. В дослідженні взяли участь 138 респондентів, переважно молодь віком від 14 до 35 років (82% вибірки). Чоловіки склали 60,1% (83 особи), жінки – 39,9% (55 осіб). Дослідження дало змогу оцінити рівень обізнаності та підтримки лібертаріанських ідей серед українського суспільства, виявити ключові тенденції їх сприйняття тощо.

Анкета містила 33 питання, згруповані за шістьма тематичними блоками: індивідуальні свободи, економічна політика, монополія держави на прийняття рішень, свобода слова, соціальна сфера та обізнаність про лібертаріанство. Методика опитування передбачала уникнення упередженості, оскільки самих респондентів свідомо не інформували про фокус дослідження на лібертаріанстві, щоб не отримати упереджених відповідей. Отримані результати стали основою для аналізу специфіки сприйняття лібертаріанських ідей у сучасному українському суспільстві та їх перспектив у політичному дискурсі.

Загалом, вищезазначені дослідження забезпечили широку емпіричну основу для аналізу соціально-економічних, політичних та ідеологічних орієнтацій громадян України у контексті дослідження поширеності лібертаріанських ідей.

Методи. У роботі використовуються теоретичні й емпіричні методи дослідження, зокрема методи аналізу та синтезу, контент-аналізу, метод онлайн-анкетування тощо.

Наукова новизна роботи полягає в комплексному аналізі специфіки сприйняття лібертаріанських ідей в українському суспільстві.

Структура дослідження. Робота складається із вступу, 3х розділів, висновків, списку використаної літератури та додатків. Загальна кількість використаних джерел – 58. Загальна кількість сторінок – 122, з них 98 сторінок основного тексту.

РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНЕ ПІДРУНТЯ СУЧАСНИХ ЛІБЕРТАРІАНСЬКИХ ІДЕЙ

1.1 Лібертаріанство: сутність та основні принципи

В українських джерелах можна зустріти два поняття – «лібертаризм» та «лібертаріанство». які, за результатами аналізу літературних джерел, функціонують як взаємозамінні синоніми. Частіше використовується саме термін «лібертаріанство».

Вперше термін «лібертаріанець» («libertarian») у тексті було зафіксовано в XVIII ст., а саме у роботі Уїлльма Белшама під назвою «Про свободу та необхідність» 1789 року. Автор протиставляв «лібертаріїв» та «детерміністів». Він називав «лібертаріями» тих, хто заперечував концепцію метафізичного детермінізму та вірив у наявність у людини свободи волі [45, с. 7].

У Франції терміни «libertarisme» і «libertaire» вперше з'явилися завдяки Жозефу Дежаку в 1857 році. Французькі анархісти того часу поширили використання терміну «лібертарний» як синоніму до «анархіст», що підкреслювало їхню схильність до антиавторитарних, антиетатистських позицій та свободу індивіда як цінність [49, с. 6].

На початку XX століття в Сполучених Штатах Америки зростаюча кількість прихильників ідей свободи почала усвідомлювати потребу в новому самовизначенні. Це було пов'язано з необхідністю дистанціювання від «лібералів» та переосмислення класичного лібералізму, який перестав відповідати ідеалам індивідуальної свободи. Процес пошуку нового визначення розпочався саме в США, що цілком закономірно, оскільки термін «ліберал» був узурпований представниками лівих поглядів, зокрема Демократичної партії. Політичний дискурс у цей час дедалі більше акцентувався на необхідності державного втручання в особисте та економічне життя громадян, що суперечило первісному значенню поняття «лібералізм».

У 1946 році Леонард Рід, відомий автор есе «Я, Олівець», заснував Фонд економічної освіти (Foundation for Economic Education). Саме він першим запропонував використовувати новий термін – «лібертаріанство» для позначення

своїх ідей, які передбачали захист індивідуальних свобод, ринкової економіки та обмеженого втручання держави. Завдяки діяльності Леонарда Ріда поняття «лібертаріанство» і «лібертаріанець» отримали своє сучасне, автентичне значення, яке стало основою для подальшого розвитку цієї ідеології.

Як зазначає Середюк В.: «Лібертаріанство – це течія, рух, політична філософія, що становить систему економічних, правових, політичних, етичних положень, має ідейне та методологічне коріння в політичному лібералізмі Просвітництва й економічному лібералізмі ХІХ ст. Виникає як реакція на перехід у США лібералізму з першої третини ХХ ст. до соціальних ідей і обґрунтування необхідності державного втручання в економіку та питання особистої безпеки індивіда» [49, с. 10].

Що стосується **визначень терміну «лібертаріанство»**, то їх доволі багато. Наприклад, лібертаріанство як ідеологія, як політична теорія, як політична філософія, як сукупність політичних рухів та течій і т.д.

Лібертаріанство (англ. libertarianism; від лат. Libertas – «свобода») не є науковою школою в звичайному нашому розумінні, воно являє собою набір політичних рухів, філософських течій. «Термін «лібертаріанство» охоплює широкий спектр політичних, економічних, соціальних ідей, основним принципом яких є свобода [45, с. 7].

Як зазначає Девід Боуз: «Лібертаріанство - це політична філософія, що виводить принципи устрою суспільства з аксіоми самоналежності – права власності людини на власне тіло. Виходячи з переконання, що людина сама має розпоряджатися своїм життям і майном і має право самостійно вирішувати, як їй жити, за умови, що вона визнає таке саме право за іншими людьми, лібертаріанці відстоюють максимально широкі права особистості і вимагають зведення ролі держави до необхідного мінімуму - захисту життя і власності громадян» [5].

Дін Рассел у своїй роботі «Who is a libertarian?» (1955) визначає лібертаріанця як людину, «яка відкидає ідею використання насильства або погроз насильством, легальним чи ні, для нав'язування своєї волі чи думки людям. Загалом, лібертаріанець – це той, хто хоче, щоб його життя стало набагато менш зарегульованим, ніж воно є зараз» [19].

Д. Бергланд описуючи лібертаріанство з точки зору політики зазначає, що: «Лібертаріанський шлях – це найбільш логічно цілісний підхід до політики, заснований на моральному принципі самоналежності. Усі лібертаріанські погляди на спірні політичні питання ґрунтуються на ідеї, що кожна особистість має право самостійно розпоряджатися своїм тілом, вчинками, словами та власністю. Відповідно, єдиною правильною діяльністю держави є допомога особистостям у захисті їхніх прав від будь-кого, хто посягає на ці права» [3, с. 100].

В. Середюк в контексті аналізу розуміння держави в лібертаріанстві зазначає: «Ми послуговуємося загальноприйнятим оригінальним терміном “libertarianism” (лібертаріанство) для позначення течії політекономії та політичної філософії, що виникла у США та максимізує свободу людини, обмежує роль держави, підтримує ідею вільного ринку та спонтанного порядку» [49, с. 7].

З. Оніпко надає доволі вичерпне визначення лібертаріанства, як «сукупність течій, апологети яких виступають за максимізацію свободи за умови накладення повної заборони на фізичне насилля щодо кожного індивіда, а також вільного економічного обміну поряд із зменшенням ролі держави в суспільстві або за умов повного її знищення» [42 с. 25].

Таким чином, виходячи з усіх вищезазначених визначень, лібертаріанство можна визначити як сукупність течій, що теоретично базуються на принципі самоналежності та принципі неагресії. Практична частина, яка впливає з теоретичної, робить це визначення зрозумілішим для ширшої аудиторії. На рівні реформ у реальній політиці лібертаріанство передбачає рух у напрямку зменшення повноважень держави та розширення автономії (свободи) людини.

Предтечі лібертаріанства, такі як **класичний лібералізм, анархізм, і австрійська економічна школа**, суттєво вплинули на формування цієї ідеології. Вони внесли вклад у розуміння індивідуальної свободи, ролі держави та економічних поглядів.

Сучасні ідеї лібертаріанства були зазначені у роботах таких авторів як: М. Ротбард, У. Блок, Д. Боуз, С. Кінселла, Р. Нозік, Г.-Г. Гоппе, Д. Бергланд, Д. Фрідман,

Л. фон Мізес, Ф. фон Гайек, М. Фрідман, Ф. Бастіа, Г. де Молінарі, А. Ренд, Л. Спунер, Б. Такер, Т. Соуелл, С. Конкін, Ф. Оппенгеймер, Дж. Локк, Дж. Мілл, А. Сміт.

Лібертаріанство, як сформульована концепція з'явилася у 60-х роках завдяки американському економісту австрійської школи, політичному філософу Мюррею Ротбарду. Ротбард сформував теоретичні засади лібертаріанства, а також бачення політичного устрою, яке він назвав «Анархо-Капіталізм». Мюррей Ротбард є ключовою фігурою у формуванні лібертаріанства як завершеної системи поглядів. Його підхід об'єднав економіку, етику та політичну філософію. На відміну від утилітаристських позицій Людвіга фон Мізеса, який обґрунтовував вільний ринок як засіб підвищення загального багатства, Ротбард опирався на концепцію природніх прав, стверджуючи, що свобода є фундаментальною умовою людського існування.

В своїй книзі «До нової свободи. Лібертаріанський маніфест», що є однією з основоположних та найголовніших лібертаріанських праць, Ротбард надає ґрунтовне викладення основних принципів лібертаріанства, яка слугує водночас вступом до ідеології та закликом до політичних реформ. Ротбард досліджує і обґрунтовує концепції індивідуальної свободи, добровільних асоціацій і мінімізації (ліквідації) ролі держави у житті громадян, відстоюючи ідею, що державне втручання шкодить як суспільству, так і особистості.

Ротбард сформулював два основних фундаментальних принципа лібертаріанської теорії.

- 1) **Принцип самоналежності.** Кожна людина володіє абсолютним правом на своє тіло, життя та особистість. Людина належить сама собі. Ніхто не може розпоряджатися вами та вашим майном без вашої згоди. Кожна людина є єдиним легітимним власником свого тіла і має повне право розпоряджатися ним на власний розсуд [16, с. 33].
- 2) **Принцип неагресії,** також відомий під такими назвами, як «договір про неагресію» або «принцип ненападу», «non-agression principle», «non-agression axiom», центральну аксіому лібертаріанської ідеології. Цей принцип проголошує, що жодна людина або група людей не має права ініціювати агресію (агресивне насильство) проти іншої особи чи її власності.

Принцип неагресії не означає пацифізму, жертва має повне право захищатись після того, як по відношенню до неї було ініційовано агресивне насильство [16, с. 27].

Якщо розкривати детальніше, то на основі принципу самоналежності логічно виводиться механізм поширення цього права на об'єкти зовнішнього світу. Згідно з цим підходом, володіння об'єктами матеріального світу базується на чітких критеріях їхньої апропріації (заволодіння): наприклад, через перший акт використання, створення чи добровільного обміну, без порушення прав інших осіб. Це створює основу для універсальних правил власності. Д. Бергланд в цьому контексті зазначає: «Принцип власності на себе окреслює межу навколо кожної особи, створюючи сферу приватного життя та свободи дій для цієї людини. Ми всі повинні поважати право іншої людини діяти в межах її персональної сфери» [3, с. 2].

У свою чергу, ці принципи дозволяють визначити легітимність застосування насильства. Насильство вважається неправомірним, якщо воно порушує право людини на самоналежність або її право на законно набуте майно. З такого підходу логічно формується та виводиться так званий принцип неагресії (NAP), який забороняє ініціювати агресивне насильство або примус щодо інших осіб, якщо вони самі не здійснюють агресивне насильство. Принцип неагресії регулює поведінку людей. Він робить витрати агресивної поведінки вище, ніж мирної. Тому правило NAP існує одразу у декількох сферах, зокрема як етичне правило (внутрішній кодекс), як моральне правило (очікування інших людей) і як правове правило (покарання за вбивство, крадіжку, і загалом, комплекс прав власності). До речі, саме тому всі лібертаріанці виступають за право володіння зброєю.

Ці 2 принципи є фундаментальним правовим кодексом лібертаріанства. Принципи самоналежності та неагресії, хоча і є теоретичними засадами, мають вагомий практичний наслідок, що формують правове й етичне підґрунтя у лібертаріанстві. Вони не просто слугують теоретичними концепціями, але також є інструментами, що дозволяють формулювати визначення правомірності або неправомірності тих чи інших дій. Тобто, положення про самоналежність і неагресію дають змогу конкретизувати рамки, у яких можуть здійснюватися ті чи інші дії будь яких акторів,

дозволяючи з теоретичного рівня переходити до оцінки практичної легітимності будь-яких суспільних або міжособистісних взаємодій.

Не менш важливим аспектом у лібертаріанській філософії є приватна власність. Приватна власність має фундаментальне значення для лібертаріанців, оскільки вона є базовим елементом індивідуальної свободи. У лібертаріанській філософії право власності є невід'ємною частиною права особи на самоналежність, що означає повне право володіти та розпоряджатися власним тілом, працею і результатами своєї праці. У цьому контексті приватна власність слугує не лише економічним інструментом, але й засобом соціального порядку. Лібертаріанці вважають, що приватна власність забезпечує механізм добровільної взаємодії між людьми, дозволяючи їм укласти контракти, обмінюватися ресурсами та отримувати вигоду від власної діяльності без примусового втручання з боку держави чи інших інституцій. Захист приватної власності – одна з найважливіших умов для забезпечення стабільності та добровільного суспільного порядку.

Тобто, якщо казати простіше, лібертаріанці прагнуть побудувати суспільство на принципово інших засадах – добровільних відносинах між людьми, відмові від агресивного насильства як методу організації суспільного життя.

Сучасний державний лад, за твердженням лібертаріанців, повністю ґрунтується на системному насильстві, яке проявляється на всіх рівнях соціального устрою та в різних аспектах. Це насильство не просто існує в суспільстві, воно є його базовою складовою [18, с.161]. Кожен громадянин відчуває на собі наслідки цього насильства, яке пронизує різні аспекти життя. Якщо наводити суто практичні приклади, то це, наприклад стосується стягнення податків або економічних свобод, коли людина не може нормально вести бізнес через жорсткі державні регуляції, перевірки, бюрократію або надвисокі податки. А якщо ти відмовляєшся ці вимоги виконувати, приходять держава і робить тебе «злочинцем», до якого треба застосувати покарання. Або, наприклад, у питаннях, що стосуються особистої свободи та розпорядження власним тілом, держава також накладає обмеження. Одним із найпоширеніших прикладів, які наводять лібертаріанці, є криміналізація так званих «злочинів без жертви», зокрема вживання певних речовин, таких як маріхуана. Оскільки людина

належить сама собі, лібертаріанці виступають за декриміналізацію ненасильницьких злочинів, оскільки вважають, що вони порушують право людини самостійно розпоряджатися своїм тілом. Основною метою лібертаріанців є забезпечення максимальної свободи особистості. Вони не прагнуть змусити когось діяти певним чином, а, навпаки, хочуть створити умови, за яких людина матиме повну свободу розпоряджатися своїм тілом (принцип самоналежності) та результатами своєї праці та ресурсами так, як вона вважає за потрібне.

Економічні погляди лібертаріанців базуються на ідеях австрійської економічної школи. Лібертаріанці сприймають вільний ринок як природну систему добровільних відносин між індивідами, яка виникає та функціонує незалежно від державного втручання. Принцип «laissez-faire», який лежить в основі економічних поглядів лібертаріанців, передбачає невтручання держави в економічні процеси. Цей підхід, характерний для австрійської економічної школи, акцентує на ідеї, що економіка є саморегульованою системою, де вільний ринок найефективніше координує попит і пропозицію. Згідно з «laissez-faire», індивіди повинні мати право здійснювати свою економічну діяльність без державного контролю, зокрема без обмежень у питаннях конкуренції, ціноутворення, або контрактних відносин [44, с. 21].

Лібертаріанці дотримуються цього підходу, адже вважають, що втручання держави лише обмежує економічну свободу (а отже і свободу індивіда) та є як аморальним, так і неефективним. З їхньої точки зору, ринкові механізми створюють оптимальні умови для економічного зростання і добробуту, а втручання держави через податки, регуляції чи субсидії викривлює природні ринкові механізми, порушуючи баланс між попитом і пропозицією. І це не кажучи навіть про те, що сама держава існує за рахунок насильницького грабування людей у вигляді податків.

З погляду лібертаріанців анархо-капіталістичного напрямку, податки є репресивним інструментом у руках чиновників, який держава використовує для підтримки свого існування та впливу на суспільство. Лібертаріанство розглядає державні податки як примусовий механізм, що суперечить принципам добровільності та особистої свободи. Анархо-капіталісти виступають за повне скасування податків,

вважаючи, що все фінансування суспільних потреб має здійснюватися виключно недержавними методами. Це, фактично, означає, що держави не існує. Мінархісти, які представляють більш помірковане крило лібертаріанства, визнають, що на практиці повна відмова від держави та податків на сучасному етапі є складним завданням. Тому вони виступають за мінімальний податковий тиск, обмежуючи роль держави лише базовими функціями, такими як забезпечення безпеки та правопорядку, захист приватної власності, які потребують мінімального фінансування.

Популярний серед лібертаріанців вислів «податки – це грабіж» («taxation is theft») відображає їх критичне ставлення до примусового характеру податків. На думку лібертаріанців, податкова система, що існує у сучасних державах, побудована на примусових засадах, адже несплата податків кваліфікується як правопорушення, яке може призвести до кримінальної відповідальності. Саме тому вони сприймаються як нав'язане стягнення (грабування) з боку держави, тобто, фактично, порушенням принципу неагресії [11; 43, с. 180].

Визначальним принципом лібертарної ідеології є антиетатизм. Антиетатизму притримується будь яка течія лібертарної ідеології [25, с. 205].

Етатизм (від франц. – *état* – держава) – концепція політичної думки, що розглядає державу як найвище досягнення і мету суспільного розвитку [26].

У політичній науці етатизм – це переконання, що держава повинна контролювати як економічну, так і соціальну політику, або кожен з них до певної міри. Етатизм позиціонується як протиположність анархізму [31].

Лібертаріанство - це ідеологія про самоналежність людини й заперечення агресії. Заперечення держави це один з випадків заперечення агресії. Лібертаріанці будуть протидіяти будь-яким спробам нав'язати людям поведінку, яка не відповідає їх уявленню про те, як має виглядати суспільство навколо них.

Одним із найважливіших завдань лібертаріанців є **демістифікація державної влади, розвінчування міфів про необхідність і винятковість державних функцій**, пропонуючи натомість альтернативні, ринкові шляхи вирішення тих чи інших проблем, які відповідають інтересам громадян, а не державного апарату. Наприклад,

лібертаріанці вказують на те, що такі послуги, як, наприклад, «безкоштовна» медицина, або «безкоштовна» державна освіта, насправді фінансуються за рахунок податків громадян, а отже, є не «безкоштовними», а нав'язаними, часто неефективними моделями, які обмежують вибір і можливості людей, роблять їх біднішими та ставлять в залежність від держави. Тобто, не податки існують заради, наприклад, «безкоштовної» медицини, а «безкоштовна» медицина існує заради податків [23, с. 190]. І так, на думку деякої частини лібертаріанців, з усіма державними функціями.

Лібертаріанство критикує будь-яке розширення повноважень та розміру державного апарату. Також критикується будь-яке систематичне перекладання на державу функцій, які могли б бути ефективно виконані суспільством, тобто майже всіх. Тому лібертаріанці наполягають на мінімізації ролі держави, аж до її майже повного усунення з економічної, політичної та культурної сфер. У радикальних анархічних варіантах держава та її інституції повністю замінюються приватними організаціями, здатними забезпечувати судочинство та правоохоронні послуги на добровільних і ринкових засадах. Відповідно, податкова система скорочується до зовсім мінімального рівня або взагалі ліквідується.

З точки зору лібертаріанців, етатизм є абсолютним злом, адже людина є метою, а не засобом. Кожна особистість має право самостійно обирати свій шлях до щастя, без примусу чи нав'язування зовнішніх амбіцій. Держава ж знищує свободу людей, використовуючи людей як інструменти для досягнення своїх цілей – від воєн до утопічних проєктів, паралельно виправдовуючи свої дії гаслами про «суспільне благо».

Лібертаріанці переконані, що **спонтанні порядки** лежать в основі всіх аспектів соціальних відносин. Вони виникають природним шляхом через взаємодію індивідів, які керуються власними інтересами та прагнуть досягти спільної вигоди без зовнішнього примусу. Спонтанні порядки охоплюють економічну діяльність, культурні практики, правові норми та інші сфери, що формуються завдяки добровільним домовленостям і самоорганізації. Державне втручання розглядається як щось, що порушує ці природні процеси, спричиняючи конфлікти й обмежуючи

свободу, тоді як саме ці спонтанні механізми здатні забезпечити ефективність і гармонію в суспільстві [25, с. 206.].

Девід Боуз, визначаючи ключові принципи лібертаріанства, зазначає: «Однак велике відкриття лібертаріанського аналізу суспільства полягає в тому, що порядок у суспільстві виникає спонтанно – завдяки діям тисяч або мільйонів людей, які координують свої дії один з одним для досягнення своїх цілей. Протягом історії людства ми поступово обирали більше свободи, і водночас нам вдалося створити складне суспільство з витонченою організацією. Найважливіші інституції людського суспільства – мова, право, гроші та ринки – розвивалися спонтанно, без центрального управління» [4].

Лібертаріанство вирізняється серед інших ідеологій **відсутністю єдиної культурної парадигми**, що є однією з його ключових переваг. Це забезпечує гнучкість і індивідуалізацію, уникаючи жорстких рамок, які притаманні багатьом етатистським ідеологіям. Натомість інші політичні системи часто нав'язують певні культурні норми, використовують політичні маніпуляції для поділу суспільства та створюють соціальну напруженість.

Лібертаріанство підтримує свободу вибору культурних цінностей і залишає це на розсуд кожного. Лібертаріанці не примушують інших підкорятися їхнім поглядам через насильницькі або державні методи впливу, дозволяючи відкрито висловлювати різні позиції щодо таких питань, як ЛГБТ, мігранти, аборти чи наркотики.

Не ідеальним, але показовим в контексті лібертаріанства прикладом в цьому аспекті є США, де ця свобода реалізується на рівні штатів, каунті (округів) та муніципалітетів, де місцева влада адаптує закони до специфіки населення. Наприклад, одні штати мають ліберальні закони щодо наркотиків чи продажу алкоголю, тоді як інші дотримуються більш консервативних підходів [7]. В різних штатах також по-різному регулюється політика абортів, від повної заборони до повної легалізації на будь-якому терміні, так і більш нюансовані варіанти [1]. Така децентралізація дозволяє уникати культурних конфліктів і забезпечувати право на самовизначення.

Тож державне невтручання, радикальна децентралізація, створення нових добровільних союзів і свобода асоціацій (включаючи свободу не асоціюватися) – є ключовими елементами лібертаріанського підходу до організації суспільства. Лібертаріанці переконані, що ці принципи спрямовані на зниження конфліктів і надання кожній людині права обирати своє соціальне середовище відповідно до власних переконань і потреб.

1.2. Різноманітність та неоднозначність лібертаріанського дискурсу: від анархо-капіталізму до мінархізму

Як уже було зазначено раніше, лібертаріанство являє собою сукупність різних течій. Воно є багатогранною школою думки, яка об'єднує різноманітні течії та підходи. Незважаючи на спільне прагнення до максимізації індивідуальної свободи, лібертаріанський дискурс характеризується неоднорідністю, що виявляється у різних поглядах як на його трактування, так і на практичне втілення його ключових ідей у реальність.

Дві **головні** основні гілки лібертаріанців - це анархо-капіталісти, які вважають, що держава зовсім не потрібна, і мінархісти, які вважають, що мінімальна держава необхідна для забезпечення порядку та безпеки.

Основною ж відмінністю **мінархізму** від суміжної течії лібертаріанства – анархо-капіталізму є обґрунтування необхідності існування держави як такої, хоч і з обмеженими повноваженнями. При чому не з точки зору того, що мінархісти виправдовують державу, а вони лише кажуть «ми поки що не можемо від неї повністю позбутися» [30].

Мінархізм (від лат. *minimus* – «мінімальний» та давньогрец. *ἀρχή* – «влада») представляє одну з течій лібертаріанства, що пропонує ідею мінімальної держави. Концепція «мінімальної держави» також відома під назвою як «держава-нічний сторож» (*night-watchman state*). Роль держави в мінархізмі обмежується трьома

функціями – правосуддя (арбітраж), армія, поліція. Решта сфер суспільного життя на розсуд добровільних угод між громадянами. Мінархізм часто розглядається як «золота середина» між анархо-капіталізмом, який заперечує потребу в будь-якій державі взагалі, та класичним лібералізмом, який допускає більш широку роль держави в економічному та соціальному житті [45 с. 9].

Значний вплив на формування сучасного мінархізму мала книга Роберта Нозіка «Анархія, держава та утопія» (1974). На його думку єдиною легітимною роллю держави є захист індивідів від насильства, шахрайства та забезпечення виконання добровільних контрактів між ними. Будь-яке розширення державних функцій, на думку Нозіка (в тому числі в економіку), порушує природні права особистості, а отже є недопустимим [41, с. 167]. У фінальній частині книги Нозік звертається до «утопії», розглядаючи її як можливість існування добровільних спільнот, у яких люди можуть жити за власними принципами, якщо це не порушує прав інших [14].

Анархо-капіталізм – це політична концепція, яка поєднує принципи анархізму та капіталізму, виступаючи за ліквідацію держави та інших примусових інституцій на користь індивідуального суверенітету та вільного ринку. У такому суспільстві всі послуги, включно з безпекою та правосуддям, надаються приватними підприємствами на конкурентній основі, без державного втручання. Найбільш змістовно анархо-капіталізм описується у книзі Мюррея Ротбарда «До нової свободи. Лібертаріанський маніфест». Мюррей Ротбард аргументує як моральну, так і практичну перевагу вільного ринку над державним регулюванням у всіх аспектах суспільного життя, глибоко аналізуючи ключові проблеми сучасності, починаючи від системи освіти та соціального забезпечення, аж до функціонування судів і поліції.

Інша важлива праця на цю тему – «Механізм свободи. Анархія вільного ринку» Девіда Фрідмана, яка розкриває анархо-капіталізм з позицій консеквенціоналізму, фокусуючись на практичних перевагах приватних ініціатив над державними аналогами. Базуючись на емпіричних доказах та економічному аналізі, він демонструє, що функціонування суспільних інститутів без впливу держави є не лише морально виправданими, але й практично ефективнішими.

Термін «анархо-капіталізм» нерідко викликає у суспільства неоднозначні реакції та асоціації з радикальними або навіть маргінальними ідеями. Проте це більше питання лінгвістичної еволюції, що впливає на сприйняття даного поняття, ніж реального змісту ідеї. Назва, справді, може видаватися незграбною або не зовсім вдалою, але вона не відображає повної суті теорії. Під «анархо-капіталізмом» розуміється ідея суспільства, яке функціонує на основі ринкових, тобто добровільних і волонтаристських, принципів. На відміну від державного регулювання, де правила встановлюються через примус та насильство, у рамках анархо-капіталістичного підходу суспільний порядок має забезпечуватися через добровільні експліцитні або імпліцитні контракти.

У цьому контексті доцільним є переосмислення значення терміна «анархія». В межах лібертаріанської думки анархія не означає хаосу чи відсутності правил, а навпаки, виступає як альтернатива анархії у традиційному сенсі, тобто безладдю. Лібертаріанське розуміння анархії базується на припущенні, що **суспільний порядок можливий без централізованого примусу**. З цієї позиції лібертаріанці висловлюють ідею, що суспільство повинно функціонувати не під впливом «найсильнішого насильника» або держави, яка встановлює закони примусом, а порядок повинен базуватися на відмові від насильницьких методів і потребує експліцитної або імпліцитної згоди сторін для створення правових норм.

Це підкреслює фундаментальний принцип лібертаріанства – **принцип неагресії**, також відомий під такими назвами, як «договір про неагресію» або «принцип ненападу», «non-aggression principle», тобто ідею, що порядок і право виникають з моменту, коли сторони домовляються утримуватися від насильства по відношенню один до одного, адже в лібертаріанстві право не є природним станом людства, який повинна гарантувати держава, як, наприклад, в класичному лібералізмі, а є продуктом домовленостей. Лібертаріанці не стверджують, що у суспільстві настане повне зникнення насильства або що всі конфлікти між людьми будуть остаточно врегульовані. Навпаки, вони визнають реалії людської природи та неминучість конфліктів у будь-якому суспільстві. Втім, вони переконані, що децентралізоване суспільство знижує ризик агресивного насильства, оскільки

унеможливиює концентрацію влади в одних руках. В системі відсутності державного примусу суспільство має більше шансів досягти мирного співіснування з меншими ризиками стати жертвою агресії, ніж у державній системі, побудованій цілком насильстві [23, с. 171].

Саме через це лібертаріанці закликають не зосереджуватися на терміні «анархія» у його поширеному значенні, яке може ввести в оману, а сприймати його у специфічному лібертаріанському розумінні. У лібертаріанському контексті «анархія» не означає хаосу, безладу або країни на кшталт Сомалі, як це часто сприймається. Також лібертаріанська анархія не означає відсутність природних ієрархій чи авторитетів, це скоріш означає, що такі відносини будуються добровільно і природньо, а не на примусовій силі.

Лібертаріанство як політична філософія складається з широкого спектра течій і підходів, які можуть суттєво відрізнитися за своїми ідеологічними акцентами. Окрім двох мейнстримних і основних (**анархокапіталізму та мінархізму**) існує значна кількість течій у лібертаріанстві і кожна з них по-своєму трактує лібертаріанські ідеї, підходи, нюанси, та речі, які їх відрізняють від інших течій лібертаріанства і т.д.

Палеолібертаріанство. Виникло в США наприкінці 1980-х – на початку 1990-х років, було засноване Мюрреєм Ротбардом і Лью Роквеллом. Рух виник як реакція на негативні (на думку засновників) тенденції в лібертаріанському русі та політичному контексті США. Це був напрямок правого лібертаріанства, спрямований на об'єднання лібертаріанців із палеоконсерваторами в рамках політичної активності. Палеолібертаріанці поєднують класичні ідеї лібертаріанства із соціальним консерватизмом. У рамках стратегії пропонувалося тимчасове прийняття компромісів, що наближають до реалізації кінцевих лібертаріанських цілей, зокрема виступаючи за мінімальну державу та ринок з майже відсутнім державним втручанням, і при цьому підтримуючи традиційні моральні цінності та соціальні норми. Рух був спробою створити «новий бренд» лібертаріанства через акцент на традиційних цінностях.

Такі традиційні цінності як сім'я, релігія і т.д. вбачалися Ротбардом як важлива складова суспільства, що робить його не лише гармонійним, але й сприяє більшому

шансу зберегти ідеали вільного суспільства. Палеолібертаріанці вважають, що без таких цінностей суспільство може схилитися до лівих, державницьких ідей, що призведе до розширення державного втручання та обмеження індивідуальних свобод. До сучасних представників палеолібертаріанства відносять Ганса-Германа Гоппе, одного з провідних теоретиків сучасного лібертаріанства та учня Мюррея Ротбарда [6].

Фузіонізм. Фузіонізм – це філософська та політична концепція, що об'єднує традиційні консервативні ідеї з принципами правого лібертаріанства, зокрема в питаннях вільного ринку, природніх правах тощо. Засновником концепції вважають Франка Майєра, а сама ідея розвивалася в 1950-х роках на сторінках журналу *National Review* під редакцією Вільяма Ф. Баклі-молодшого. Основна мета фузіонізму – поєднати свободу з традицією, досягаючи стабільності в суспільстві через поєднання індивідуальної свободи та традиційних моральних цінностей. Рух набув популярності під час президентства Рональда Рейгана. Ідеологія стикалася з критикою як з боку лібертаріанців, так і консерваторів. Наприклад, Ротбард зазначав, що «фузіонізм» – це міф, створений для об'єднання різних політичних груп у консервативному русі. Усі ключові аспекти поглядів Мейєра є лібертаріанськими, а спроба синтезу з традиціоналізмом є або декоративною, або суперечливою [17]. До представників цієї течії відносять самого Майєра, Л. Роквелла, Р. Пола.

Агоризм. Соціально-політична філософія, розроблена Самюелем Едвардом Конкінім III, яка виступає за суспільство, в якому всі відносини між людьми є добровільними обмінами, здійснюваними через контрекономіку, зосереджену на невідчужуваних правах і ненасильницькій революції. Акцент на розвитку паралельної економіки, вільної від державного контролю. Агористи акцентують на опорі державним законам і регуляціям шляхом використання чорного та сірого ринків, вважаючи це ефективним способом досягнення свободи та економічної незалежності. Хоча агоризм має схожі риси з анархо-капіталізмом, більшість агористів рішуче відкидають голосування як засіб досягнення своїх цілей, на відміну від деяких анархо-капіталістів. Основна мета агоризму – побудова «агори», тобто суспільства

відкритого ринку, максимально вільного від крадіжок, насильства та обману. Течія критикувалась з боку Мюррея Ротбарда [42, с.126].

Іноді до течій лібертаріанства відносять «об'єктивізм» Айн Ренд. Її філософія, хоча і зовсім інша, але доволі пов'язана з лібертаріанством через спільні принципи індивідуалізму, економічних поглядів, захисту прав власності, мінімізації ролі держави та визнання свободи як основної цінності. Обидві системи наголошують на непорушності індивідуальних прав, необхідності добровільного співробітництва, антиетатизмі та моральному обґрунтуванні капіталізму як економічної моделі. Також Ренд вважала державу необхідною для забезпечення природних прав, що збігається з мінархістською концепцією «мінімальної держави» у лібертаріанстві, але категорично відкидала анархічний підхід, популярний серед частини лібертаріанців. Хоча її ідеї вплинули на формування лібертаріанської думки, Ренд критикувала лібертаріанський рух за «плагіат» її концепцій без глибокого розуміння філософського фундаменту об'єктивізму. Сама вона не асоціювала ані себе, ані свою філософію з лібертаріанським рухом, і доволі критичного ставилася до нього. Не дивлячись на критику лібертаріанського руху, багато її ідей (особливо етичних), стали частиною лібертаріанського дискурсу [39; 34].

Також існує навіть «ліва» лібертарна школа думки. Ліві лібертаріанці, до яких, зокрема, належать П. Валлентайн, Г. Штайнер, М. Оцука, утворюють окремий лівий напрямок у межах лібертаріанського спектру. Сюди також можна віднести **геолібертаріанство** або **джорджизм** [42 с. 132]. Ці теоретики, як і праві лібертаріанці, відстоюють пріоритет особистої свободи як фундаментальної цінності; водночас вони обґрунтовують інший, егалітарний підхід до права власності. Вони критично ставляться до ідеї індивідуального привласнення землі та природних ресурсів.

Ліве лібертаріанство не має значного впливу як політичний рух у сучасному світі. Воно практично не представлено жодними серйозними партіями чи організаціями та залишається переважно теоретичною концепцією. На відміну від правого лібертаріанства, яке широко підтримується політичними та громадськими рухами, ліве лібертаріанство існує переважно в межах академічних дискусій та

теоретичних досліджень, не маючи суттєвої політичної суб'єктності чи значного впливу на суспільні процеси.

Однак у сучасному політичному дискурсі більшість партій та громадських організацій представляють саме праве лібертаріанство, тоді як ліве лібертаріанство сприймається як маргінальне явище і нерідко звучить як оксюморон, з точки зору правих лібертаріанців. Під терміном «лібертаріанець» суспільство, як правило, розуміє прихильника правого лібертаріанства у 99% випадків. Праве лібертаріанство, на відміну від лівого, акцентує увагу на максимізації економічних свобод, базується на приватній власності, відкидає державне втручання в економічні процеси та підтримує природний, ринковий розподіл ресурсів без державного контролю. Представники цього напрямку прагнуть мінімізації державного впливу на суспільне життя, надаючи перевагу саморегуляції ринкових процесів та особистій відповідальності громадян за власні рішення і добробут.

Отже, систематизуючи основні засади різних напрямів **мейнстримного розуміння лібертаріанства**, до якого можна віднести всі форми течій, які виступають одночасно проти держави та проти будь-якого іншого способу примусового розподілу ресурсів, можна виділити принципи, що об'єднують ці різні течії.

До таких принципів належать:

1. Акцент на свободі особистості: цей принцип передбачає максимальне поширення, універсалізацію та максимізацію індивідуальної свободи в усіх сферах суспільного життя. Розуміється в негативному сенсі (свобода від).

2. Індивідуалізм: лібертаріанці розглядають індивіда як базову одиницю аналізу.

3. Самоналежність та приватна власність: кожен індивід володіє своїм тілом і може використовувати власність, яку він набув, на свій розсуд, вільно від агресії з боку інших.

4. Принцип неагресії: цей принцип забороняє агресію, примус або насильство щодо індивіда або його приватної власності з боку інших осіб або держави.

5. Ідея «спонтанного порядку»: будь-які прояви людської діяльності можуть самоорганізуватися стихійно, без необхідності централізованого контролю. Механізми спонтанного порядку дієві не тільки у сфері економічних відносин, але й в сфері соціальних взаємодій.

6. Принцип конкурентного вільного ринку: лібертаріанство відстоює принцип *laissez-faire*, що передбачає функціонування вільного ринку без державних регуляцій та втручання загалом.

7. Антиетатизм, визначення держави як інструменту насильства і примусу: лібертаріанці вважають, що держава є апаратом примусу, головним агресором по відношенню до свободи індивіда та його власності, а отже її функції слід максимально обмежити або замінити інститутами, заснованими на добровільних взаєминах.

Ці принципи утворюють концептуальний каркас, що об'єднує численні напрями лібертаріанської думки та дозволяє класифікувати різні ідеологічні течії в межах спільної парадигми.

1.3 Лібертаріанські ідеї та їх реалізація в реальному світі: порівняння класичних лібертаріанських принципів із практичною дійсністю

Лібертаріанство як політична філософія існує, передусім, у формі теоретичної моделі суспільства, заснованого на **принципі самоналежності** та **принципі неагресії**. Найбільш радикальним виявом цієї ідеї є анархо-капіталізм – концепція, в межах якої вся діяльність суспільства відбувається без залучення державних інституцій загалом. У цьому контексті з'являється лібертаріанський дискурс, де широко обговорюється питання функціонування правових і соціальних механізмів в умовах відсутності центральної державної влади. Наприклад, «а як здійснюватиметься судочинство без централізованих судових органів?» або «яким чином забезпечується дотримання принципу неагресії відносинах між незалежними контрактними юрисдикціями?», «а якщо станеться така ситуація, що...», «а хто буде

здійснювати зовнішнє представництво?» і т.д. На щось лібертаріанство дає сто відсоткові, переконливі відповіді та аргументи, однак на деякі специфічні питання сучасна анархо-капіталістична теорія не пропонує остаточних або вичерпних відповідей, залишаючи їх у сфері гіпотетичних припущень та теоретичних побудов.

Втім більшість лібертаріанців не трактують анархо-капіталізм як утопічну ідею, що повинна бути досягнута за будь-яких умов, на відміну від інших політичних ідеологій, таких як комунізм, де кінцева мета часто є обов'язковою складовою доктрини і виправдовує будь-які засоби для їх досягнення. Натомість, для більшості лібертаріанців важливим є сам метод (засоби) досягнення змін у суспільстві: поступова деконструкція державної влади через запровадження лібертаріанських реформ, що ведуть до більшої свободи та роблять суспільство більш вільним (лібертарним). Будь-яка реформа, що сприяє просуванню суспільства до більшої свободи, є кроком у напрямку лібертаріанства. І навпаки, всі ініціативи, які збільшують залежність людей від держави або обмежують їхню свободу, суперечать його засадам. Конкретні лібертаріанські реформи залежать від соціального, економічного та політичного контексту кожної країни.

Таким чином, анархо-капіталізм виконує роль ідеальної моделі, своєрідного **орієнтиру** для реалізації лібертаріанських принципів, яка вказує на бажаний напрямок трансформацій, але не вимагає їх абсолютної реалізації. В цьому контексті **мінархізм** як концепція, що передбачає існування мінімальної держави з обмеженими функціями виступає як більш реалістичний варіант лібертаріанського суспільства. Вона враховує обмеження, з якими наразі стикається анархо-капіталістична модель, і дозволяє практично впроваджувати основні лібертаріанські принципи в реальних умовах, щодо забезпечення свобод, а не виправдання державного свавілля.

Лібертаріанство можна розглядати як систему цінностей, яка ґрунтується на принципі та самоналежності. Анархо-капіталізм, у свою чергу, є теоретичною моделлю спроби реалізації цих цінностей на практиці, орієнтуючись на ідеологічну непохитність і внутрішню логічну послідовність принципів. Втім в контексті реалізації цих ідей на практиці є певні проблемні аспекти. Ідеологічно анархо-капіталізм розглядається як послідовна та внутрішньо цілісна система. Однак для

побудови лібертаріанського суспільства, яке мінімізує агресивне насильство та забезпечує взаємодію на основі добровільної співпраці, необхідно брати до уваги актуальні умови соціального середовища та підлаштовуватися під них.

Реальність висуває певні умови, в яких суспільство змушене адаптуватися. Одним із таких обмежень є неможливість негайного скасування **всіх** законів з метою досягнення лібертаріанського суспільства. Хаос та створення конфлікту усіх проти всіх може виявитися навіть небезпечнішим, ніж наявні форми державного управління. Таким чином більш прийнятним буде варіант поступового переходу до вільного суспільства.

Іншим проблемним питанням стає питання контролю за **ядерною зброєю**. За відсутності державної монополії на володіння зброєю масового ураження виникає небезпека її надмірного розповсюдження серед приватних осіб. У разі, якщо ядерна зброя опиняється у руках багатьох індивідів або приватних організацій, зростає ймовірність використання її без відповідального регулювання чи міжнародного контролю. Кожна окрема особа, яка володіє такими засобами, набуває потенційної можливості не лише захищати себе, але й завдавати надмірної, масової шкоди іншим, при цьому включаючи критичні гуманітарні, екологічні наслідки тощо [20].

Ще проблемне питання полягає у заміні державної армії приватними військовими компаніями. Основна мета таких компаній – прибуток, що може призвести до надання послуг тим, хто більше заплатить, без урахування суспільних інтересів. Відсутність централізованої координації може унеможливити ефективну відповідь на зовнішні загрози. Крім того, існує ризик локальних конфліктів між юрисдикціями [40, с. 401].

Питання суб'єктності дітей є складним аспектом лібертаріанської ідеології. Лібертаріанство не дає остаточної відповіді на статус дітей, адже їхня природа змінюється з дорослішанням. Наприклад, однорічна дитина не є суб'єктом, тоді як шістнадцятирічна особа може ним бути. Однак визначення точного моменту переходу від об'єкта до суб'єкта залишається умовним і, ймовірно, залежатиме від рішення суспільства або громади, або ж державного стандарту. Деякі лібертаріанці

пропонують встановити вік, наприклад, 14-16 років, після якого дитина вважається самостійним суб'єктом, а до цього її права захищаються в межах місцевих договорів.

Ще одним дискусійним аспектом є можливість існування сімей поза юрисдикцією будь-якої громади. У лібертаріанському суспільстві такі сім'ї могли б уникати регулювання щодо захисту дітей, що створює ризики насильства в окремих екстремальних випадках. Лібертаріанці однак вважають, що навіть такі трагедії є менш масштабними, ніж ті, що спричиняє держава, наприклад, у випадках ювенальної юстиції або історичних прецедентах, таких як репресії чи геноциди в СРСР, Китаї чи Камбоджі. Жодна сім'я не здатна завдати такого суспільного ризику, як масштабні державні зловживання.

Подібних питань насправді дещо більше, втім загалом їх невелика кількість. Всіх їх, поки що, лібертаріанство пропонує вирішувати мінархічним способом. Лібертаріанство не претендує на вирішення всіх соціальних проблем чи на гарантування загального благоденства і раю. Проте воно розглядається як певна альтернатива державному втручанню, яке лібертаріанці вважають у більшості аспектів набагато гіршим, неефективним та несправедливим. У контексті лібертаріанських ідей можливі трагічні ситуації, і хоча лібертаріанська модель не дає рішень для всіх цих випадків, державні інститути створюють набагато більші ризики.

Таким чином, анархо-капіталізм є ідеалом максимального рівня свободи, однак в умовах реальності, де ідеальні моделі не завжди можуть бути повністю реалізовані, існує розуміння щодо складності вирішити деякі специфічні питання на практиці. Як теоретична конструкція анархо-капіталізм демонструє значну внутрішню цілісність, проте саме на рівні теорії, а не практичного застосування. Однак той факт, що певні питання, як, наприклад, необхідність державного контролю у сфері безпеки, наразі не можуть бути вирішені поза інститутом держави, не означає, що варто відмовитися від лібертаріанських принципів. Прихильники лібертаріанства пропонують відкласти на певний час дискусії щодо подібних проблемних питань та зосередитися на розв'язанні інших численних аспектів, де можливість впровадження лібертаріанських підходів вже підтверджена на практиці.

Перспектива досягнення ідеального анархо-капіталістичного суспільства залишається, переважно, теоретичною і, вірогідно, не має чіткої точки завершення, коли можна буде однозначно заявити про настання «повного анархо-капіталізму». Центральне питання полягає не в досягненні кінцевої мети у вигляді суспільства без держави будь якими засобами, а в поступовому зниженні рівня втручання держави у різні аспекти життя індивідів, і захисті свободи загалом. У такому контексті лібертаріанські підходи можна розглядати не як досягнення конкретного статичного стану, а як постійний процес, що полягає у зменшенні централізованого контролю, переході до децентралізованих моделей управління та розширенні автономії суспільства.

Таким чином, ступінь «лібертарності» суспільства, за цією логікою, визначається рівнем втручання держави в його функціонування та тим, наскільки децентралізованим є суспільство. Чим менша роль держави у регуляції суспільних відносин, чим більше можливостей для вільного ринку, саморегуляції громад та добровільних об'єднань, тим ближче таке суспільство до ідеалів лібертаріанства.

Що стосується реалізації на практиці лібертаріанських проєктів, існують локальні, в основному неполітичні мікро-проєкти лібертаріанських громад.

Free State Project (FSP) у Нью-Гемпширі (США) є ініціативою, спрямованою на створення лібертаріанської спільноти в межах одного штату. Учасники проєкту переїжджають до Нью-Гемпшира з метою впровадження політичних та соціальних змін, що базуються на принципах індивідуальної свободи, низьких податків і обмеженого уряду.

Liberland – мікронація, що проголосила себе незалежною державою на невеликій території між Сербією та Хорватією вздовж річки Дунай. Ця територія, площею близько 7 квадратних кілометрів, утворилася після розпаду Югославії та залишається «нічийною землею», оскільки жодна з країн офіційно не претендує на неї. У 2015 році чеський лібертаріанець Віт Єдлічка оголосив цю територію Ліберлендом і з того часу працює над створенням держави, заснованої на принципах особистої свободи, мінімального втручання уряду та добровільного оподаткування. Ліберленд використовує блокчейн-технології для управління, що робить його

першою мікронацією з децентралізованою фінансовою системою. Попри те, що Ліберленд поки не визнаний офіційно, у нього вже є паспорти, які приймаються в декількох країнах, таких як Гаїті, Колумбія та Малаві. Наразі понад 700 000 осіб подали заявки на громадянство, однак отримують його лише ті, хто активно сприяє розвитку проекту. Ліберленд стикається з численними перешкодами. Хорватська поліція постійно патрулює територію та блокує доступ до неї, затримуючи тих, хто намагається потрапити на землю. Через це навіть засновник і багато прихильників Ліберленду досі не змогли фізично ступити на його територію. Прихильники Ліберленду збираються в сусідніх населених пунктах Сербії, таких як Апатин, де проводяться щорічні фестивалі та зустрічі. Проект продовжує роботу, та висвітлює всі новини на офіційному сайті.

Liberstad – це приватне мікромістечко у Норвегії, засноване у 2017 році як експериментальне лібертаріанське поселення. Його мешканці організовують життя на засадах добровільної співпраці, ринкової свободи та самоврядування, використовуючи власну криптовалюту City Coin для здійснення внутрішніх транзакцій.

Montelibero – це лібертаріанська комуна в Чорногорії, що об'єднує прихильників ідей лібертаріанства. Учасники громади прагнуть створити автономне суспільство, що базується на принципах самоврядування, добровільності та максимальної економічної свободи. У рамках проекту створено «токеноміку» з власним стейблкоїном EURMTL, розвивається поселення MTL-City, діють фонди, клуби та реалізуються інші ініціативи.

Втім, такі проекти є дещо утопічними, адже стикаються з основними проблемами, що унеможливають їхнє довготривале існування: відсутність міжнародного визнання, юридична та політична незахищеність, залежність від зовнішньої підтримки та вразливість до тиску сильніших держав. Проекти залишаються маргінальними та часто стають об'єктами знищення чи інтеграції в існуючі державні системи. Натомість найбільш адекватним способом боротьби проти державного тиску є політична діяльність. Створення партій, організацій та ініціатив на зразок Free State Project, які діють у межах існуючих систем, мають значно більший

потенціал для реалізації лібертаріанських ідей. Політика дозволяє змінювати суспільство зсередини, і є більш реалістичним шляхом досягнення свободи, ніж спроби «втекти» від держави у пошуках «нового фронтиру».

Лібертаріанство на практиці – це конкретні дії, реформи чи ініціативи, спрямовані на розширення свобод суспільства, зменшення ролі держави, попити на державу та створення умов для незалежності суспільства від державних інститутів.

Лібертаріанські ідеї історично впливали на розвиток суспільства, впроваджуючи принципи свободи та обмеження влади. До історичних прикладів лібертаріанських реформ можна віднести скасування рабства, відокремлення церкви від держави, конституційне обмеження влади, свободу слова, захист приватної власності, розвиток вільної торгівлі. Багато з цих аспектів взагалі існували без державного втручання та насаджування «зверху вниз» [27 с. 128].

До більш сучасних реформ, що відповідають лібертаріанським принципам, можна віднести впровадження дуже низьких податків або повне скасування деяких з них (або навіть всіх), або ж передача повноважень фіскальної політики «на місця», що створює конкуренцію між громадами, муніципалітетами тощо; відміна регуляцій, перевірок, митниць (економіка); ліквідація державних монополій в будь-яких сферах, таких як центральний банк, приватизація всіх державних підприємств тощо; скасування державного фінансування ЗМІ; спорту, кіно; відміна єдиного державного стандарту освіти; радикальне скорочення функцій та розміру державного апарату; децентралізація, регіоналізм, федералізм, тобто будь-яка форма максимального посилення автономії громад та зменшення ролі центральної держави в управлінні більшістю питань; свобода у володінні та продажі зброї.

Будь-які альтернативні державі інструменти на ринках соціальної взаємодії знижують попит на державу. Серед практичних прикладів позадержавних ініціатив, що втілюють лібертаріанські цінності, можна назвати криптовалюти, які дозволяють уникати державного контролю над фінансовими операціями. Люди, які використовують Bitcoin, зменшують попит на фіатні валюти та на державу загалом. Сюди також можна віднести VPN-сервіси, які допомагають обходити державну цензуру в інтернеті; анонімні месенджери, що забезпечують свободу комунікації без

ризикі стеження; ProtonMail, Tor, Whonix, тобто інструменти для забезпечення анонімності в інтернеті, які використовуються для захисту приватності, обходу цензури та мінімізації ризику відстеження. Хоча всі вищезазначені інструменти не є суто ідеологічними та можуть використовуватися людьми будь-яких поглядів, лібертаріанці вважають їх важливими засобами у захисті особистої свободи в умовах зростання державного контролю.

Щодо демонстрації прикладу «лібертарності», можна навести приклад, як штати США демонструють різні підходи до регуляції та податкового навантаження. Каліфорнія є одним із найбільш зарегульованих штатів із високими податками, жорсткими економічними регуляціями, суворими екологічними стандартами та обмеженим доступом до зброї. Ця модель посилює роль держави, але обмежує як індивідуальну свободу, так і свободу економічної діяльності.

Натомість Нью-Гемпшир пропонує політику, близьку до лібертаріанських ідеалів: низькі податки, відсутність загальнодержавного податку на доходи, заробітну плату та продажі, а також майже відсутні регуляції щодо володіння зброєю. Такий підхід забезпечує широку індивідуальну автономію та мінімальне втручання держави, що робить Нью-Гемпшир одним із найбільш «лібертарних» штатів. За останніми даними, наданими Fraser Institute, Нью Гемпшир знаходиться на першому місці за рейтингом економічної свободи в усій Північній Америці. Каліфорнія серед всіх штатів займає одне з останніх місць [8].

Тобто, порівняння регуляторних моделей цих штатів ілюструє, як різні підходи до державного контролю й оподаткування можуть визначати ступінь «лібертарності» кожної громади.

Лібертаріанські ідеї в такому разі виконують роль методологічного інструменту, що показує, які дії є правомірними, а які ні, які дії ведуть до більшої свободи індивіда, а які навпаки.

Таким чином, дискусія між мінархістами та анархо-капіталістами щодо можливості існування суспільства без держави є однією з центральних тем сучасного лібертаріанського руху. Основний предмет розбіжностей полягає у тому, чи здатне

суспільство ефективно функціонувати без централізованої влади, чи все ж таки потрібна мінімальна держава для забезпечення правопорядку і захисту.

Водночас, попри ідеологічні суперечності, більшість сучасних лібертаріанських сил досягли консенсусу, що для досягнення ідеалу будівництва вільного суспільства потрібен осмислений і структурований перехідний період, оскільки просте й раптове скасування законів не призведе до бажаного стану анархо-капіталізму. У цьому контексті роль перехідних структур, таких як лібертаріанські партії, рухи та організації, є визначальною. Вони займаються розробкою програм з **реформами**, що сприяють поступовому переходу до суспільства з мінімальним державним втручанням та максимальною свободою індивіда. Таким чином, завданням таких організацій є формування відповідного правового та суспільного середовища, яке дозволить забезпечити поступовий рух у напрямі більшої свободи і меншої залежності від держави.

Висновки до розділу 1.

Отже, лібертаріанство базується на принципах самоналежності та неагресії, наголошуючи на максимізації свободи індивіда та мінімізації ролі держави. Лібертаріанство критикує етатизм як форму примусу і обмеження свобод.

Воно представлено широким спектром течій, серед яких анархо-капіталізм та мінархізм є основними. Анархо-капіталізм передбачає повну ліквідацію держави, замінюючи її функції добровільними ринковими механізмами. Мінархізм, натомість, допускає існування мінімальної держави, яка виконує лише базові функції: забезпечення безпеки, правосуддя та захисту прав. Серед інших течій лібертаріанства виділяють палеолібертаріанство, агоризм, фузіонізм, об'єктивізм та геолібертаріанство.

Основні принципи мейнстримного (правого) лібертаріанства: свобода особистості, індивідуалізм, самоналежність, приватна власність, принцип неагресії, спонтанний порядок, конкурентний вільний ринок (*laissez-faire*) та антиетатизм.

Анархо-капіталізм виступає ідеальною моделлю, що визначає напрямок реалізації лібертаріанських принципів, не наполягаючи на повній їх реалізації в сучасних умовах. Мінархізм, натомість, пропонує більш практичний підхід із мінімальною державою та чітко обмеженими функціями, що дозволяє впроваджувати лібертаріанські ідеї, натомість відкласти проблемні аспекти анархо-капіталізму «на потім».

Практична реалізація лібертаріанських ідей включає реформи, дії чи ініціативи, спрямовані на розширення свобод суспільства, зменшення ролі держави в усіх сферах життя, попити на державу та створення умов для незалежності суспільства від державних інститутів.

РОЗДІЛ 2. ПРЕДСТАВЛЕНІСТЬ ЛІБЕРТАРІАНСЬКИХ ІДЕЙ У СУЧАСНОМУ УКРАЇНСЬКОМУ СУСПІЛЬСТВІ

2.1 Лібертаріанські партії та громадські організації в Україні : ідеї, рівень підтримки, особливості

Лібертаріанство є не лише теоретичною концепцією, але й ідеологією, яка знаходить практичне втілення у політичних союзах, громадських рухах та партіях. Партії, в свою чергу, стають інструментом поширення ідей лібертаріанства серед ширшої аудиторії, впливу на громадську думку та політику. Лібертаріанські партії здебільшого зосереджені на політичній діяльності, спрямованій на просування конкретних та послідовних реформ, що відповідають принципам лібертаріанства.

Лібертаріанські партії є в десятках країн світу. Вони мають свої особливості, обумовлені місцевими соціально-економічними і політичними умовами. Деякі з них досягають локальних успіхів на виборах, втім широкої підтримки не мають.

Основним символом лібертаріанства є гадсденівський прапор із зображенням змії та написом «Don't Tread on Me» («Не наступай на мене»). Символіка означає прагнення до індивідуальної свободи та попередження про готовність захищати свої права від будь-якого зовнішнього втручання чи агресії. Ще одним популярним символом серед лібертаріанців є дикобраз, який втілює принцип неагресії: ця тварина не агресивна, але здатна дати рішучу відсіч, якщо її зачепити. Його, зокрема, використовує Лібертаріанська Партія США.

Перша лібертаріанська партія в Україні була зареєстрована в 2014 році. Лібертаріанська партія «5.10» – українська політична партія, заснована 20 березня 2014 року. Її лідером є Геннадій Балашов – український політик, підприємець, громадський діяч, блогер.

Партія дотримується лібертаріанських принципів, зокрема мінархізму, що передбачає мінімальне втручання держави в економіку та суспільне життя. Основна мета – створення найвільнішої економіки у світі шляхом впровадження системи

оподаткування «5.10». Партія пропонує «антибюрократичну революцію», яка передбачає ліквідацію державного втручання в економіку, скорочення митних зборів і податків, а також створення сприятливих умов для іноземних інвестицій. Одним з лозунгів партії є «Держава – геть з економіки!». У довгостроковій перспективі партія заявляє про економічне зростання ВВП України до рівня понад \$50 000 на душу населення, формування вільної економічної зони торгівлі та інновацій, що зробить Україну найбагатшою державою світу.

Ключові положення програми:

1. Скасування існуючої податкової системи та запровадження двох податків: 5% податок «з покупок», який сплачує покупець. Працює за принципом «купляєш – платиш 5%». І 10% соціальний податок на заробітну платню, що сплачується отримувачем заробітної платні.

2. Вільний обіг валют. Україна відкриє можливість розрахунків у будь-якій валюті, ліквідувавши державний контроль над обмінним курсом. Прив'язка гривні до долару-євро стабілізує економіку, знизить відсоткові ставки за кредитами та залучить міжнародні банки.

3. У сфері підприємництва планується усунути всі регуляторні та бюрократичні бар'єри, що стримують бізнес, зокрема, скасувати ліцензії, дозволи та перевірки. Держава має виконувати виключно арбітражну роль у забезпеченні дотримання правил і захисту прав, залишивши економічну діяльність підприємцям.

4. Свобода власності та розпорядження землею. Кожен громадянин стане повноправним власником своєї землі, а всі земельні дані будуть внесені до відкритого електронного реєстру. Відкритий, вільний ринок землі.

5. Пропонується ліквідувати повноваження Нацбанку в частині кредитування, відкривши ринок для інших банків. Це забезпечить дешеві кредити для бізнесу і громадян.

6. Повідомна, а не каральна система. Громадяни зможуть займатися бізнесом чи громадською діяльністю, подаючи лише нотаріально засвідчену заяву, без необхідності отримання додаткових дозволів чи довідок.

7. Контрактна армія та свобода володіння зброєю. Передбачено відміну обов'язкового призову, перехід на контрактну, професійну армію із зарплатами від \$1000, скорочення чисельності збройних сил у 10 разів при покращенні їхньої ефективності. Кожен громадянин матиме право володіти зброєю для самозахисту.

8. У сфері медицини пропонується страхова модель, що дає громадянам змогу обирати українські чи міжнародні страхові компанії для отримання якісних медичних послуг у найкращих клініках світу. Держава забезпечуватиме базовий пакет послуг для тих, хто не може дозволити собі страхування. В освіті передбачається незалежність шкіл від держави, передача управління закладами педагогічним колективам, а фінансування залежатиме від їхніх результатів. Рейтинги визначатимуть вартість навчання, а популярні заклади отримуватимуть більше коштів. Система готуватиме фахівців, яких потребує ринок, за участю бізнесу у фінансуванні та працевлаштуванні.

9. Пенсійна система. Передбачається підвищення мінімальних пенсій до \$150 у перший рік і до \$300 у другий рік завдяки введенню 5% податку з продажів, скороченню витрат держави та ліквідації зайвих міністерств. Також пропонується перехід до накопичувальної системи пенсійного забезпечення, за якої громадяни до 40 років зможуть самостійно накопичувати кошти на індивідуальних рахунках із можливістю співпраці з міжнародними пенсійними фондами. Одночасно планується ліквідація Пенсійного фонду, а виплати пенсій здійснюватимуться через банківську систему, що має усунути корупцію.

10. Громадяни України – власники корисних копалин. Кожен громадянин матиме частку в прибутках від видобутку корисних копалин, яка надходитиме на персональний рахунок. Це створить нові джерела доходів для населення [48].

Окрім цього, партія пропонує зменшити кількість чиновників на 80%, включаючи ліквідацію більшості міністерств, залишивши лише мінімально необхідний апарат, якому забезпечать гідну зарплату для запобігання корупції.

Також лідер партії наполягає на приватизації всіх державних підприємств на голландських аукціонах. Лідер партії «5.10» також висловлювалася на підтримку

легалізації проституції, каннабісу, одностатевих шлюбів, гемблінгу та казино, хоча ці позиції формально не закріплені в її програмі.

Попри «неповноту» програми, лідером партії наголошується, що навколо кожного з цих десяти кроків розвитку України існує ще сотні продуманих ініціатив, заснованих на лібертаріанських позиціях. Запропоновані «кроки» є лише базовою платформою, яка передбачає ширший контекст змін, спрямованих на побудову вільного суспільства.

Партія «5.10» брала участь у кількох виборчих кампаніях, проте її результати залишаються скромними. У 2014 році на виборах до Київської міської ради партія отримала 1,53% голосів, а її лідер Геннадій Балашов балотувався на посаду міського голови Києва, посівши сьоме місце з результатом 2,02%. На парламентських виборах того ж року партія здобула 0,42% голосів (67 124 виборці), що не дозволило їй подолати прохідний бар'єр. У 2019 році Геннадій Балашов брав участь у президентських виборах, отримавши 0,17% голосів (32 872 виборці) та зайнявши 14 місце. На парламентських виборах 2019 року партія участі не брала [37].

Позиції щодо пенсійної системи та «базового державного пакету медичних послуг» частково суперечать лібертаріанству. Ці положення можуть бути проявом як не повного розуміння ідеології, так і адаптацією до українських реалій, спрямованою на зменшення опору радикальним реформам і залучення електорату, орієнтованого на соціальний державний захист.

В Україні існувала ініціативна група зі створення політичної сили під назвою «**Лібертаріанська партія України**», яка вела свою діяльність з 2018 до 2021 рік. Як зазначено на офіційному сайті організації, її було створено з метою заповнення ідеологічного вакууму: «Наразі у нашій країні не існує партій, які б ґрунтувались на лібертаріанських засадах, тому 2 грудня 2018 року ми започаткували цю групу для підготовки заснування такої політичної сили».

Ідеологію ініціативи можна окреслити як мінархістську, із послідовним відстоюванням лібертаріанських принципів. На сайті організації були представлені детальні програмні документи, зокрема Проект нової Конституції України, Програма

партії (названа «Платформою партії»), а також низка проєктів нормативних актів [38].

Основою політичної платформи було визначено такі фундаментальні засади:

1. Головна цінність – свобода.
2. Пріоритетність особистості над колективом, індивідуального над суспільним.
3. Первинність громадян і вторинність держави, яка створюється виключно для захисту їхніх прав і обслуговування інтересів.
4. Громадяни винні державі лише сплату податків, тоді як держава зобов'язана забезпечити всі права громадян.
5. Держава повинна бути мінімально необхідною та не брати на себе функцій, які можуть бути реалізовані приватним сектором.

Програмні документи охоплювали різні аспекти державного управління, зокрема політичні, економічні, соціальні та зовнішньополітичні ініціативи. У рамках програми також були представлені реформи збройних сил, правоохоронних органів та суспільного сектору. Усі позиції були підкріплені детальним описом пропозицій та розробленими проєктами нормативних актів.

На сайті організації містився також розділ «Записки лібертаріанця», де публікувалися розгорнуті відповіді на різноманітні актуальні питання. Серед тем розглядалися «Навіщо потрібна конституційна реформа?», «Місцеве самоврядування», «Виконавча влада», «Законодавча влада», «Судова влада» та «Чого не повинно бути в Конституції?». В розділах міститься обґрунтування лібертаріанських позицій щодо цих питань.

Проте організація, судячи за все, припинила свою активну діяльність після травня 2021 року. Востаннє проєкти нормативних актів були викладені на сайті саме в цей період. Варто зазначити, що «Лібертаріанська партія України» так і не була офіційно зареєстрована як політична партія.

В Україні також діють кілька громадських організацій, які просувають лібертаріанські ідеї.

Українські Студенти за Свободу (УСС) – це громадська організація, заснована у квітні 2017 року, яка об'єднує молодь, прихильну до ідей індивідуальної та економічної свободи. Організація є філією міжнародної організації «Students for Liberty», заснованої у США. Місія організації полягає в об'єднанні, навчанні та мобілізації української молоді для просування принципів вільного суспільства. УСС має осередки у 23 містах України [51].

Діяльність організації включає проведення освітніх програм, тренінгів, семінарів та акцій, спрямованих на популяризацію лібертаріанських цінностей. Зокрема, УСС організовує Програму Лідерства, яка надає молодим людям знання та навички для ефективного лідерства у своїх громадах.

Інститут Вільної Економіки (Free Economy Institute) – це науково-дослідна та академічна організація, заснована у листопаді 2016 року в Києві. Вона об'єднує вчених лібертаріанського напрямку економічної та політичної думки, які проводять дослідження, викладають та популяризують знання традицій австрійської економічної школи та лібертаріанства. Організація також розробляє моделі впровадження цих принципів у сучасне суспільство [33].

Місія Інституту полягає в донесенні до широкої аудиторії «справжніх причин, від яких залежить їхнє благополуччя». Організація пропонує освітні курси, такі як «Все про економіку за 90 хвилин», які допомагають зрозуміти основи економіки та вплив політичних рішень на життя громадян. Також організація на офіційному сайті містить власний детально розроблений проект лібертаріанських реформ.

Інститут також співпрацював з іншими організаціями, зокрема з УСС, у реалізації спільних освітніх програм та ініціатив, спрямованих на просування ідей вільного ринку та індивідуальної свободи.

Обидві організації роблять внесок у розвиток лібертаріанського руху в Україні, сприяючи формуванню свідомого та активного громадянського суспільства, яке цінує свободу.

Ці організації загалом зосереджуються на освітній діяльності та популяризації ідей свободи, а не на політичній роботі. Їхня діяльність спрямована на просвітництво,

підвищення обізнаності та формування суспільної дискусії навколо принципів вільного ринку, економічної свободи та обмеженого державного втручання.

Попри активність у проведенні тренінгів, семінарів, форумів і публікації досліджень, ці організації залишаються відносно маловідомими серед широкого загалу. Їхня аудиторія здебільшого обмежується активною молоддю, студентами та професійною спільнотою, яка цікавиться економічною теорією та політичною філософією. Така спрямованість, хоча і має позитивний вплив на освітнє середовище, не дозволяє цим організаціям відігравати значну роль у формуванні політичної культури чи участі у виборчих процесах, що обмежує їхній вплив на ширшу аудиторію.

Громадський рух **«Вільна нація»** – це некомерційна та неурядова організація, що пропагує та відстоює принципи лібертаріанства. Орієнтований на популяризацію мінархістських ідей та реалізацію реформ, спрямованих на побудову незалежної правової держави. Основні принципи руху включають мінімізацію ролі держави, максимізацію індивідуальної свободи, захист приватної власності та економічну свободу [29].

Одночасно, мета руху – сприяння розбудові правової держави, просування цінностей свободи, верховенства права, справедливості та демократії. Інструментами досягнення цієї мети є підтримка суспільно важливих ініціатив, реалізація правозахисних і антикорупційних проєктів, фасилітація комунікації між громадськими організаціями та суспільством, а також надання безкоштовної правової допомоги. Організація співпрацює з іншими ГО, організовує івенти, висвітлює свою діяльність на офіційному сайті.

До принципів ГО належить:

Свобода особиста, економічна, громадянська та політична розглядається як єдине ціле, де свобода кожного обмежується лише свободою інших. Мета руху – увійти до Топ-20 країн світу за показниками свободи.

Податкова система зосереджена на податках зі споживання (роздрібний обіг товарів і послуг) з плоскими ставками та універсальним режимом без пільг.

Передбачається відсутність ПДВ, податку на прибуток і податку на фонд заробітної плати.

Держава має функціонувати як малий уряд із жорсткими обмеженнями щодо інфляції, держборгу, дефіциту бюджету та розміру держактивів («вмируща сорочка»). Забороняється державна комерційна діяльність, а більшість витрат децентралізується, передаючи управління на місцевий рівень.

Приватна власність є священною та недоторканною, передбачається прозора приватизація 3600 державних підприємств. Власність у приватних руках вважається ефективнішою та моральнішою.

Програма реформ, хоча і досі допрацьовується, є послідовно мінархістською. Містить 21 пункт та стосується різних сфер. Наприклад, приватизація всіх державних підприємств, «мала держава», «немає злочину без потерпілого», що означає скасування законів про криміналізацію ненасильницьких злочинів. Окрім цього зазначається «принцип самоналежності», легалізація права на володіння зброєю, та розвиток ринку зброї і т.д. Тобто в цілому, програма орієнтована на радикальне скорочення функцій, розміру та повноважень державного апарату, та розширення свободи індивіда. Адресна соціальна допомога залишається єдиним нелібертаріанським елементом, спрямованим на підтримку тих, хто перебуває у складних життєвих обставинах.

Лібертаріанство набирає особливої популярності в моменти, коли його активно згадують медійні персони або політичні діячі. Аналіз даних Google Trends свідчить про «пік» моментів інтересу до цієї ідеології в Україні. Одним з таких піків є травень 2019 року. Дані викладені російською мовою для більшої репрезентативності (див. дод. А, рис. А.1).

Зеленський, як новообраний президент, привернув велику увагу медіа та громадськості. Його інавгурація стала важливою подією, яка могла викликати додатковий інтерес до його політичних поглядів та програм. У той же час партія «Слуга народу» оголосила про вибір лібертаріанства як основи своєї ідеології. Це спричинило велику кількість обговорень у медіа та соціальних мережах, що також підштовхнуло інтерес до лібертаріанства серед населення [24].

У травні 2019 року Руслан Стефанчук заявляв, що лібертаріанство є основою ідеології «Слуги народу». Він зазначав, що: «В основі ідеології нашої партії лежить ідеологія лібертаріанства... Ми з цього почали формувати наші з ним (Зеленським) відносини - ліберальна модель економіки, ліберальна модель відносин із відповідними національними особливостями». Його розуміння лібертаріанства включало ідеї «держави-сервісу», стимулювання приватних ініціатив, а також запровадження ліберальної економічної моделі, «нову якість політики - відкритої, відповідальної та зрозумілої».

Однак навіть у початкових заявах Стефанчука були помітні розбіжності між задекларованими принципами лібертаріанства і конкретними пропозиціями. Наприклад, ідея забезпечення смартфонами всіх громадян за рахунок державного бюджету суперечить основоположним принципам лібертаріанства, які виступають проти надмірного державного втручання та розширення соціальних витрат. Це вже свідчило про відсутність послідовності у впровадженні заявленої ідеології.

Далі, у листопаді 2019 року, партія «Слуга народу» заявила про зміну своєї ідеології з лібертаріанства на «соціал-лібертаріанство». За словами голови фракції Давида Арахамії, це було зроблено для орієнтації на масового виборця [55].

У подальші роки, зокрема під час брифінгу Олександра Корнієнка у 2020 році, представники партії фактично визнали, що ідеї лібертаріанства не знайшли підтримки серед депутатів «Слуги народу». Вони зазначили, що партія рухається до «людиноцентризму» та шукає компроміс між ліберальними та соціалістичними ідеями. Дмитро Разумков, один із лідерів партії, прямо висловився проти застосування лібертаріанства в соціальній політиці, наголошуючи, що в умовах України це неможливо [21].

У політичній практиці партія демонструвала етатистський підхід, характерний для багатьох попередніх українських партій влади, за якими не стоїть ніякої послідовної ідеології, а лише лідер. Центральна роль держави у більшості питань, централізовані ініціативи з диджиталізації та відсутність кроків до скорочення державного апарату, а також зменшення економічних свобод, прямо суперечили задекларованому лібертаріанству.

Швидкий перехід до компромісної риторики свідчить про непослідовність у поглядах партії, що доволі типово для української політики. Лібертаріанська риторика використовувалася як політична технологія для залучення виборців, які прагнули реформ, «злому системи» та нових підходів до управління державою. Реальної ідеологічної основи чи політичної програми, яка б базувалася на лібертаріанських принципах, партія не мала, а сам термін «лібертаріанство» для «Слуг народу» стало не більше ніж модним словом, що мав привернути увагу виборців. Контраст з реальними, послідовними лібертаріанськими партіями, такими як, наприклад, Лібертаріанська партія США є вкрай очевидним.

2.2 Аналіз думок та установок суспільства України щодо лібертаріанських ідей

Нижче буде представлено аналіз емпіричних даних, які відображають суспільні настрої українців у різних аспектах, що стосуються лібертаріанських ідей. Отримані дані охоплюють теми моделі державної справедливості, відношення до володіння цивільною зброєю, індивідуальної та економічної свободи, ролі держави в соціальному забезпеченні, довіри до інституцій. Отримані дані дозволяють зробити попередні висновки щодо тенденцій у сприйнятті українцями певних ідей і принципів, що мають відношення до лібертаріанства.

Хоча наведені результати не дають змоги з абсолютною точністю визначити, які саме суспільні чинники найбільше впливають на формування відповідних поглядів, вони відкривають перспективи для роздумів. Ми можемо лише припустити наявність певних закономірностей, які варті уваги. Однак, для більш глибокого розуміння впливу цих чинників необхідно проводити окремі соціологічні дослідження.

Так, наприклад, Інститут соціології НАН України у 2023 проводив опитування громадської думки на тему «Українське суспільство після 16 місяців війни». Наводилися різні питання, по яким можна відстежити ідеологічні вподобання в

контексті різних сфер. В блоці «Політика у фокусі громадської думки» було проведено опитування стосовно якою мірою українська держава реалізує принцип справедливості.

В опитуванні було виділено три варіанта справедливості: утилітаризм, лібертаріанство та меритократію. Запропоновані визначення наведені нижче

1) утилітаризм – покращення життя якомога більшої кількості громадян, навіть якщо чиєсь життя в Україні при цьому погіршиться;

2) лібертаріанство – забезпечення особистої свободи громадян;

3) меритократія – створення умов, за яких громадяни займають ті позиції, які відповідають їхнім здібностям та досягненням.

Хоча і незрозуміло, чому лібертаріанство і меритократія виносяться як окремі категорії, оскільки лібертаріанство ніяк не вступає у протиріччя з принципами меритократії, наданої в визначенні. Як у 2019 році, так і в 2023-му, меритократія беззаперечно залишалася фаворитом серед запропонованих моделей, отримуючи підтримку абсолютної більшості населення. Дві інші моделі (утилітаризм і лібертаріанство) продемонстрували схожий рівень підтримки. Проте, коли респонденти оцінювали, наскільки ефективно держава реалізує обрану ними модель, лібертаріанство виявилось лідером.

З питання «**Як Ви вважаєте, до чого з перерахованого має зараз прагнути наша держава насамперед?**» було виведено наступні результати:

- Меритократія (більше 63,6%)

- Утилітаризм (17,2%)

- Лібертаріанство (19,2%)

Таким чином, меритократія залишається домінуючим варіантом, зважаючи на саме таке трактування всіх понять, яке використано в даному дослідженні. Лібертаріанство та утилітаризм, хоча й демонструють певну підтримку, поступаються за рівнем популярності, [50, с. 46].

Відношення до питання **володіння та ношення зброї**. Якщо брати дані після початку полномасштабного вторгнення, то в Україні провели опитування щодо легалізації володіння зброєю – понад 80% висловилися «за».

При цьому, 59% опитаних схвалюють легалізацію зброї для самозахисту. Ще 21% виступають проти носіння зброї, але схвалюють легальне володіння. Проти володіння зброєю висловилися лише 19% учасників опитування [32].

Нове опитування підтвердило дані, отримані раніше: з початком війни підтримка ідеї володіння вогнепальною зброєю серед українців значно зросла.

Дані Gradus Research за 2022 рік показують, що 43% українців повністю або скоріше підтримують легалізацію вогнепальної зброї. У 2021 році ця частка становила 34%. Порівняльний аналіз ставлення до зброї доводить, що під час воєнного стану прихильників легалізації стало більше, особливо серед тих, хто через війну був змушений переїхати до інших регіонів України (46%) [36].

Серед аргументів на користь легалізації респонденти найчастіше називають можливість почуватися в безпеці та захищати себе і своїх близьких (71%), а також готовність до оборони в разі масштабного військового конфлікту (56%).

Противники легалізації складають 41% респондентів. У 2021 році їхня частка була вищою – 52%. Основними причинами такого ставлення є побоювання щодо зростання рівня злочинності (71%), те, що українське суспільство ще не готове до легалізації (58%), а також складність контролю за зброєю. (53%).

52% респондентів виявили зацікавленість у придбанні травматичної зброї, а 37% зазначили, що однозначно або скоріше за все придбали б її, якби мали таку можливість.

Також дослідження соціологічної групи «Рейтинг» демонструє, що 58% українців підтримують легалізацію зброї, тоді як 39% висловлюються проти [58].

Загалом після початку повномасштабного вторгнення підтримка легалізації володіння зброєю в Україні значно зросла. Ця тенденція **однозначно корелює** з лібертаріанськими цінностями, які наголошують на індивідуальних свободах і в тому числі праві громадян на самозахист та збройне повстання. Озброєні громадяни можуть захистити себе, свої родини та своє майно, а також сприяти збереженню свободи і посягань на неї з боку держави. Окрім того, що це захист від зовнішнього ворога, більш важливим є захист від внутрішнього ворога (держапарату). Фактично, це винесено у другій поправці Конституції США, яка сформульована таким чином:

«Через те, що для безпеки вільної держави необхідне добре організоване ополчення, право народу мати і носити зброю не повинне обмежуватися». Тобто, фактично, держава сама собі забороняє забороняти громадянам володіти зброєю.

Проте у післявоєнний період існує висока ймовірність спроб державного апарату обмежити досягнення, пов'язані з правом громадян на володіння зброєю, і конфіскувати її навіть у військових, оскільки озброєне населення може становити загрозу не лише для потенційних зовнішніх ворогів, але й для владних структур, які прагнуть зберегти централізований контроль. Що не дивно, оскільки конфлікт між бажанням зберегти особисті свободи і прагненням держави до контролю є типовою дилемою в лібертаріанському дискурсі. Саме тому держава уникає дискусії щодо цього питання в суспільстві і також не робила якихось суттєвих кроків щодо хоча б якоїсь первинної реформи легалізації зброї після опитування в «Дії». Фактично ця тема виключена з публічного обговорення. Тим не менш, це питання у майбутньому буде ключовим викликом для побудови вільного суспільства в Україні.

Отже, підтримка легалізації володіння зброєю в Україні відображає зростання інтересу до лібертаріанських цінностей, таких як право на самозахист, особливо в умовах військової загрози.

За даними Центру Разумкова, також спостерігається зростання підтримки декриміналізації вживання та зберігання для особистого вжитку деяких легких наркотиків – з 5% до 13%. Тим не менш, переважна більшість респондентів підтримують жорстку політику, зокрема введення кримінальних покарань за ці дії: 74% опитаних у 2018 році та 70% у 2022 році.

В подібних питаннях лібертаріанці виступають проти криміналізації ненасильницьких злочинів, тобто дій, які не завдають прямої шкоди іншим людям або їхній власності. Сюди входить декриміналізація проституції, вживання, продаж та зберігання наркотиків, продаж органів, гемблінг та казино, аборти, евтаназію і т.д. на рівні центральної влади (тобто загальнонаціональному або федеральному рівні).

Таким чином, ми бачимо, що в питанні декриміналізації рекреаційного канабісу українське суспільство загалом залишається на більш авторитарних позиціях, але є певні невеликі зміни в бік лібертаріанських цінностей [46, с. 54].

За даними, які приводить Центр Разумкова, громадяни України часто розглядають рівність як рівність можливостей для реалізації своїх талантів та рівність перед законом. Однак з віком зростає частка тих, хто вважає, що справжня рівність – це насамперед рівність доходів, рівня життя та суспільного становища для всіх. Серед молоді віком 18-29 років так думають 24%, але серед осіб старших 60 років цей показник сягає 35%. Втім, навіть у найстаршій віковій групі вони залишаються меншістю [46, с. 12].

Також останніми роками суспільство схилилося до думки, що краще жити в державі, де все регламентовано, але немає надмірної соціальної нерівності (48-55% опитаних поділяли цю позицію у період 2014-2021 років). Проте останнє опитування показало зниження цього показника до 40%. Водночас з 2014 по 2021 рік лише 26-36% підтримували ідею життя в суспільстві індивідуальної свободи, де кожен сам за себе відповідає. За останніми даними, ця цифра зросла до 42%.

Ці дані свідчать про зростаючу підтримку суспільством ідей, схильних до лібертаріанських. Зростання частки опитаних, які підтримують ідею життя в суспільстві індивідуальної свободи (до 42%), вказує на те, що дедалі більше людей схилиються до більшої свободи. Зменшення підтримки регламентованого державою суспільства, де немає надмірної соціальної нерівності, з 48-55% до 40%, також підкріплює цю тенденцію, втім відсоток все ще залишається доволі високим.

Слід зауважити, що серед прихильників ліберального розуміння рівності (тобто рівність у можливостях для прояву здібностей і рівність перед законом) лише 29% прагнуть до життя у суспільстві, де всі аспекти регулюються державою, але при цьому відсутня надмірна соціальна нерівність. У 2018 році цей показник становив навіть 48%, що свідчить про значні зміни в уявленнях. За необхідності обирати між **свободою та рівністю**, 71% опитаних віддають перевагу свободі (у 2020 році цей показник склав 64%).

Якщо порівнювати свободу та безпеку, то українці віддають перевагу безпеці більш ніж свободі. У 2020 році 66% громадян обирали безпеку, а лише 34% – свободу. Однак на 2022 рік пропорції змінились, і 56% українців віддають перевагу безпеці,

тоді як 44% – свободі. Навіть не дивлячись на війну, все більше людей віддають перевагу свободі, втім не переважна більшість [46, с. 13].

Також, за приведеними даними, українці в основному підтримують ідею збільшення частки **державної** власності в бізнесі і промисловості. За останнє десятиліття підтримка збільшення державної власності поступово зменшується.

Найбільші різниці у відповідях на ці питання спостерігаються між різними віковими групами. Молоді люди частіше підтримують ідею збільшення різниці в доходах, поширення приватної власності у бізнесі та промисловості, а також вважають, що конкуренція є корисною. Вони акцентують увагу на самостійному забезпеченні (менше вірять у те, що держава про тебе попідклується) і вірять, що працьовитість завжди має бути винагороджена [46, с. 14]. Можна зробити висновок, що молоді люди частіше висловлюють лібертаріанські погляди.

У 2023 році Інститут НАН України вперше дослідив ставлення громадян до державної політики у сфері власності.

Таблиця 2.1

Погляди респондентів на державну політику
у сфері власності, червень 2023 р., %

Бажана державна політика в сфері власності	Розмір групи
Українська держава має сприяти широкій націоналізації компаній та самостійно ними управляти	23,5
Широка націоналізація не потрібна, але і від подальшої передачі державних підприємств у приватну власність слід утриматися	18,3
Державними повинні залишитися ті підприємства, які є ефективними, решту слід передати у приватну власність	37,3
Українська держава має сприяти широкій приватизації, тобто передачі державних компаній у приватну власність	9,9
Важко відповісти / немає відповіді	10,9

Зокрема, запитання про приватизацію державних підприємств показало, що 47,2% населення підтримують значну або повну приватизацію, водночас наголошуючи на важливості збереження у державній власності ефективних підприємств. 41,8% респондентів висловилися на користь націоналізації. Варіант широкої приватизації, зокрема «Українська держава має сприяти широкій приватизації...», підтримали лише 9,9% опитаних. На думку лібертаріанців, держава не повинна займатися тими функціями, які можуть бути ефективно реалізовані приватним сектором в конкурентному середовищі. Таким чином, лібертаріанські ідеї в аспекті повної приватизації не знаходять широкої підтримки серед українців, але існує помірна підтримка приватизації з певними умовами. За виміром поглядів на політику держави у сфері власності українське суспільство є доволі розділеним [50, с. 26].

В цілому, що стосується відношення до приватизації, українці ще до війни не були фанатами приватизації, наприклад, землі, що є фундаментальним питанням з точки зору лібертаріанців. Опитування, проведене Фондом «Демократичні ініціативи» імені Ілька Кучеріва спільно із Центром Разумкова в травні 2021 року відображає ставлення українців до питання відкриття ринку землі та умов, за яких можливий її продаж.

Відкриття ринку землі в Україні стало одним із найбільш дискусійних питань останніх років, оскільки торкнулося фундаментальних аспектів економічних і соціальних відносин. За даними опитувань, громадська думка щодо купівлі-продажу землі та умов її реалізації залишається розділеною. Лише 4.7% респондентів підтримують повністю вільний ринок землі, тоді як переважна більшість виступає за його регулювання або повну заборону. 37.2% опитаних вважають, що земля в принципі не може бути об'єктом купівлі-продажу, що є найбільш популярним варіантом. Також домінує обмежений підхід, за якого продаж дозволений, але з певними запобіжниками, такими як заборона продажу іноземцям (26.9%), встановлення обмежень на площу володіння (11.9%) чи запровадження мінімальної ціни (9.9%) [52].

З точки зору лібертаріанства найбільш прийнятним варіантом є повністю вільний ринок землі, оскільки будь які ринкові обмеження лібертаріанці вважають недопустимим втручанням держави в економічні відносини між людьми. Проте суспільна думка в Україні значною мірою орієнтована на антиринкові, державницькі підходи. Теоретично це можна пояснити історичною недовірою до ринку, радянською спадщиною, бідністю населення загалом, переважанням у суспільній свідомості міфів стосовно ринку землі, відсутності розуміння економічних вигід, які приносить конкуренція та економічна свобода.

Серед поширених аргументів противників ринку землі, імовірно, можна виділити такі позиції:

1. «Чиновник-захисник». Ця позиція, хоч і рідко висловлюється відкрито, є основою багатьох аргументів проти приватної власності. Противники ринку вважають, що державний контроль є необхідним, оскільки чиновники або «держава» краще знають, як забезпечити справедливе використання земельних ресурсів.
2. Приватні власники, за думкою частини громадян, є або безпорадними, або зловмисними. Відповідно, якщо їм дозволити продавати землю, вони неодмінно зроблять це на шкоду собі, що, на думку противників, може нанести шкоду їхнім власним інтересам, або інтересам громади.
3. Імовірно, деяка частина респондентів вважає, що «зараз прийдуть олігархи і транснаціональні корпорації і все скуплять».
4. Значна частина громадян виступає проти продажу землі іноземцям, аргументуючи це потребою збереження контролю над ресурсами в «національних руках».
5. «Земля належить народу». Таку тезу дуже часто можна почути, і цей міф базується на хибному уявленні про «колективного власника», що створює ілюзію спільного користування землею всіма громадянами, хоча 48% респондентів зазначили, що ні вони, ні їх сім'ї не мають взагалі у власності ніякої землі.

Водночас відкриття ринку землі істотно не вплинуло на економічну поведінку більшості громадян. За даними опитування, 61% респондентів заявили, що не планують змінювати свою поведінку у зв'язку з відкриттям ринку землі. Лише 11% громадян мають намір скористатися можливостями, з яких 5% планують продати землю, а 6% – купити додаткові земельні ділянки.

Захист прав громадян після відкриття ринку землі є одним із ключових питань. Серед основних переконань респондентів – захист власників від примусового скуповування (25%), вимоги до збереження родючості землі (21%), контроль за екологічними нормами (18%), захист земель спільного користування та надання кредитів дрібним фермерам (по 20%).

Тобто серед частини українців є певне побоювання щодо низького рівня верховенства права, ризиків виснаження земель та обмежених можливостей громадян ефективно використовувати землю через матеріальні труднощі.

Загалом громадська думка вказує на потребу додаткового регулювання ринку землі та підвищення довіри до держави як регулятора, хоча лібертаріанські підходи пропонують альтернативу, засновану на вільному ринку, повній приватизації, приватній власності та державному невтручанні.

З одного боку, громадяни демонструють значну недовіру до можливостей ринку, висуваючи аргументи про захист землі від приватизації чи продажу іноземцям. З іншого боку, більшість респондентів визнає, що не збирається активно користуватися можливостями ринку.

Стосовно економічних свобод, слід зазначити факт, що Україна зайняла 150 місце зі 165 у Індексі економічної свободи за версією **Fraser Institute** у 2024 році. Історично, як за рейтингами Fraser Institute, так і Heritage Foundation, країна стабільно займала низькі позиції. У Fraser Institute оцінка базується на п'яти ключових індикаторах: розмір уряду, правова система і захист власності, стабільність грошової одиниці, свобода міжнародної торгівлі та рівень регулювання [9].

Враховуючи це, в межах проекту World Values Survey (WVS) та European Values Survey (EVS) було проведено дослідження, яке дозволило порівняти ставлення громадян України та мешканців країн в топі рейтингу економічної свободи (за даними

Fraser Institute) до частки приватної та державної власності в економіці. Аналіз даних спирається на відповіді респондентів за шкалою від 1 до 10, де «1» означає повну підтримку приватної власності, а «10» – повну підтримку державної власності [35].

У дослідженні використовувалася 10-бальна шкала оцінок, що дозволила респондентам висловити свої вподобання щодо частки приватної та державної власності в економіці. Для порівняння було обрано Україну та п'ять країн-лідерів економічної свободи: Сінгапур, Швейцарію, Нову Зеландію, Тайвань та Естонію.

Усі респонденти були поділені на чотири групи: 1) прихильників приватної власності (загальний бал 1–4); 2) прихильників державної власності (загальний бал 7–10); 3) тих, хто не виявив чітких переваг у відповідях («середняків») (5–6 балів) або осіб, які не змогли визначитися або відмовилися відповідати з певних причин.

Країни-лідери посідають перші позиції в рейтингу економічної свободи 2023 року, зокрема Сінгапур (1 місце), Швейцарія (2 місце), Тайвань (4 місце), Нова Зеландія (5 місце) та Естонія (6 місце).

Результати показали, що в Україні лише 4% респондентів обрали «1 бал», що свідчить про підтримку збільшення частки приватної власності. Для країн-лідерів цей показник у середньому становив 6,52%. Водночас 13,9% українців обрали «10 балів», висловлюючи підтримку збільшення частки державної власності, тоді як середній показник для країн-лідерів становив лише 3,54%.

Схильних до збільшення частки приватної власності (1–4 бали) в Україні було 18,8%, що в 1,8 раза менше, ніж у середньому для країн-лідерів (33,96%).

Схильних до збільшення частки державної власності (7–10 балів) в Україні було 37%, що вдвічі більше, ніж у середньому для країн-лідерів (18,56%).

Втім, частка респондентів, які не змогли становила 12,2%, тоді як середній показник для країн-лідерів був майже вдвічі нижчим – 6,44%.

Таблиця 2.2

Показники вибору українцями і жителями країн – лідерів рейтингу економічної свободи бажаних часток приватної та державної власності в бізнесі, %

Країна (назва і рік опитування, кількість респондентів)	1 бал (більше приватної власності)	1–4 бали (сума)	5–6 балів (сума)	7–10 балів (сума)	10 балів (більше державної власності)	Не могли обрати і не відповіли (сума)
Сінгапур (WVS-2020, N = 2012)	6,0	29,9	49,0	20,3	3,2	0,8
Швейцарія (EVS-2017, N = 3174)	5,0	35,0	46,6	14,2	2,4	4,1
Нова Зеландія (WVS-2020, N = 1057)	10,1	43,4	29,1	15,1	2,8	12,3
Тайвань (WVS-2019, N = 1223)	6,1	30,7	43,8	25,4	6,0	0,1
Естонія (EVS-2018, N = 1304)	5,4	30,8	36,6	17,8	3,3	14,9
Середнє значення п'яти країн-лідерів	6,52	33,96	41,02	18,56	3,54	6,44
Україна (WVS-2020, N = 1289)	4,00	18,80	31,90	37,00	13,90	12,20

Теоретично результати вказують на певні міфологізовані/патерналістські риси економічного мислення, характерні для суспільств із тривалою історією централізованого управління економікою. Висока підтримка державної власності в Україні може бути наслідком радянської спадщини або це також може бути наслідком поганої економічної освіти, на відміну від країн-лідерів у списку. Однак це лише припущення, і ця інтерпретація вимагає окремого дослідження. У країнах-лідерах ринкової економіки ситуація відбувається навпаки. Більша поширеність підтримки приватної власності є наслідком багатопокілінного досвіду вільного ринку.

Висока частка прихильників державної власності вказує на переважання патерналістських настроїв в суспільстві. Це створює простір для певної адаптації ідей лібертаріанства, враховуючи вже існуючі уявлення населення, хоча це може бути доволі довготривалим процесом, потребуючого правильного підходу.

Таким чином, з одного боку, можна відзначити зростаючу підтримку лібертаріанських ідей серед молоді та помірну підтримку часткової приватизації серед загального населення, з іншого боку – значний опір ідеї повної приватизації та наявність сильного руху за націоналізацію. Ці дані відображають складні, часто полярні та неоднозначні суспільні настрої в Україні щодо економічних реформ та державної власності.

Далі проаналізуємо дані що стосуються оцінки держави як інституту та її політики. Існують цікаві результати соціологічного опитування, проведеного соціологічною службою Центру Разумкова в період з 20 по 26 вересня 2024 року на тему «Оцінки громадянами соціально-економічної ситуації та соціально-економічної політики влади, соціальне самопочуття громадян». Зазначене опитування було спрямоване на вивчення соціально-економічних настроїв та оцінок громадян, а також їхнього сприйняття дій влади в соціально-економічній сфері [56].

На запитання **«Як, на Вашу думку, повинна будуватися система соціального захисту громадян?»** респонденти демонструють широкий спектр поглядів, серед яких переважають патерналістські підходи.

Таблиця 2.3

Як, на Вашу думку, повинна будуватися система соціального захисту громадян? (%)

	Жовтень 2018р.	Червень 2020р.	Травень 2021р.	Вересень 2024р.
Держава має забезпечувати тільки непрацездатних (людей літнього віку, інвалідів, сиріт)	20,3	22,6	27,8	28,9
Держава повинна надавати адресну допомогу і деяким іншим групам населення, які опинились у складних життєвих обставинах (безробітні, бідні сім'ї з дітьми тощо)	33,3	42,0	37,0	29,6
Держава повинна захищати усіх знедолених, людей з низькими доходами	33,3	23,2	26,6	27,6
Соціальний захист має здійснюватися за рахунок підприємств	3,6	3,8	2,2	3,2
Люди самі повинні вирішувати свої проблеми, а не сподіватися на державу	2,5	2,7	2,2	4,2
Важко відповісти	7,1	5,7	4,2	6,5

Дані наведені у відсотках до всіх опитаних респондентів.

Більшість опитаних підтримують ідею активної ролі держави в забезпеченні соціального захисту різних категорій населення, тоді як всього 4.2% респондентів висловлюється за моделі, які передбачають індивідуальну відповідальність громадян.

Всього 86,1% респондентів очікують допомоги від держави. Найбільше підтримки має забезпечення державою соціального захисту непрацевдатних (28,9%) та адресна допомога окремим групам (29,6%). Позиція про захист усіх людей з низькими доходами також залишається стабільною (27,6%), відображаючи запит на ширшу роль держави. Патерналістські настрої залишаються домінуючими, що зумовлено сприйняттям держави як основного гаранта добробуту. Водночас підтримка ідеї індивідуальної відповідальності зросла до 4,2%, що свідчить про повільне поширення лібертаріанських підходів, хоча цей рівень залишається низьким.

Цілком зрозуміло, чому лише 4% респондентів обрали варіант **«Люди самі повинні вирішувати свої проблеми, а не сподіватися на державу»**. Така низька підтримка може пояснюватися тим, що з огляду на значну частку державних доходів, які спрямовуються на соціальні програми, люди сприймають цю модель як виправдану, особливо якщо соціальні виплати, хоч і мінімальні, є результатом зібраних податків. Можна припустити, що багато хто міркує так: «Нам виділяють невеликі виплати, що ледь покривають мінімальні потреби, а при цьому значна частка коштів йде на утримання бюрократичного апарату. Ми сплачуємо податки, але повинні додатково самотійно забезпечувати себе? В такому разі яка функція держави і навіщо ми платимо?».

В тому ж дослідженні, наступні дані відображають еволюцію громадської думки щодо того, що вони вважають «державною допомогою» в контексті підвищення рівня життя. **«Коли говорять про підвищення рівня життя, люди сподіваються на «допомогу держави». Скажіть, будь ласка, що таке у Вашому розумінні «допомога держави в першу чергу?»**.

Згідно з результатами, найбільша частка опитаних у всі періоди надавала перевагу забезпеченню державою високих зарплат, які дозволяли б громадянам утримувати себе та свої сім'ї на гідному рівні, хоча цей показник знизився з 54,6% у 2002 році до 38% у 2024 році. Також спостерігається поступове зростання підтримки субсидій, пільг і соціальних виплат малозабезпеченим, яка зросла з 15,6% у 2002 році до 29,7% у 2024 році, що не є дивним в умовах війни.

Таблиця 2.4

Коли говорять про підвищення рівня життя, люди сподіваються на «допомогу держави». Скажіть, будь ласка, що таке у Вашому розумінні «допомога держави в першу чергу»? (%)

	Вересень 2002р.	Червень 2020р.	Травень 2021 р.	Вересень 2024р.
Субсидії, пільги, соціальні виплати малозабезпеченим громадянам	15,6	23,3	23,5	29,7
Створення умов для вільного підприємництва, перш за все – малого і середнього бізнесу	5,0	10,6	8,9	8,4
Створення робочих місць з метою надання роботи усім працездатним громадянам	19,4	23,6	21,2	16,1
Встановлення такого рівня зарплат, коли кожен працюючий зможе утримувати себе і свою сім'ю на гідному матеріальному рівні	54,6	35,4	39,2	38,0
Надання соціальних кредитів на житло, освіту тощо	3,2	3,8	3,5	2,6
Інше	0,6	0,3	0,4	0,2
Важко відповісти	1,6	3,0	3,4	5,0

Дані наведені у відсотках до всіх опитаних респондентів.

Найбільш «лібертаріанський» варіант, зокрема **«створення умов для вільного підприємництва, зокрема малого і середнього бізнесу»**, залишається на відносно низькому рівні, хоча трохи збільшилася з 5% у 2002 році до 8,4% у 2024 році.

Потреба у **«створенні робочих місць з метою надання роботи усім працездатним громадянам»** займає значну частку отриманих відповідей, зокрема 16,1% у 2024 році.

Низький рівень підтримки «лібертаріанського» пункту в опитуванні свідчить про те, що суспільство в цілому покладає більше сподівань на соціальну допомогу та державне забезпечення, аніж на можливості розвитку та збагачення через підприємництво. Також люди вважають державу ефективнішим засобом створення робочих місць, аніж створення умов для малого та середнього бізнесу. Уявлення населення про «допомогу держави», очевидно, відрізняється від лібертаріанського бачення.

Результати соціологічного опитування, проведеного Фондом «Демократичні ініціативи» спільно із Центром Разумкова в березні 2024 року на тему **«Чинники впливу на схильність до патерналізму серед українського населення»**, демонструють суттєві вікові відмінності у поглядах громадян на відповідальність за забезпечення належного рівня життя. Найбільше респондентів (52%) вважають, що **держави та громадяни мають рівною мірою відповідати за добробут**. При цьому 21,1% опитаних підтримують ідею, що **рівень життя залежить лише від зусиль самої людини**, тоді як 22,1% наполягають, що **держави зобов'язана повністю забезпечувати добробут громадян**. 4,8% респондентів не визначились.

Аналіз вікових категорій показує чітку кореляцію між віком респондентів та їхньою схильністю до патерналізму. Серед молоді віком 18–29 років 28,3% підтримують ідеї самостійності в забезпеченні свого життя, тоді як серед людей старше 60 років цей показник знижується до 12,7%. Навпаки, із віком зростає частка тих, хто покладає відповідальність на державу: серед молоді лише 16,5% підтримують цю думку, тоді як серед найстарших громадян цей показник сягає 31%.

Таблиця 2.5

Соціально-вікові характеристики опитуваних з різною мірою схильності до патерналізму (%)

На Вашу думку, хто має забезпечувати людині належний рівень життя?	Вік (4 категорії)					Опитувані загалом
	18-29 років	30-39 років	40-49 років	50-59 років	60+ років	
	n = 321	n = 411	n = 371	n = 334	n = 584	n = 2021
Рівень життя кожного громадянина (окрім непрацездатних) має залежати від нього самого	28,3	25,8	24,5	19,2	12,7	21,1
Рівень життя громадян мають рівною мірою забезпечувати держава і самі громадяни	48,9	53,3	52,8	53,6	51,4	52,0
Держава зобов'язана забезпечити належний рівень життя усім громадянам	16,5	16,5	18,6	22,5	31,0	22,1
Важко відповісти	6,2	4,4	4,0	4,8	5,0	4,8

Дані наведені у відсотках до всіх опитаних респондентів.

Ці дані дозволяють припустити, що молодше покоління більшою мірою схильне до підтримки принципів, близьких до лібертаріанських. Натомість старше покоління – навпаки. Отримані дані вказують на потенціал для поширення

лібертаріанських ідей серед молоді, що може мати значення для майбутнього політичного розвитку України.

Тобто, таким чином, українське суспільство залишається скептичним щодо лібертаріанських ідей, оскільки історично перебувало в умовах авторитарних і етатистських режимів, що не залишили громадянам прикладу іншої, менш централізованої моделі соціально-економічних відносин. Уявлення про те, що лише держава повинна відповідати за створення робочих місць, регулювання зарплат і забезпечення соціальних благ, залишаються домінуючими. З отриманих даних очевидна упередженість респондентів до ідей лібертаріанства, які відстоюють погляди на аморальність та неефективність патерналістського, державного методу соціального забезпечення і пропонують обмеження державних функцій і відповідальність третього сектора та громадян в цілому за власне благополуччя.

Також, в грудні 2023 року Фондом «Демократичні ініціативи» імені Ілька Кучеріва спільно із соціологічною службою Центру Разумкова було проведено Опитування на тему «Довіра до інститутів суспільства» [53]. Дані відображають рівень довіри українців до різних соціальних інститутів на основі балансу між довірою та недовірою. Результати показують, що українці найбільше довіряють Збройним Силам України (89.1%), добровольчим батальйонам (82.9%) та волонтерським організаціям (77.4%). Це інститути, які безпосередньо залучені до забезпечення національної безпеки та надання гуманітарної допомоги в умовах воєнного часу, що підсилює їхню позитивну репутацію серед населення.

До інститутів з найнижчим балансом довіри належать політичні партії (-63.1%), судова система (-56%), державний апарат (чиновники) (-54.8%) та Верховна Рада України (-38.5%). Це державні інститути, які часто сприймаються як корумповані або неефективні, що пояснює низький рівень довіри до них (див. дод. Б, рис. Б.1.-Б.2).

Громадяни мають більшу схильність покладатися на ті інститути, які діють безпосередньо для захисту та підтримки громадянського суспільства, на відміну від централізованих або «віддалених від народу» структур, які часто сприймаються як джерело корупції, надмірного контролю, та і загалом майже ніколи не відстоюють інтереси українців.

Цікаво, що, попри загальну недовіру до центральних державних інституцій, значна частина українців виявляє відносно високий рівень довіри до Президента (41.5%). Оскільки у липні-серпні 2023 року Центром Разумкова було проведено дослідження на тему «Сприйняття загрози корупції громадянами: оцінка влади та вимоги до змін під час війни» за яким 78% респондентів висловили думку, що Президент України прямо відповідає за корупцію в уряді та воєнних адміністраціях. Лише 18% опитаних не підтримали цю точку зору [54]. Яким чином ці показники узгоджуються один з одним? Імовірно, переважна більшість громадян вважає, що вирішення системних проблем залежить від «правильного» лідера. Тобто підхід, що акцентує на необхідності заміни «поганих» чиновників «хорошими», а не на зміні самої системи управління. Довіра до Президента може зберігатися, оскільки у контексті воєнного часу він сприймається як певний символ єдності або стабільності. Поєднання довіри до Президента з покладанням на нього відповідальності за корупцію створює доволі неоднозначну та складну динаміку суспільних очікувань та політичних настроїв. Можливо, це свідчить про прагнення громадян знайти лідера, який здатен ініціювати системні зміни, зберігаючи при цьому надію на реформування існуючої державної моделі, інститутів тощо, а не їх заміну або ліквідацію.

Хоча високий рівень недовіри до більшості інституцій можна інтерпретувати як теоретично сумісний з лібертаріанськими настроями, він навряд чи свідчить про бажання відмови від держави як такої. Скоріше у суспільстві переважає думка, що «поганих потрібно замінити на хороших», тобто вдосконалити державу шляхом кадрових змін, а не обмежити її роль. Однак, із опитування ми цього дізнатися не можемо. Тобто, дані можуть свідчити про як лібертаріанські погляди, так і на традиційне сприйняття держави як необхідного інструменту, що потребує реформування, але не відторгнення. Довіра до приватного сектору та «наближених до суспільства» інститутів може стати аргументом на користь лібертаріанства. Також, рівень недовіри до центральних державних інститутів створює простір для обговорення можливих реформ у напрямку лібертаріанства, тобто що держава у більшості сфер є джерелом проблем, а не інструментом їх вирішення.

2.3 Обмеження та можливості реалізації лібертаріанських ідей у контексті українського суспільства

Українське суспільство перебуває на етапі значних трансформацій, спричинених війною, економічними викликами та кризою традиційної політичної системи. Очевидно, що за 3 роки повномасштабної війни в людей формується запит на зміни.

У сучасному українському суспільстві дедалі більше утверджується розуміння, що «так більше жити не можна». Нинішній курс розвитку сприймається як шлях у глухий кут, а запит на нові ідеї стає не менш актуальним, ніж на нові обличчя в політиці.

Післявоєнний період в Україні створює для лібертаріанських сил як нові можливості, так і суттєві виклики в донесенні своїх ідей. З одного боку, війна оголила значні недоліки та неефективність державних інституцій, що створює простір для критики патерналістської моделі та просування ідей. Лібертаріанціям легко визначити класового ворога – чиновників та державу загалом. Кейси серйозних порушень прав людини, численні випадки корупції (фактично «на крові» солдат), а отже і суспільства, брудні політичні технології, такі як свідоме провокування внутрішньонаціональних конфліктів за принципом «розділяй і володарюй», загальна неспроможність державного апарату діяти в інтересах суспільства навіть у кризові часи. Багаторічні системні зловживання з боку державного апарату, включаючи корупцію, бюрократизм і неефективність, можуть сформувати передумови для усвідомлення суспільством, що держава у її нинішньому вигляді є не союзником, а радше перешкодою на шляху до відновлення країни.

Ситуація погіршується через відсутність адекватної реакції на міграційну кризу: понад 10 мільйонів українців змушені були покинути країну, але чисельність державного апарату залишилася незмінною, рівень заробітних плат для чиновників навіть зріс, а також плануються створення нових міністерств. Водночас скасування

консульських послуг для громадян за кордоном стало яскравим прикладом байдужості до потреб громадян, які опинилися у складних умовах.

У таких обставинах українське суспільство опиняється на роздоріжжі: відсутність політичного процесу, зокрема обговорення «візії» майбутньої країни, для якої велася війна, підриває довіру до існуючих політичних еліт. Жоден із нинішніх політиків не пропонує чіткого бачення того, якою має стати Україна після війни. Це створює вакуум, який може заповнити нова політична сила, орієнтована на радикальні зміни. Скоріш за все, вони з'являться після війни.

З іншого боку, суспільство, знекровлене війною, поранені військові та сім'ї загиблих, ймовірно, вимагатимуть державної допомоги, і риторика лібертаріанців щодо скорочення чи ліквідації державних соціальних виплат, приватизації підприємств **може бути сприйнята негативно.**

Реформаторам необхідно глибоко усвідомлювати національні особливості ставлення громадян до соціальних реалій, адже ці настрої формуються через призму уявлень про те, що є прийнятним і нормальним у суспільстві. Проте в Україні існує значний розрив між тим, як люди уявляють ідеальні суспільні норми, та їхньою оцінкою реального стану речей.

Ця дисгармонія особливо яскраво проявляється в патерналістських настроях, які домінують, наприклад, у сфері поглядів на економіку. Українці, через різні причини, традиційно покладаючи великі очікування на державу як основного гаранта соціальної стабільності, часто сприймають її як ключового регулятора економічних процесів. Для майбутніх політиків ці суспільні установки є критично важливими, оскільки вони окреслюють бар'єри і дають уявлення про те, до чого схильні більшість українців.

Враховуючи результати проаналізованих опитувань, існує доволі очевидна підтримка населенням патерналістських, антиринкових, державницьких ідей, і також ідей негайних економічних вигід, тобто якихось «безкоштовних грошей» від держави. Імовірно, все це є наслідком соціально-економічного контексту, а не проявом «рабського менталітету». Історичний досвід нашої держави за більше ніж сто років характеризується періодами революцій, геноцидів, державних конфіскацій, репресій,

економічної нестабільності, і, відповідно, сформував поведінковий патерн, який можна інтерпретувати як адаптацію до постійних ризиків. Такий досвід створює ситуацію, в якому ресурси, які люди не використовують одразу, можуть бути втрачені через державну експропріацію, інфляцію, розпад держави (СРСР), економічні кризи чи інші зовнішні обставини. В соціальній психології така поведінка називається «вивчена безпорадність». Тому в людей формується запит на «подачки» від держави, для швидкого тимчасового покращення свого добробуту. Значну роль у формуванні цієї поведінки відіграє міжпоколінний досвід. В історії нашої країни не було вільного ринку, передачі капіталу між поколіннями. Ці уроки закарбували недовіру до державних інститутів, сприяли поширенню звички уникати довгострокових інвестицій, що є цілком раціональним.

Таким чином, поведінкові патерни населення України є результатом впливу історичного досвіду нестабільності, недовіри до державних інститутів і постійних загроз економічної безпеки, але і водночас тотальною залежністю від неї. Все це також підсилюється міжпоколінною передачею цих установок. Звісно, це не є проявом «менталітету рабства», а радше реакцією на зовнішні стимули, сформовані тривалими періодами соціально-економічних потрясінь.

Лібертаріанські ідеї мають великий потенціал стати популярними в Україні. Як підтверджують суспільні опитування, в українців дуже скептичне ставлення до держави, дуже низький рівень довіри до неї, як під час війни, так і загалом. Такі настрої є цілком зрозумілими, оскільки за останні сто з лишком років українець не бачив нічого доброго, що б походило від держави. Проте, пересічним громадянам часто важко уявити, «а як може бути інакше?», саме тому, що вони перебувають у залежності від держави. І це, як було зазначено раніше, проявляється в патерналістських або антиринкових настроях. З точки зору лібертаріанців, поступово показуючи, що «інакше» дійсно можливо, і що в такому випадку вони будуть набагато багатшими, набагато вільнішими, набагато незалежнішими, ця хвиля може охопити Україну в цілому. Але це вже питання до майбутньої роботи громадських організацій, політичних партій, окремих політиків, які розповсюджують лібертаріанські ідеї та борються за владу. Тож в Україні, звісно, є перспективи для розповсюдження та

підтримки лібертаріанства, але за умови оновлення політичного процесу, оскільки невідомо, коли завершиться війна, що триває нині.

Багато українців природно схильні до лібертаріанських поглядів набагато більше, ніж ті самі європейці, частина з яких живе з ілюзією, що уряд може мати добрі наміри. Українці мають значно менше таких ілюзій.

Для лібертаріанських сил (партій, організацій, окремих політиків, інфлюенсерів і т.д.) важливим завданням є створення довіри до приватного сектору, популяризація переваг позадержавних моделей вирішення тих чи інших питань, розвінчування міфів та переконань про виключність інституту держави як головного засобу забезпечення суспільного добробуту тощо.

В українському суспільстві спостерігається певне протиріччя: з одного боку, існує значний запит на державну соціальну допомогу, патерналізм, антиринкові пропозиції, державний контроль і т.д., а з іншого боку одночасно існує велика частка тіньової економіки. Більшість джерел зазначає показник більше 30%, при чому динаміка великого обсягу «тіні» є стабільною впродовж більше десятка років [28]. Деякі джерела вказують на всі 50% [47]. Підприємці та наймані працівники, які отримують зарплати «в конвертах», на підсвідомому рівні усвідомлюють надмірність податкового тягаря. Крім того, є скептицизм щодо ефективності розподілу податкових надходжень, адже значна їх частина сприймається як ресурс для корупційних практик чиновників. Унаслідок цього українці нерідко обирають уникнення офіційного оподаткування, працюючи «в тіні» або «відкупляючись» через корупційні механізми. Ця ж логіка поширюється на інші сфери суспільного життя. Наприклад, у державних лікарнях пацієнти часто сплачують хабарі для прискорення або покращення доступу до медичних послуг. Таким чином, корупція в українському суспільстві постає не лише як соціальна проблема, а скоріше як наслідок політики держави.

Подібна поведінка, імовірно, свідчить про інтуїтивну схильність українців до свободи у прийнятті рішень та прагнення зменшити залежність від держави. Для багатьох громадян держава є радше джерелом проблем, ніж інструментом їх вирішення.

Однією з ключових проблем довоєнного політичного процесу в Україні була відсутність ідеологічних дискусій як таких. Навіть існування умовних ідеологій, таких як «проєвропейська» чи «проросійська», лише підкреслювало відсутність реального ідеологічного підґрунтя у політичному дискурсі. Сьогодні «проросійська» ідеологія фактично втратила будь-які перспективи через повномасштабну війну, а умовна «проєвропейська», хоча і виглядає привабливо на папері, на практиці мало підкріплена конкретними діями та реформами.

Політична боротьба до війни зводилася до суперництва безідейних лідерів, які переважно позиціонували себе через гасла на кшталт «за все хороше проти всього поганого», пропонуючи дешевий популізм замість чіткої ідеологічної візії або реалістичних програм дій. Українське суспільство здебільшого обирало не ідеї чи програми, а привабливі обличчя, розмиті обіцянки або матеріальні подачки, часто керуючись принципом «цей не виправдав очікувань, обираємо наступного». Відсутність ідеологічної культури в політичному середовищі країни призводить до того, що політичні партії функціонують як ситуативні виборчі проекти, не прив'язані до чітких програм чи ідеологій, а виборці не орієнтуються на цінності чи стратегічні цілі.

У післявоєнних умовах, або навіть воєнних, особливо важливо сприяти формуванню ідеологічної зрілості українського суспільства. Подолання популізму, ідеологічної байдужості та інфантильності виборців є необхідним для розвитку відповідальної політичної культури, здатної забезпечити довготривалий демократичний розвиток України.

В цьому аспекті, в післявоєнній Україні створюється простір для донесення лібертаріанських ідей, перш за все популістичним методом. Популізм, незважаючи на негативну конотацію, яку це поняття отримало з низки об'єктивних причин, є важливим інструментом комунікації з суспільством. Бути популістом у політичній діяльності не означає відмову від принципів, а, радше, потребу формулювати та доносити свої ідеї у спосіб, зрозумілий і ефективний для широких верств населення. Важливо не бути зверхнім у спілкуванні з громадянами, а враховувати їхні реальні проблеми та пропонувати їхнє вирішення, спираючись на принципи лібертаріанства

як «лінзу» для аналізу існуючих питань. Якщо ті чи інші сили (наприклад, лібертаріанські) не будуть популістами, замість них популістами будуть інші, і виграють саме вони. Донесення будь яких ідей, в тому числі лібертаріанських, повинно враховувати політичні реалії, щоб уникнути ризику перетворення її принципів на незрозумілі, утопічні ідеї, які залишаються недосяжними у практичному застосуванні. Мислити ідеалістично про лібертаріанство – це потрапляти в інтелектуальний глухий кут. Завдання політиків, громадських організацій, партій – звертатися до реальних проблем, до конкретних інструментів, які їх вирішують, і виводити це на рівень реальності сьогодення.

Не дивлячись на те, що загалом, лібертаріанські політичні сили в інших країнах не мають великих успіхів, в 2023 році в Аргентині на президентських виборах переміг перший у світі відкритий лібертаріанець. Він відкрито каже, що є мінархістом, і навіть, з філософської точки зору – анархо-капіталістом [12]. Враховуючи його консервативні цінності, деякі джерела позначають його як «палеолібертаріанця».

Палеолібертаріанський популізм Мілея зміг відгукнутися у населення Аргентини. Його стратегія демонструє, як лібертаріанські/палеолібертаріанські ідеї можуть адаптуватися до конкретного політичного контексту та викликів сучасності. Попри те, що така риторика часто сприймається як радикальна, її успіх у випадку Мілея свідчить про зростаючий інтерес до лібертаріанських концепцій в умовах системної кризи традиційних політичних моделей [57].

Хав'єр Мілей, обраний президентом Аргентини у 2023 році, демонструє помітні досягнення у впровадженні лібертаріанських реформ, спрямованих на скорочення державних витрат, зменшення інфляції та створення умов для економічного зростання. Хоча його дії не є радикальними через необхідність співпраці з парламентом та іншими інституціями, результати вже помітні. На початку його президенства реформи викликали протести з боку лівих сил, зокрема групи «Polo Obrero», які виступали проти приватизації та скорочення соціальних витрат.

Серед досягнень Хав'єра Мілея можна виділити скорочення державних витрат через закриття державних ЗМІ, 13 міністерств та скасування підвищення зарплат політикам, що зменшило навантаження на бюджет. Аргентина вперше за 12 років

досягла профіциту бюджету, інфляція на продукти харчування суттєво знизилася, а наступного року прогнозується зростання ВВП на 5-6%. Серед економічних реформ – приватизація державних підприємств, реформування трудового законодавства, податкова амністія та скасування закону про оренду, що знизило ціни на нерухомість у Буенос-Айресі на 40%. Місячна інфляція знизилася з майже 26% у грудні 2023 року до 3,5% у вересні 2024 року. Було звільнено більше 30000 чиновників. У сфері громадянських прав ухвалено поправки до Кримінального кодексу, які легалізують самооборону для захисту життя, власності та приватної території. У програмі Мілея закладено доларизацію економіки та ліквідацію Центрального банку Аргентини, втім ці реформи ще не були реалізовані [13; 2].

Попри очевидні успіхи, Аргентина все ще далека від повноцінного економічного процвітання. Надмірна бюрократія, розмір державного апарату та інституційний опір, суттєво уповільнюють темпи реформ, внаслідок чого Мілей змушений рахуватися з парламентом і чиновниками, які є частиною старої системи. Його реформи, хоча і ефективні, поки що мають радше «косметичний» характер і не приводять до радикального покращення якості життя населення. Це свідчить про те, що для повноцінного впровадження лібертаріанських ідей необхідна як більша політична підтримка, так і подолання опору з боку старих інституцій [22].

Кейс Мілея може наводити на думку, що для повного впровадження лібертаріанських реформ потрібні особливі умови. Якщо реформатор має повний контроль над виконавчою, законодавчою та судовою гілками влади, це дає змогу проводити радикальні зміни без опору системи. Іншим легітимним варіантом є люстрації та очищення системи. Проведення масштабних люстрацій та звільнення корумпованих чиновників (починаючи зверху) може зменшити опір реформам. Однак це потребує народного «мандату», значних зусиль. Також, якщо реформатор діє у межах існуючої системи, реформи залишатимуться поверхневими. Так, вони, звичайно, можуть поліпшити окремі аспекти життя громадян, але не забезпечать радикального «прориву».

Натомість, Ганс-Герман Гоппе, відомий економіст австрійської школи, анархо-капіталіст та один із ключових інтелектуальних натхненників Хав'єра Мілея,

висловив серйозну критику його політики зазначаючи, що, попри його заяви про відданість лібертаріанству, реформи Мілея не є достатньо лібертаріанськими. У внутрішній політиці адміністрація Мілея частково лібералізувала трудове законодавство, здійснила приватизацію кількох державних підприємств і скасувала окремі субсидії. Однак більшість державного регулювання та контролю залишилися. Було знижено деякі податки, але водночас запроваджено нові, наприклад, на паливо та імпорт. Державний бюджет збалансували не лише за рахунок скорочення витрат, але й через підвищення податків. Частина міністерств була закрита, але чиновники, які там працювали були переведені до інших установ, а з 42 приватизаційних проєктів парламент схвалив лише 5. Обіцяна ліквідація Центрального банку ще не відбулася, зберігаються валютні контролю та податки на операції з доларами. Ключові посади у фінансовій системі обіймають ті самі особи, які раніше спричинили кризу. Зовнішня політика Мілея, орієнтована на союз із США та Ізраїлем, що також викликає критику, оскільки суперечить принципу нейтралітету та ізоляціонізму, до якого схильні лібертаріанці. Гоппе підсумовує, що політика Мілея є поміркованою, а захоплення особою Мілея в лібертаріанських колах є значно перебільшеним [15].

Таким чином, досвід Хав'єра Мілея в перший рік президентства в контексті обмежень та можливостей для України підкреслює, що реалізація лібертаріанських реформ можлива лише за умови створення сприятливого інституційного середовища, високого рівня політичної легітимності та підтримки. Відсутність абсолютної влади у реформатора значно обмежує можливість реалізації радикальних змін. У випадку України, збереження старих інститутів, які є джерелом корупції та бюрократичного опору, може блокувати впровадження навіть найбільш обґрунтованих та підтримуваних суспільством реформ. Лібертаріанські сили мають враховувати ці уроки.

Одним із суттєвих **обмежень** для реалізації лібертаріанських ідей в Україні є слабкість довоєнного лібертаріанського руху загалом. Лібертаріанські партії, організації, що існували до війни, не змогли сформувати широкої бази підтримки серед населення чи забезпечити вплив на політичний порядок денний. Ця слабкість пояснюється кількома факторами: низьким рівнем обізнаності громадян про

лібертаріанство загалом, домінуванням патерналістських настроїв, недостатньо ефективною політичною роботою лібертаріанських сил, а також загальною політичною апатією, характерною для довоєнного періоду.

Однак, досвід Аргентини демонструє, що навіть у країнах, де лібертаріанський рух не мав глибокого коріння, ідеї, які заперечують етатистський статус-кво, можуть набути широкої популярності за умов системної кризи. Перемога Хав'єра Мілея на президентських виборах у 2023 році стала можливою не тому, що аргентинці досконало розуміли філософські та теоретичні основи лібертаріанства. Успіх Мілея пояснюється тим, що його політична кампанія була реакцією на повністю «гнилу» систему державного апарату, яка не тільки не змогла забезпечити базові потреби суспільства, але й створювала системні проблеми, зокрема гіперінфляцію, корупцію, бідність і т.д.

Аргентинський кейс показує, що вибір президента-лібертаріанця виник із глибокого бажання суспільства радикально змінити систему. Населенню Аргентини схоже набридлі «соціалістичні» уряди, і тому вони звернули увагу на Мілея як на лідера, здатного протистояти традиційній політичній еліті та запропонувати альтернативу. Таким чином ми бачимо приклад, де лібертаріанські сили можуть отримати шанс на політичний прорив навіть у країнах із слабкою попередньою історією лібертаріанського руху, якщо вони зможуть мобілізувати протестні настрої проти корумпованої системи.

В Україні подібний сценарій також є можливим. Післявоєнний період, ймовірно, стане етапом осмислення суспільством наслідків війни та пошуку нових моделей державного управління.

Висновки до розділу 2.

Можна зробити висновок, що лібертаріанський рух в Україні перебуває на початковій стадії становлення з низкою характерних особливостей та викликів. Існували поодинокі політичні ініціативи та громадські організації лібертаріанського спрямування, які не мали суттєвого впливу на політичний ландшафт.

Українські лібертаріанські партії характеризуються обмеженою електоральною підтримкою та відсутністю послідовної інституційної структури. Прикладом слугує партія «5.10», яка на виборах традиційно отримувала 0.42% голосів, а її лідер у виборах на посаду мера та президента також менше 3%. Громадські організації, такі як «Українські Студенти за Свободу», «Інститут Вільної Економіки» та «Вільна нація», здійснюють переважно освітню та просвітницьку діяльність без значного політичного впливу.

Спроби інституціоналізації лібертаріанських ідей у великих політичних партіях, зокрема «Слуга народу», мали здебільшого декларативний характер і не передбачали послідовного впровадження лібертаріанських принципів, що свідчило, скоріше про поверхневе розуміння лібертаріанства та використання лібертаріанської риторики як політичної технології для піару.

Основними перешкодами розвитку лібертаріанського руху в Україні є низький рівень суспільної підтримки радикальних ринкових реформ, домінування патерналістських очікувань населення, що також підтверджується даними з опитувань. Сюди також можна додати брак усталених ідеологічних традицій у політичному дискурсі України, що характеризується домінуванням популізму, декларативних гасел та браком послідовних програм.

В контексті індивідуальних свобод, українці висловлюють більше підтримки, зокрема в питаннях зброї. На відміну від людей старшого віку, молодь трохи більше підтримує ідеї економічних та індивідуальних свобод, а також незалежності від держави.

Лібертаріанські ідеї після війни мають значний потенціал розвитку, що безпосередньо залежить від якості роботи нових політичних сил. Хоча, імовірно, після війни буде існувати великий попит на державу, щодо соціальних виплат та відновлення країни. Втім, успіх лібертаріанського руху буде визначатися спроможністю політичних акторів переконливо донести лібертаріанські ідеї до патерналістськи налаштованих громадян після війни. Міжнародний досвід, зокрема кейс президента Аргентини Хав'єра Мілея, демонструє принципову можливість радикальної політичної трансформації через лібертаріанську риторику.

Харизматичне політичне лідерство, поєднане з чіткою альтернативною економічною програмою та лібертаріанським популізмом, може подолати інерцію суспільної свідомості та запропонувати принципово новий політичний порядок денний.

РОЗДІЛ 3. ДОСЛІДЖЕННЯ УЯВЛЕНЬ ТА СТАВЛЕННЯ УКРАЇНЦІВ ДО ЛІБЕРТАРІАНСЬКИХ ІДЕЙ

3.1 Програма дослідження

Проблемна ситуація. Лібертаріанські ідеї, попри їх потенціал розширення свободи індивіда лишаються недостатньо зрозумілими й обговорюваними у сучасному українському суспільстві. Проблемою є брак емпіричних досліджень, які б оцінювали рівень підтримки та обізнаності суспільства щодо лібертаріанства в цілому або його ідей. До того ж Україна перебуває в умовах трансформаційного періоду, зумовленого війною та викликами відбудови у післявоєнний час. Війна значно посилила роль держави, що супроводжується централізацією влади та звуженням простору для політичного плюралізму. Після завершення війни в суспільстві виникне потреба у переосмисленні ролі держави, взаємовідносин держави із суспільством, а також інститутів у процесах управління, реформ і відновлення. А отже, актуалізується пошук ідей, які б відповідали сучасним викликам, сприяли ефективному розвитку та розширенню особистих і економічних свобод. Лібертаріанство, пропонуючи мінімізацію державного втручання та акцентуючи увагу на свободі індивіда є однією з ідейних, альтернативних платформ. Це створює потребу у дослідженні рівня обізнаності та підтримки лібертаріанських ідей в українському суспільстві. З одного боку, важливо оцінити рівень обізнаності населення про лібертаріанство загалом, а з іншого - виявити ступінь підтримки конкретних ініціатив, що відображають його принципи. Також, розуміння того, наскільки населення готове підтримати лібертаріанські ідеї має практичне значення для формування майбутньої політики.

Об'єкт дослідження – лібертаріанські ідеї як елемент політичної свідомості громадян України.

Предмет дослідження – ставлення громадян України до лібертаріанства та його ключових принципів.

Мета дослідження – визначити рівень обізнаності населення України щодо лібертаріанства, а також рівень підтримки конкретних ініціатив, що відповідають ідеям лібертаріанства.

Завдання дослідження:

1. Виявити рівень обізнаності респондентів про «лібертаріанство».
2. З'ясувати рівень підтримки конкретних лібертаріанських ідей серед респондентів.
3. Оцінити тенденції у сприйнятті та рівні підтримки ключових ідей які стосуються лібертаріанської ідеології.
4. Визначити, чи існує кореляція між рівнем ідентифікації себе як «лібертаріанець» та послідовною підтримкою лібертаріанських ідей.

Методи збору інформації. Як основний метод збору первинної інформації було використано онлайн-опитування.

У рамках пілотажного дослідження було опитано 138 респондентів. Серед них молодь віком від 14 до 35 років складає 113 осіб. Чоловіків – 83 (60.1%), жінок – 55 (39.9%).

Інтерпретація понять.

Лібертаріанські ідеї – ідеї, що базується на ключових принципах лібертаріанства, зокрема максимізації індивідуальної та економічної свобод та мінімізації державного втручання у суспільні процеси.

Для оцінки ставлення респондентів до цих ідей було розроблено анкету, в якій запитання згруповано за тематичними блоками:

1. Індивідуальні свободи (питання 1-5): питання стосувалися ролі держави в регулюванні приватного життя та безпеки громадян, відношення до вільного володіння зброєю, а також ступінь втручання держави в це питання.
2. Монополія держави на прийняття рішень (питання 6-8): фокусувалися на ставленні до децентралізації та передачі повноважень на локальний рівень, розподілу владних повноважень між центральною державою та місцевими громадами, а також свободи асоціацій.

3. Свобода слова (питання 9-12): охоплювали питання, пов'язані з цензурою, свободою висловлювань та державними медіа.
4. Економічна політика (питання 13-17): ставлення респондентів до економічних свобод, ролі держави в економіці та приватизації
5. Соціальна сфера (питання 18-30): ставлення респондентів до ролі держави у фінансуванні та управлінні соціальними послугами, освітою, медициною, наукою, спортом та культурою, а також до співвідношення державного і приватного фінансування у сферах освіти, медицини та пенсій.
6. Обізнаність про лібертаріанство (питання 31-33): стосувалися рівня обізнаності респондентів про лібертаріанство та їхньої ідентифікації з цією ідеологією.

Таким чином, кожне запитання анкети було побудовано таким чином, щоб відображати один із аспектів лібертаріанської ідеології. Це дозволило отримати не лише загальне уявлення про рівень обізнаності населення, а й виявити підтримку або відторгнення конкретних принципів лібертаріанства серед респондентів. Через кожне питання можна виявити рівень підтримки конкретної лібертаріанської позиції, яке стосується вищезазначених сфер. Чим більше індивідуальних, економічних свобод, та менше впливу держави – тим більш лібертаріанською є відповідь. Відповідно підходи, що передбачають активну участь держави у регулюванні економічної та соціальної сфер, а також індивідуальної свободи – вважаються антилібертаріанськими (етатистськими).

У ході анкетування респондентам свідомо не роз'яснювали, що предметом дослідження є лібертаріанство. Також питання, безпосередньо пов'язані з лібертаріанством, були розміщені в кінці анкети, щоб уникнути можливого впливу на упередженість відповідей респондентів із самого початку опитування.

Повну анкету дослідження надано в додатках (див. дод. В).

Метод відбору: добровільна участь в онлайн-опитуванні.

Гіпотези.

1. Ідентифікація себе як «лібертаріанця» серед респондентів не завжди супроводжується послідовною підтримкою принципів цієї ідеології.

2. Лібертаріанські ідеї отримують найбільшу підтримку в аспекті особистих свобод.
3. У питаннях економічних свобод домінують патерналістські/державні підходи.

3.2 Результати дослідження.

Зазначимо лише найважливіші питання, з яких можна сформулювати певні тенденції та висновки.

На перший блок питань, що стосуються **індивідуальних свобод**, слід зазначити, що 78.3% респондентів повністю згодні, що держава НЕ повинна втручатися в приватне життя громадян, особливо щодо особистого вибору, що не завдає шкоди іншим. 15.2% обрали варіант «Скоріше згоден», а інші варіанти отримали мінімальну підтримку. Підтримка хоча і переважна, але може не повністю відображати реальне ставлення респондентів до суперечливих питань, наприклад «злочини без жертви», такі як евтаназія, проституція, гральний бізнес і т.д. Подальша деталізація таких аспектів допоможе отримати більш точну картину суспільних настроїв. Значна більшість респондентів підтримують ідею невтручання держави в приватне життя, що є однією з характерних рис лібертаріанства.

Право поліції зупиняти та обшукувати підозрілих людей. Розподіл відповідей є рівномірним. На питання «**Чи погоджуєтесь Ви, що поліція повинна мати право зупиняти та обшукувати людей, які виглядають підозріло?**» 37.5% респондентів підтримують цю ідею (10.1% повністю і 27.5% скоріше погоджуються). Водночас 47.1% висловлюються проти таких повноважень поліції, причому 27.5% скоріше не погоджуються, а 19.6% категорично проти. Ще 15.2% не змогли визначитися. Згідно з лібертаріанськими принципами, такі практики розширення державних повноважень є неприйнятними.

Право громадян на вільне володіння вогнепальною зброєю 40.6% респондентів підтримують право громадян на вільне володіння зброєю (22.5%

повністю підтримують, 18.1% скоріше підтримують). 39.9% висловлюють опозицію до цієї ідеї. Ще 10.1% вагалися з відповіддю. Підтримка цієї ідеї є помітною, але не домінуючою. Актуальність питання особливо зростає у контексті війни, адже володіння зброєю може сприйматися як важливий механізм самозахисту та участі в обороні країни. Відносно низька підтримка ідеї вільного володіння зброєю може свідчити про побоювання щодо безпеки, історичної відсутності культури володіння та ношення зброї, або недостатнє розуміння цього принципу як механізму забезпечення особистої свободи. Лібертаріанська позиція повністю завжди «за» вільне ношення та володіння зброєю.

При цьому підтримка суворого державного контролю за легалізацією зброї (перевірки, обмеження для отримання дозволу) отримала 76.8% схвальних відповідей (56.5% повністю підтримують, 20.3% скоріше підтримують), а **регулювання обігу зброї** боєприпасів та аксесуарів до неї підтримують 81.9% (52.2% повністю згодні, 29.7% скоріше згодні).

Можна виявити **тенденцію**, що більшість респондентів готові підтримати легалізацію зброї, але із суттєвим державним контролем. Це суперечить лібертаріанським принципам, оскільки передбачає значну участь держави у процесі, що обмежує індивідуальну свободу. Загалом, результати показують, що хоча респонденти схильні підтримувати особисті свободи, вони часто не готові до повного впровадження лібертаріанських принципів у питаннях безпеки та регулювання.

Наступні питання стосуються ставлення респондентів до принципів децентралізації влади, розподілу владних повноважень та свободи асоціацій. Основна увага зосереджена на відповідності позицій респондентів лібертаріанським ідеям, які передбачають максимальну передачу повноважень на локальний рівень та обмеження повноважень центральних органів державної влади.

На питання «**Чи підтримуєте Ви ідею, що центральні органи державної влади мають займатися лише питаннями оборони, судочинства та зовнішньої політики, передаючи решту повноважень місцевим громадам та муніципалітетам?**» (мінархістська концепція держави як «нічного сторожа») 54.3% респондентів у сумі відповіли позитивно («Повністю підтримую» і «Скоріше

підтримую»). 24.6% не визначились, оскільки, імовірно, не мають розуміння наслідків такої політики, через історично централізовану політику української влади. 19.6% «скоріше не підтримують» таку ініціативу, і всього 1.4% повністю не підтримують. Розподіл відповідей свідчить про помірну підтримку децентралізації, але також вказує на значну частку громадян, які або не визначились, або більше обирають централізовану модель управління, що може свідчити про недовіру до місцевого самоврядування або нерозуміння практичної реалізації таких реформ.

На питання «Чи підтримуєте Ви ідею надання широких повноважень муніципалітетам та громадам, включаючи право встановлювати власні закони та податкову політику?»

Тут позитивні відповіді становлять 39.9% («Повністю підтримую» і «Скоріше підтримую»), тоді як опозицію висловили 46.3%. Ще 13.8% респондентів обрали варіант «Важко сказати». Такий розподіл свідчить про слабку підтримку ідеї широкої децентралізації, що, імовірно, обумовлено традиційним сприйняттям держави як головного регулятора економічної та законодавчої політики.

Третє питання: «Чи погоджуєтесь Ви, що держава повинна змушувати громади чи муніципалітети приймати людей, які не поділяють їхніх цінностей, задля дотримання принципів толерантності та рівності?»

31.2% респондентів у сумі підтримують це твердження («Повністю згоден» і «Скоріше згоден»), тоді як в сумі 49.2% висловлюють незгоду. Ще 23.9% вагалися з відповіддю. Відповіді демонструють переважну відмову від примусового втручання держави у внутрішні справи громад, що частково узгоджується з лібертаріанськими принципами свободи асоціацій.

Тож, дані свідчать про відносно слабку підтримку ідей децентралізації. Респонденти, хоч і демонструють певну відкритість до передачі частини повноважень на локальний рівень, водночас зберігають високу довіру до центральної влади, або просто не мають розуміння, як це може відбуватися, враховуючи централізовану традицію управління в Україні, коли центральні органи державної влади вирішують більшість питань за всі регіони України. Найбільша підтримка лібертаріанських ідей спостерігається у сфері свободи асоціацій, що свідчить про більшу готовність

респондентів захищати автономію громад у питаннях внутрішнього самовизначення, ніж у питаннях економічної або законодавчої децентралізації. Спостерігається відсутність чіткої консолідованої позиції щодо децентралізації. Суспільство перебуває в пошуках балансу між централізованим управлінням і локальною автономією.

Наступний блок питань пов'язаний з цензурою, свободою висловлювань та державними медіа.

На питання **«Чи погоджуєтесь Ви, що держава НЕ повинна притягувати громадян до відповідальності за висловлювання чи використання певної символіки, навіть якщо вони можуть образити інших, провокувати ненависть між групами або суперечити суспільним нормам?»** 34.8% респондентів підтримують цю ідею (18.1% повністю згодні, 16.7% скоріше згодні). Проте 57.3% висловили незгоду (40.6% скоріше не згодні, 16.7% повністю не згодні). Решта 13.8% не визначились. Це свідчить про переважання авторитарних настроїв, імовірно викликаних війною та бажанням «покарати» ідеологічних ворогів.

На питання про **фінансування державою медіа та володіння телеканалами** 61.6% виступили проти (29.7% скоріше ні, 31.9% ні), тоді як 39.5% підтримали (19.6% скоріше так, 19.9% так). Тобто, можна зазначити помірну прихильність до лібертаріанських ідей щодо невтручання держави в медіа.

На запитання про **заборону діяльності засобів масової інформації, які загрожують національній безпеці чи пропагують ворожі наративи**, 66.6% підтримали такі обмеження (33.3% повністю підтримують, 33.3% скоріше підтримують). Лише 21.8% висловилися проти (13.8% скоріше не підтримують, 8% не підтримують), а 11.6% залишилися невизначеними.

Хоча питання не були прямо пов'язані з контекстом війни і сформульовані в нейтральному контексті, респонденти могли несвідомо враховувати сьогоденні реалії, зокрема питання політики держави в сфері національної безпеки та інформаційних загроз, що, відповідно, могло вплинути на їхню схильність підтримувати обмеження свободи слова, обумовлюючи відхилення від класичних

лібертаріанських позицій, які виступають за повну свободу слова та ліквідацію ролі держави в інформаційному просторі.

Далі питання, які стосуються **економічної політики**. Тут слід зазначити, що 79,8% респондентів підтримують надання державної допомоги малозабезпеченим (39,9% повністю підтримують, 39,9% скоріше підтримують). Не підтримують всього 10,9%.

В питанні дерегуляції бізнесу, зокрема на питання **«Чи погоджуєтесь Ви, що бізнес має право працювати без регуляцій держави (зокрема, без перевірок, ліцензування, інспекцій)?»** всього 10,9% респондентів повністю погоджуються з тим, що бізнес має право працювати без втручання держави. Ще 19,6% скоріше згодні з цим твердженням. 35,5% респондентів скоріше не згодні, а 22,5% повністю не згодні з таким підходом. Разом 58% висловили незгоду з ідеєю роботи бізнесу без державних регуляцій. Лібертаріанці виступають за мінімізацію втручання держави у бізнес, однак дані свідчать, що більшість опитаних не підтримують цю ідею.

На питання **«Як Ви ставитеся до ідеї повної приватизації всіх державних підприємств, включаючи стратегічні?»** лише 6,5% респондентів повністю підтримують ідею, ще 15,9% скоріше підтримують. Загалом, підтримка цієї ідеї становить 22,4%. 33,3% респондентів скоріше не підтримують, а 24,6% повністю не підтримують приватизацію. Більшість респондентів (57,9%) негативно ставляться до цієї ідеї, можна зазначити значний опір приватизації, особливо у контексті стратегічних об'єктів, які у суспільній свідомості вважаються критично важливими, та більш ефективними в руках держави. Лібертаріанство наголошує на максимізації економічної свободи, і відповідно, максимальній приватизації всього, включаючи стратегічні підприємства, з метою підвищення ефективності управління та зменшення ролі держави в економіці. Серед населення домінують антиринкові настрої, побоюючись втрати державного контролю над важливими підприємствами. Низький рівень підтримки також може бути пов'язаний із історичною недовірою до приватного сектору та спогадами про негативний досвід приватизаційних процесів в 90-х роках.

«Чи погоджуєтесь Ви, що приватні компанії повинні повністю замінити державу у наданні таких послуг, як будівництво доріг?» 26,1% респондентів повністю згодні, ще 25,4% скоріше згодні. Загальна підтримка - 51,5%. У свою чергу, 14,5% респондентів скоріше не згодні, а 10,1 повністю не згодні з цією пропозицією (Разом - 24,6%).

Тенденція відповідей частково відповідає лібертаріанським принципам, оскільки більше половини респондентів готові підтримати її. Важливо зазначити, що 23,9% респондентів «важко відповісти» на це питання, що може бути обумовлено історичними особливостями державної політики України, де формувалася суспільна установка, що саме держава повинна забезпечувати будівництво та утримання доріг. Політики постійно підтримували це політичною риторикою та державними практиками. Дороги й досі здебільшого будуються за рахунок державного бюджету. У суспільній свідомості проблема якості та доступності доріг залишається актуальною, а передача цих функцій приватному сектору сприймається як ризикована, або незрозуміла ідея.

Далі питання, що стосуються ставлення респондентів до **ролі держави у фінансуванні та управлінні соціальної сфери**, зокрема освітою, медициною, наукою, спортом і культурою. Оцінювався рівень підтримки державного фінансування цих сфер, а також поглядів на можливість залучення приватного сектору для забезпечення послуг у цих галузях.

Наприклад, на питання **«Чи підтримуєте Ви існування державного стандарту освіти, який регулюється Міністерством освіти та науки?»** 26,8% респондентів повністю підтримують існування державного стандарту освіти, ще 41,3% скоріше підтримують. Всього - 68,1%. 15,9% респондентів важко відповісти на це питання, тоді як 9,4% скоріше не підтримують, а 6,5% повністю не підтримують.

Переважна більшість респондентів виступають за існування державного стандарту освіти. Відповідно, це свідчить про довіру до ролі держави у забезпеченні єдиних стандартів та регуляцій у сфері освіти, або знову ж таки, відсутністю розуміння того «а як буває інакше?» в умовах монополії держави на освіту. Така практика історично була домінуючою на території України починаючи з часів СРСР,

закінчуючи періодом незалежної України. Проте 18,8% висловлюють незгоду з такою позицією, вважаючи її, ймовірно, неефективною чи обмежувальною для освітніх установ. 15,9% респондентів або не можуть відповісти на питання, або мають нейтральне ставлення до нього. Якщо казати про лібертаріанську позицію, то лібертаріанство виступає проти монополії держави на освіту, вважаючи це обмеженням свободи вибору програм та неефективністю через відсутність конкуренції. Школи, на думку лібертаріанців, повинні мати повну свободу у виборі освітніх програм, що сприятиме більшій якості, конкуренції, можливістю вибору для школяра і т.д.

«Чи вважаєте Ви, що шкільна освіта має залишатися безкоштовною та фінансуватися за рахунок держави?». 73,9% респондентів відповіли «так», ще 15,9% відповіли «скоріше так». Разом підтримка державного фінансування шкільної освіти становить 89,8%. 5,8% респондентів висловили незгоду (3,6% скоріше ні, 2,2% ні), тоді як 4,3% вагалися з відповіддю.

В цьому контексті наступне питання **«Як, на Вашу думку, має відбуватися фінансування шкільної освіти?»**

Використовуйте шкалу від 1 до 10, де:

1 – Шкільна освіта повинна бути повністю приватною, а її фінансування здійснюватися за рахунок батьків, приватних фондів або інших джерел, без участі державного бюджету.

10 – Шкільна освіта повинна бути повністю державною та безкоштовною для всіх школярів.

Аналіз даних про фінансування шкільної освіти демонструє, що середній бал, обраний респондентами, становить 8,17 за шкалою від 1 до 10, де 1 – повністю приватне фінансування без участі державного бюджету, а 10 – повністю державне фінансування. Загалом у цьому питанні взяли участь 138 респондентів. Найбільша частка респондентів (39,9%) обрала максимально державний підхід (10 балів), що свідчить про значну підтримку ідеї безкоштовної та загальнодоступної шкільної освіти, яка фінансується за рахунок держави. Крім того, 20,3% респондентів віддали перевагу оцінці 8 балів, а 14,5% – 9 балів, що додатково підтверджує переважання

думки про необхідність значної участі держави у фінансуванні шкільної освіти. Разом 74,7% респондентів обрали бали в межах від 8 до 10, що вказує на домінування патерналістських установок щодо освіти.

Водночас лише 14,1% опитаних обрали варіанти від 1 до 5, що представляють моделі переважно або повністю приватного фінансування. Це свідчить про досить низький рівень підтримки ідей лібертаріанства в аспекті освіти.

Наступне питання те саме, що і про шкільну освіту, зокрема:

Використовуйте шкалу від 1 до 10, де:

1 – «Вища освіта повинна бути повністю приватною без державного фінансування».

10 – «Вища освіта повинна бути повністю державною та безкоштовною для всіх студентів».

Середній бал фінансування вищої освіти, згідно з відповідями респондентів, становить 5,99 за шкалою від 1 до 10.

Найпопулярнішою відповіддю є 5 балів, який обрали 21,7% респондентів, що може вказувати на, з одного боку, збалансований підхід між державним та приватним фінансуванням, або ж нейтральністю у цьому питанні. Крім того, 16,7% респондентів висловилися за повністю державну модель (10 балів), а 13,8% віддали перевагу 7 балам, що також свідчить про помітну підтримку державної участі.

Водночас лише 6,5% респондентів обрали 1 бал який відповідає повністю приватному фінансуванню, що є найбільш лібертаріанським варіантом. Загалом, серед респондентів переважає підтримка моделей з домінуванням державного фінансування або зі значною участю держави, але також є частка тих, хто розглядає можливість значнішої участі приватного сектора. Разом оцінки від 1 до 4 балів обрали 37 респондентів, тобто 26,8%.

Наступним питанням дослідження було з'ясування думок респондентів щодо співвідношення державного та приватного фінансування медичних послуг. **«Яким, на Вашу думку, має бути співвідношення державного та приватного фінансування медичних послуг?»**

Використовуйте шкалу від 1 до 10, де:

1 – «Усі медичні послуги повинні бути повністю приватними та оплачуватися безпосередньо громадянами або через приватні страхові компанії».

10 – «Усі медичні послуги повинні бути повністю державними та безкоштовними для всіх громадян».

Середній бал, який респонденти обрали для співвідношення державного та приватного фінансування медичних послуг, становить 6,47 за шкалою від 1 до 10.

Найпопулярнішою відповіддю став бал 5, який обрали 20,3% респондентів, тобто збалансований варіант між державним та приватним фінансуванням медичних послуг. 16,7% обрали максимальний бал 10, що підтримує повністю державну модель фінансування, тоді як 15,2% зупинилися на балові 7, віддаючи перевагу державному фінансуванню з певними елементами приватного.

Лише 3,6% респондентів обрали 1 бал, який передбачає повністю приватну медицину, тоді як 9,4% обрали 3 бали, що свідчить про підтримку переважно приватного підходу. В сумі від 1 до 4 балів відсоток відповідей складає 20,3%.

Приватна медицина в Україні часто демонструє вищу якість обслуговування, сучасне технічне забезпечення, адекватний рівень цін і широку доступність для пацієнтів, що відрізняє її від державного сектору. В українському суспільстві поширене уявлення про «безкоштовну» медицину, але фактично, всі медичні послуги оплачуються через приховані механізми, такі як податки, хабарі. Також більшість знає проблему витрати часу в чергах, що супроводжуються низьким рівнем обслуговування та застарілою інфраструктурою. Згідно з лібертаріанським підходом, фінансування медицини повинно бути прозорим і здійснюватися через прямі платежі після отримання послуг або шляхом страхування ризиків. Саме страхування також повинно бути суто добровільним. Оскільки плюси приватної медицини в Україні відчуються вже зараз, можливо це сприяє не настільки патерналістському підходу, зберігаючи певний баланс.

Проте все одно патерналістський підхід зберігає значну підтримку серед населення, які обрали бали в діапазоні від 7 до 10 (разом 49,1%). Можливо тут є місце побоюванням, що приватизація може зробити медичні послуги недоступними для малозабезпечених верств населення.

Далі було надано відповідь на питання **«Яким, на Вашу думку, має бути фінансування пенсій для людей похилого віку?»**

Використовуйте шкалу від 1 до 10, де:

1 – «Пенсійна система повинна бути повністю приватною, а громадяни мають самостійно накопичувати пенсійні заощадження».

10 – «Пенсійна система повинна бути повністю державною, а пенсії повинні виплачуватися за рахунок державного бюджету».

Середній бал, обраний респондентами для фінансування пенсій людей похилого віку, становить 5,85 за шкалою від 1 до 10.

Загалом, 36,2% респондентів обрали оцінки від 1 до 4, які вказують на підтримку приватної або частково приватної пенсійної системи. Водночас 51,4% респондентів схиляються до відповідей від 6 до 10, демонструючи перевагу моделей з переважною участю держави у фінансуванні пенсій. Найбільш популярною відповіддю став бал 10, який обрали 20,3% опитаних. 14,5% респондентів обрали бал 1, який відповідає лібертаріанському погляду на пенсійну систему

Результати опитування можуть бути впливом демографічної групи, адже більшість респондентів – це молодь віком від 14 до 35 років (113 осіб), яка зазвичай прагне фінансової незалежності і меншою мірою зацікавлена в державному пенсійному забезпеченні.

Лібертаріанці критикують солідарну систему, і найчастіше пропонують перейти до накопичувальної системи, де кожен громадянин самостійно вирішує, скільки відкладати, у які фонди вкладати кошти і коли виходити на пенсію. Така система є більш прозорою і справедливою, адже внески не «проїдаються», а накопичуються і використовуються для виплат пенсій. До того ж, зникає фактор чиновників, бюджетного навантаження та корупції. В ідеалі лібертаріанці пропонують повністю добровільний підхід, де участь у пенсійній системі не є обов'язковою, а існують різноманітні стратегії забезпечення старості, такі як інвестиції, приватні пенсійні фонди з репутацією, банківські депозити чи підтримка від дітей. Але водночас ми бачимо, перевага відповідей від 6 до 10 вказує на підтримку традиційних патерналістських підходів, що може бути визвано відсутності

досвіду функціонування накопичувальної або будь-якої іншої несолідарної пенсійної системи. Також, протягом всієї незалежності політики активно використовували риторичу про «підвищення пенсій», формуючи очікування, що пенсійне забезпечення є обов'язком держави. Крім того, існує значна недовіра до приватного сектору.

Що стосується питань про **спорт, науку та культуру**. Результати опитування демонструють, що переважна більшість респондентів підтримує державну участь у фінансуванні спорту, науки та культури. Так, 79,7% підтримують державне фінансування фундаментальної науки, 71,7% виступають за фінансування культури з державного бюджету, і лише питання про скасування фінансування спорту показує розбіжності у відповідях: 42% підтримують передачу цієї сфери приватному сектору, тоді як 42,1% висловлюються проти. 16% не визначились. Для більшості респондентів спорт, культура та наука сприймаються як сфери, якими держава повинна опікуватися. І тільки у питанні спорту можна помітити певну схильність частини населення до ринкових механізмів у цій галузі.

З точки зору лібертаріанців, такі сфери, як спорт чи культура, не є універсальними цінностями для всіх громадян. Наприклад, людина може взагалі не цікавитися спортом чи не дивитися культурні програми по телебаченню, але її податки витрачаються на фінансування цих напрямів, які фактично є державними «хотілками», що звісно, є обмеженням свободи людини розпоряджатися своїми коштами. Також лібертаріанці впевнені, що всі ці сфери (спорт, наука, культура) чудово існують і розвиваються в приватній сфері в інших країнах. Тобто, вони виступають за повне усунення державного втручання у сферу спорту, науки та культури. Спорт має стати повністю приватним, працювати за рахунок спонсорських контрактів, інвесторів, як це вже існує сьогодні. Наука, з їхньої точки зору, повинна фінансуватися виключно через приватні гранти та комерціалізацію наукових розробок, без участі держави, що лише створює бар'єри для інновацій. У сфері культури лібертаріанці критикують державну політику за її корупційність і неефективність, випуск низькоякісних культурних продуктів за рахунок платників податків тощо. Одночасно вони також виступають за передачу музеїв, театрів,

кіностудій та інших установ у приватну власність, де їх розвиток визначатиметься попитом і підтримкою громадян.

Далі останній блок питань, які стосувалися рівня **обізнаності респондентів про лібертаріанство** та їхньої ідентифікації з цією ідеологією.

На питання **«Чи чули Ви раніше про лібертаріанство?»** 30,4% респондентів заявили, що добре обізнані про лібертаріанство, тоді як 48,6% зазначили, що просто «щось чули». Водночас 21% відповіли, що ніколи не чули про цю ідеологію. Така структура відповідей демонструє, що більшість респондентів мають хоча б якесь уявлення про лібертаріанство.

На питання **«Як би Ви оцінили свої знання про лібертаріанські ідеї?»**. Серед респондентів, які брали участь в опитуванні, 28,3% однозначно не ідентифікують себе як лібертаріанці, відповівши «Ні». Ще 23,9% обрали відповідь «Скоріше ні», що вказує на сумнівну ідентифікацію або відсутність повного розуміння ідеології. Водночас найпоширенішим варіантом було «Важко сказати», що становить 29.7%. Помірковано позитивно оцінюють свою ідентифікацію з лібертаріанством 12.3% які відповіли «Скоріше так», і лише 5,8% впевнено ідентифікують себе як лібертаріанці, обравши варіант «Так». Таким чином, респондентів ідентифікуваними себе як «помірковані лібертаріанці» чи «однозначні лібертаріанці» становить 18,1% від загальної кількості.

Загальні тенденції свідчать про те, що більшість респондентів або не вважають себе лібертаріанцями, або самі не можуть ідентифікувати свої політичні погляди.

Загалом, результати відображають недостатній рівень інформованості респондентів про лібертаріанство, а також слабку популярність цієї ідеології в українському суспільстві. Водночас значний відсоток невизначених відповідей (29.7%) може вказувати на потенціал для подальшої популяризації та роз'яснення лібертаріанських ідей серед населення.

Том Хартманн звертає увагу на статистику, отриману в межах опитування Pew Research: лише 11% тих, хто ідентифікує себе як прихильники лібертаріанських ідей, справді розуміють їхню суть. В основі лібертаріанства лежать принципи розширення особистої свободи та мінімізації державного контролю. Проте за даними дослідження

виявляється, що 41% з таких осіб підтримують державне регулювання бізнесу, 38% виступають за соціальну допомогу малозабезпеченим, а 42% погоджуються з тим, що поліція повинна мати право зупиняти «підозрілих осіб». Така розбіжність між декларованими ідеями та реальними переконаннями ставить під сумнів глибину розуміння лібертаріанства серед його прихильників [10].

Подібну тенденцію можна спостерігати і в рамках нашого дослідження. Серед респондентів, які чітко ідентифікують себе як лібертаріанці (8 осіб), лише у 2 випадках відповіді можна вважати послідовними та такими, що відповідають базовим принципам лібертаріанства. Решта 6 анкет містять суттєві суперечності, зокрема підтримку позицій, які йдуть у розріз із цією ідеологією, таких як обмеження свободи слова, високі позиції в фінансуванні державою соціальної сфери, чи значне втручання держави в суспільне життя.

Серед тих, хто вважає себе однозначними лібертаріанцями 5 осіб заявили, що «добре розуміють» лібертаріанські ідеї, інші 3 особи зазначили, що мають загальне уявлення.

Це свідчить про обмежений рівень глибокого розуміння навіть серед однозначних прихильників цієї ідеології.

Варто також зазначити, що одна з анкет, у якій респондент відповів «скоріше так» на питання про ідентифікацію себе як лібертаріанця, демонструє відносно послідовну, хоча й помірковану позицію. У ній практично відсутні яскраво виражені протиріччя з основними принципами лібертаріанства, хоча ідеї, підтримані респондентом, не є радикальними (повністю згоден, повністю підтримую), а скоріш поміркованими.

Що стосується спільного в цих груп, Серед «однозначних» лібертаріанців **найбільше збігів** (з урахуванням шкали відповідей) спостерігається у таких питаннях:

«Чи погоджуєтесь Ви, що держава НЕ повинна втручатися у приватне життя громадян?» Рівень збігу: 100% (усі відповіді ідентичні або близькі за шкалою).

«Чи погоджуєтесь Ви, що держава НЕ повинна притягувати громадян до відповідальності за висловлювання чи використання певної символіки?». Рівень збігу: 100%.

«Чи погоджуєтесь Ви з тим, що економічна нерівність є нормальною частиною вільного суспільства?». Рівень збігу: 100%.

«Чи підтримуєте Ви право громадян на вільне володіння вогнепальною зброєю?». Рівень збігу: 92.9%.

«Чи погоджуєтесь Ви, що приватні компанії повинні повністю замінити державу у наданні таких послуг, як будівництво доріг?». Рівень збігу: 82.1%.

Найменше збігів спостерігається в таких питаннях:

«Чи вважаєте Ви, що медицина має залишатися безкоштовною та фінансуватися за рахунок держави?». Рівень збігу: 17.9%.

«Як, на Вашу думку, має відбуватися фінансування шкільної освіти?». Рівень збігу: 14.3%.

«Чи вважаєте Ви, що фундаментальна наука має фінансуватися державою за рахунок бюджету?». Рівень збігу: 10.7%,

«Як, на Вашу думку, має відбуватися фінансування вищої освіти?». Рівень збігу: 7.1%.

«Яким, на Вашу думку, має бути співвідношення державного та приватного фінансування медичних послуг?». Рівень збігу: 3.6%.

Серед «однозначних» і «поміrkованих» лібертаріанців найбільше збігів спостерігається у питаннях про невтручання держави в приватне життя (92%), сприйнятті економічної нерівності (77,3%), заміну держави приватними компаніями у будівництві доріг (74%) та свободу висловлювання і використання символіки (72,7%).

Найменше збігів стосується фінансування вищої освіти та пенсій (10,7%), державного фінансування науки (23,3%), культури (20,7%) та медицини (20%).

Висновки до розділу 3.

Таким чином, за результатами проведеного опитування та аналізу даних, лише 2 респондента можна вважати дійсно послідовними лібертаріанцями. Ще один респондент демонструє доволі послідовні погляди, хоча й не є радикальним у своїх позиціях. Таким чином, загалом троє респондентів можуть бути віднесені до групи лібертаріанців. Усі інші, хто ідентифікує себе як лібертаріанці, містять у своїх відповідях значну підтримку тверджень, що суперечать принципам лібертаріанства. Це може бути обгрунтовано поганим розумінням сутності ідеології, або певними компромісами в їхніх поглядах, які формуються під впливом соціальних, культурних або економічних обставин, або, наприклад, війни. Респонденти можуть одночасно підтримувати ідеї, що суперечать принципам лібертаріанства, через прагматичні міркування або суто незнання/нерозуміння. Крім того, важливо враховувати сама ідеологія лібертаріанства в українському дискурсі є доволі маргінальною та малопопулярною. Також можливе її спрощене трактування у публічному дискурсі, де ключові ідеї лібертаріанства часто зводяться до окремих аспектів, таких як економічна свобода, без комплексного розуміння всієї системи цінностей.

Результати дослідження дозволяють говорити про підтвердження висунутих гіпотез.

Що стосується всієї вибірки серед респондентів загалом, можна зробити висновок, що лібертаріанські ідеї в Україні майже не знаходять підтримку, хоча трохи більшу підтримку вони знаходять у сфері особистих свобод, особливо у питанні невтручання держави у приватне життя громадян (78.3% однозначної підтримки). Натомість у питаннях економічної свободи та ролі держави у соціальній сфері переважають патерналістські/державоорієнтовані підходи, що вказує на низький рівень підтримки цих аспектів лібертаріанства. Ідеї децентралізації отримують неоднозначну підтримку, значна частина респондентів залишається невизначеною або негативно налаштованою щодо передачі владних повноважень на місцевий рівень.

Таким чином, дослідження демонструє, що лібертаріанство залишається маргінальною ідеологією в українському суспільстві. Хоча окремі її ідеї знаходять помірну підтримку, переважно в аспектах особистих свобод, економічні та соціальні аспекти переважно залишаються у зоні патерналістських настроїв. Для підвищення рівня розуміння лібертаріанства та його популяризації потрібні подальші дослідження та інтеграція цих ідей у публічний дискурс, оскільки наразі вони не користуються популярністю в публічній свідомості.

ВИСНОВКИ

Україна перебуває у стані глибоких соціальних, економічних та політичних трансформацій, які суттєво впливають на суспільні уявлення та запити. Війна, що триває, посилила роль держави, актуалізувала дискусію про межі її втручання держави в економіку та особисте життя громадян. Після війни Україна зіткнеться з викликами відбудови, пошуком нових шляхів до соціальної справедливості та необхідністю переглянути принципи взаємодії громадян із державними інститутами, що стане основою для появи запитів на інноваційні ідеї, які зможуть дати відповідь на виклики, та запит на «зміну системи», що давно накопичувалися в суспільстві.

Відповідно лібертаріанські ідеї мають потенціал стати частиною нової політичної дискусії. У ході магістерського дослідження було проаналізовано ключові аспекти поширення лібертаріанських ідей у сучасному українському суспільстві, враховуючи теоретичний базис лібертаріанства, існуючи дані рівня представленості лібертаріанських ідей, а також результати емпіричного дослідження. Основний акцент зроблено на виявленні рівня обізнаності населення про лібертаріанство, підтримки окремих принципів цієї ідеології та тенденцій їх сприйняття в суспільстві.

В першому розділі роботи було теоретично систематизовано поняття лібертаріанства, а також детально розкрито його теоретичні засади. Увагу також було приділено характеристиці основних течій лібертаріанства, серед яких анархо-капіталізм та мінархізм виступають ключовими, а також менш поширеним напрямом, таким як палеолібертаріанство, агоризм, фузіонізм, об'єктивізм та «ліве» геолібертаріанство. Водночас було систематизовано загальні принципи, що об'єднують течії мейнстримного (правого) розуміння лібертаріанства (свобода особистості, індивідуалізм, самоналежність та приватна власність, принцип неагресії, спонтанні порядки, принцип *laissez-faire* (вільного ринку), антиетатизм.

Було зазначено, що лібертаріанські ідеї, зокрема анархо-капіталізм, є теоретичною моделлю максимального рівня свободи і ідеальним орієнтиром для «руху» в бік свободи. Попри складність практичного впровадження цих принципів через певні практичні проблемні аспекти, мінархізм, як більш реалістична концепція

пропонує поступову деконструкцію державних інститутів і впровадження реформ, які сприяють підвищенню ступеня «лібертарності» суспільства, відкидаючи проблемні відкладаючи розв'язання складних питань на майбутнє.».

З огляду на теоретичні засади, було також визначено, що саме вважається «лібертаріанськими ідеями». Це ті ідеї, що базуються на ключових принципах лібертаріанства, зокрема максимізації індивідуальної та економічної свобод та мінімізації державного втручання у суспільні процеси. Передусім це конкретні дії або реформи, спрямовані на розширення свобод суспільства, зменшення впливу держави, попиту на державу, а також та створення умов для незалежності громадян від державних інститутів.

Другий розділ стосувався рівня представленості лібертаріанських ідей в українському суспільстві. Було встановлено, що лібертаріанський рух в Україні перебуває на досить слабкому етапі розвитку і має обмежену підтримку. Він представлений лише однією офіційно зареєстрованою політичною партією, однією незареєстрованою партією, а також трьома громадськими організаціями, діяльність яких зосереджується переважно на освітніх та просвітницьких проєктах, без політичного впливу. Хоча ці партії та організації є дійсно послідовно лібертаріанськими, із задекларованими лібертаріанськими принципами та проєктами реформ, жодна з цих партій чи організацій не користується масовою популярністю, залишається маловідомою широкій аудиторії та не має суттєвого впливу на суспільно-політичний ландшафт країни, що свідчить про слабкість лібертаріанського руху як інституційно, так і у плані суспільної підтримки.

Мета роботи була досягнута шляхом аналізу емпіричних даних, отриманих через існуючі опитування, а також дослідження існуючих політичних і громадських ініціатив лібертаріанського спрямування в Україні. До того ж, власне проведене емпіричне пілотажне дослідження дозволило виявити ключові тенденції у сприйнятті лібертаріанських ідей українським суспільством, а також окреслити перспективи їх подальшого розвитку. Дані продемонстрували, що рівень підтримки лібертаріанських ідей залишається низьким, а суспільні очікування значною мірою орієнтовані на патерналістські/державоорієнтовані підходи до політики.

Стосовно вищезазначеного емпіричного розділу слід зазначити, що хоча отримані дані дослідження і не претендують на повну репрезентативність, вони дозволяють виявити певні закономірності та тенденції, які співпадають із результатами попередніх репрезентативних опитувань, розглянутих у розділі 2. Наприклад, у питаннях економічної свободи як у власному проведеному дослідженні, так і у вже існуючих опитуваннях, тенденції відповідей демонструють переважання патерналістських, державоорієнтованих настроїв і недовіру до можливостей саморегулювання без державного втручання, а також ринкових ініціатив. Підтримка ідеї права громадян на вільне володіння зброєю виявилася помірною і навіть частково розділеною серед респондентів, що частково контрастує з результатами низки інших широкомасштабних опитувань наведених у розділі 2, де легалізація зброї отримувала більш високий рівень підтримки, особливо в умовах війни, коли ідея самозахисту та участі громадян в обороні країни має особливу актуальність. Питання індивідуальних свобод загалом є більш підтриманими, втім також не радикально.

В цілому, лише 8 респондентів зі 138 ідентифікували себе як однозначних «лібертаріанців», при цьому послідовними лібертаріанцями фактично є всього 3 респондента, що свідчить про низький рівень поширення як лібертаріанства загалом, так і низького рівня підтримки лібертаріанських ідей серед українського суспільства, навіть у межах вибірки, яка могла бути потенційно схильною до підтримки цих ідей, враховуючи опитування з розділу 2 (зі 138 респондентів 113 відносяться до категорії «молодь»).

Хоча вибірка даного пілотажного дослідження є більш обмеженою і спрямованою на аналіз конкретної ідеологічної площини, отримані результати можуть бути використані як доповнення до ширших репрезентативних досліджень. Вони підтверджують наявність окремих трендів, а також відкривають можливості для подальшого дослідження складних ідеологічних орієнтацій, які могли залишатися поза межами попередніх опитувань.

Отримані результати дозволяють окреслити перспективи для лібертаріанського руху в Україні. Основними обмеженнями для впровадження лібертаріанських ідей в Україні є залежність від держави, історичне домінування патерналістських та

антиринкових настроїв, сформованих через тривалі періоди нестабільності та посилені пропагандою представників держави, слабкий розвиток лібертаріанського руху, що характеризується низькою електоральною підтримкою та недостатньою організаційною структурою, а також очікуваний після війни високий запит на державну соціальну допомогу, обумовлений масштабними втратами серед населення і потребою у відновленні країни.

З іншого боку, як історична так і посилена війною криза державного управління, де держава часто виступає джерелом проблем, формує суспільний «запит на справедливість». У цьому контексті відкривається простір для популяризації лібертаріанських ідей через популістичну риторику, яка здатна ефективно донести альтернативу існуючій системі.

Особливо актуальним як для України, так і для лібертаріанського руху загалом є кейс Хав'єра Мілея, президента Аргентини, першого публічного президента-лібертаріанця. Як і в Україні, аргентинське суспільство стикається з економічною нестабільністю, кризами та необхідністю переосмислення відносин між державою та суспільством. Політична трансформація, ініційована Мілеєм, базувалася не лише на послідовній ідеологічній платформі лібертаріанства, а й на здатності адаптувати лібертаріанські ідеї до прагматичних суспільних запитів. Важливо зазначити, що аргентинці, подібно до українців, наврядчи є ідеологічно однорідними чи послідовними прихильниками лібертаріанства, однак харизматичне лідерство, грамотний популізм, чітка економічна програма та прагнення до радикальних змін стали визначальними чинниками його успіху. Водночас, не дивлячись на помірні успіхи, досвід його президентства дозволить виявити і обмеження впровадження лібертаріанських ідей на прикладі реальної політики.

Тож важливим висновком є те, що перспективи лібертаріанських ідей в Україні залежить не лише від суспільної підтримки, а й від здатності лідерів руху грамотно їх подати, звертаючись до реальних проблем, пропонуючи нову «візію» або «запит на справедливість», при цьому враховуючи виклики етапу післявоєнних трансформацій.

Це створює **перспективи для подальших досліджень**, які варто зосередити на моніторингу еволюції лібертаріанських настроїв в українському суспільстві,

особливо в контексті поствоєнної трансформації та пошуку нових моделей суспільного розвитку та «запиту на справедливість». Важливими напрямками є поглиблене вивчення сприйняття лібертаріанських ідей різними соціальними групами, більш детальні дослідження окремих «сфер» лібертаріанських ідей (наприклад, економічна свобода), аналіз потенціалу їх впровадження в українську політичну практику та дослідження міжнародного досвіду успішної інституціоналізації лібертаріанських ідей або реформ, в тому числі самих радикальних.

Питання практичного використання результатів дослідження значною мірою залежить від ідеологічних уподобань. Для дослідників чи політиків, які підтримують впровадження цих ідей, результати роботи можуть слугувати основою для розробки стратегій популяризації лібертаріанства, проведення просвітницьких кампаній чи обґрунтування реформ, спрямованих на розширення економічних та індивідуальних свобод. Практичні рекомендації включають необхідність адаптації лібертаріанських ідей до специфіки українського суспільства, як політикам, так і громадським організаціям, при цьому акцентуючи увагу на існуючих державоорієнтованих поглядах, що прямо суперечать лібертаріанству.

Навіть з нейтрального погляду дослідження все одно може бути корисним для критичного осмислення можливостей і обмежень лібертаріанства в українському контексті, а також для побудови діалогу для обговорення альтернативних шляхів реформування суспільних інститутів і політичної системи. У будь-якому разі, дослідження дозволяє зрозуміти, яким чином ідеї лібертаріанства вписуються в сучасний політичний дискурс і які перспективи вони мають у післявоєнному відновленні України.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Abortion law in the United States by state. Wikipedia. URL: https://en.wikipedia.org/wiki/Abortion_law_in_the_United_States_by_state (дата звернення: 02.12.2024).
2. Argentine President Milei's First Year in Office: Laying the Foundation for Sustainable Growth. Global X.
URL: <https://www.globalxetfs.com/argentine-president-mileis-first-year-in-office-laying-the-foundation-for-sustainable-growth/> (дата звернення: 02.12.2024).
3. Bergland D. Libertarianism in One Lesson. 3rd ed. Orpheus Publications, 1986. 160 p.
4. Boaz D. Key Concepts of Libertarianism. Cato Institute.
URL: <https://www.cato.org/commentary/key-concepts-libertarianism> (дата звернення: 02.12.2024).
5. Boaz D. Libertarianism: A Primer. New York: Simon and Schuster, 1997. 314 p.
6. Chmielowski M. Murray N. Rothbard's Paleolibertarianism. In Search for a Political Success during the Republican Party Presidential Primaries 1992. Res Publica. Revista de Historia de las Ideas Políticas. 2016. Vol. 19, Núm. 2. p. 371–387.
7. Dry county. Wikipedia.
URL: https://en.wikipedia.org/wiki/Dry_county (дата звернення: 02.12.2024).
8. Fraser Institute. Economic Freedom of North America 2023. Fraser Institute, 2023. 116 p.
URL: <https://www.fraserinstitute.org/sites/default/files/economic-freedom-of-north-america-2023.pdf> (дата звернення: 02.12.2024).
9. Fraser Institute. Economic Freedom of the World: 2024 Annual Report. Fraser Institute, 2024. 98 p.
URL: <https://www.fraserinstitute.org/sites/default/files/2024-10/economic-freedom-of-the-world-2024.pdf> (дата звернення: 02.12.2024).
10. Hartmann, T. You Don't Know What Libertarian Means. AlterNet.
URL: <https://www.alternet.org/2014/08/you-dont-know-what-libertarian-means> (дата звернення: 02.12.2024)

11. Huemer, M. Is Taxation Theft?. Libertarianism.org.
URL: <https://www.libertarianism.org/columns/is-taxation-theft#:~:text=Taxation%20is%20not%20theft%2C%20because,return%20for%20the%20government's%20protection>. (дата звернення 02.12.2024).
12. Javier Milei: President of Argentina - Freedom, Economics, and Corruption | Lex Fridman Podcast #453.
URL: <https://youtu.be/8NLzc9kobDk?t=530> (дата звернення 02.12.2024)
13. Javier Milei's Shock Therapy Is Working. The Daily Economy.
URL: <https://thedailyeconomy.org/article/javier-mileis-shock-therapy-is-working/>
(дата звернення: 02.12.2024).
14. Nozick R. Anarchy, state, utopia. Oxford: Blackwell Publishers Ltd, 1974. 367 p.
15. PFP280 | Hans-Hermann Hoppe, «Javier Milei» (PFS 2024).
URL: <https://www.youtube.com/watch?v=PNMXW7rq7vA&t=193s> (дата звернення: 02.12.2024).
16. Rothbard, M. For a New Liberty: The Libertarian Manifesto. 2nd ed. Auburn, AL: Ludwig von Mises Institute. 1973. 432 p.
URL: https://cdn.mises.org/For%20a%20New%20Liberty%20The%20Libertarian%20Manifesto_3.pdf (дата звернення 02.12.2024)
17. Rothbard, M. «Frank S. Meyer: The Fusionist as Libertarian Manqué.» Modern Age, 1981, vol. 25, no. 4, p. 352–363.
URL: https://cdn.mises.org/Frank%20S%20Meyer%20The%20Fusionist%20as%20Libertarian%20Manque_2.pdf
18. Rothbard, M. The Ethics of Liberty. New York: New York University Press. 1988. 304 p.
URL: <https://cdn.mises.org/The%20Ethics%20of%20Liberty%2020191108.pdf>
(дата звернення 02.12.2024)
19. Russell D. Who Is a Libertarian?. Foundation to Economic Education. 1955.
URL: <https://fee.org/articles/who-is-a-libertarian/> (дата звернення 02.12.2024).

20. Walker J. That Time the Libertarian Party Debated the Private Ownership of Nuclear Weapons. Reason. 22 May 2020.
URL: <https://reason.com/2020/05/22/that-time-the-libertarian-party-debated-the-private-ownership-of-nuclear-weapons/> (дата звернення: 02.12.2024).
21. «Слуга народу» відійде від ідеології лібертаріанства. Лівий берег.
URL: https://lb.ua/news/2019/11/10/441866_sluga_naroda_otoydet_ideologii.html (дата звернення: 02.12.2024).
22. 100 днів правління анархокапіталіста: чи допомогла президенту Аргентини Хав'єру Мілею «бензопила» навести лад в економіці країни? Аналіз The Economist та FT. Forbes Україна.
URL: <https://forbes.ua/svit/100-dniv-pravlinnya-anarkhokapitalista-chi-dopomogla-prezidentu-argentini-khaveru-mileyu-benzopila-navesti-lad-v-ekonomitsi-kraini-analiz-the-economist-ta-ft-21032024-20047> (дата звернення: 02.12.2024).
23. Башлаков С., Золотарев В., Хохлов В. Лібертаріанська перспектива. Від посткомунізму до вільного суспільства. Київ : Ніка-Центр, 2019. 344 с.
24. В основі ідеології «Слуги народу» лежить лібертаріанство». Interfax-Україна.
URL: <https://interfax.com.ua/news/political/588839.html> (дата звернення: 02.12.2024).
25. Годований О. Мінархізм в Україні: принципи, засоби та переваги впровадження у сфері прав людини / О. Годований // Вісник Прикарпатського університету. Політологія. - 2019. - Т. 1. - № 13. - С. 204-213.
26. Голобуцький П. В. Етатизм // Енциклопедія історії України: Т. 3: Е-Й / редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. НАН України. Інститут історії України. Київ : Наукова думка, 2005. 672 с.
URL: <http://www.history.org.ua/?termin=Etatyzm> (дата звернення: 02.12.2024).
27. Гончарук-Чолач Т. В., Гурик М. І., Ковтун І. Політична доктрина лібертаріанства. Науково-теоретичний альманах «Грані». Тернопіль, 2024. Т. 27, № 1. С. 127–132.
28. Гребенюк Н., Волинець М. Боротьба з тіньовою економікою задля відновлення України. Scientific Collection «InterConf». 2023. № 184. С. 44–51

29. Громадський рух «Вільна нація».

URL: <https://vilnanatsiia.com/> (дата звернення: 02.12.2024).

30. Д'Амато Д. С. Мінархісти та анархісти в історії лібертаріанства. Українські Студенти за Свободу.

URL: <https://studfreedom.org/minarhisty-ta-anarhisty-v-istoriyi-libertarianstva>

(дата звернення: 04.12.2024).

31. Етатизм. Вікіпедія.

URL: <https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%95%D1%82%D0%B0%D1%82%D0%B8%D0%B7%D0%BC> (дата звернення: 02.12.2024).

32. За вільну зброю виступає 58,75% українців – опитування в «Дії».

URL: [https://suspilne.media/245619-za-vilnu-zbrou-vistupae-5875-ukrainciv-opituvanna-v-](https://suspilne.media/245619-za-vilnu-zbrou-vistupae-5875-ukrainciv-opituvanna-v-dii/#:~:text=%D0%A3%20%22%D0%94%D1%96%D1%97%22%20%20%D1%87%D0%B5%D1%80%D0%B2%D0%BD%D1%8F%20%D0%B7%D0%B0%D0%B2%D0%B5%D1%80%D1%88%D0%B8%D0%BB%D0%B8,%D0%B7%D0%B1%D1%80%D0%BE%D1%94%D1%8E%20%E2%80%93%2021%2C82%25)

[dii/#:~:text=%D0%A3%20%22%D0%94%D1%96%D1%97%22%20%20%D1%87%D0%B5%D1%80%D0%B2%D0%BD%D1%8F%20%D0%B7%D0%B0%D0%B2%D0%B5%D1%80%D1%88%D0%B8%D0%BB%D0%B8,%D0%B7%D0%B1%D1%80%D0%BE%D1%94%D1%8E%20%E2%80%93%2021%2C82%25](https://suspilne.media/245619-za-vilnu-zbrou-vistupae-5875-ukrainciv-opituvanna-v-dii/#:~:text=%D0%A3%20%22%D0%94%D1%96%D1%97%22%20%20%D1%87%D0%B5%D1%80%D0%B2%D0%BD%D1%8F%20%D0%B7%D0%B0%D0%B2%D0%B5%D1%80%D1%88%D0%B8%D0%BB%D0%B8,%D0%B7%D0%B1%D1%80%D0%BE%D1%94%D1%8E%20%E2%80%93%2021%2C82%25). (дата звернення 02.12.2024).

33. Інститут Вільної Економіки. Free Economy Institute.

URL: <https://freeeconomy.institute/page/about-institute/> (дата звернення: 02.12.2024).

34. Коробко М. І. Лібертаріанство та філософія об'єктивізму Айн Ренд // Українські культурологічні студії. Київ, 2019. Т. 2, № 5. С. 12–16.

35. Левін Р. Я., Яценко Г. Ю. Ставлення українців до економічної свободи. Економіка України. 2024. № 1(746). С. 92–108

36. Легалізацію вогнепальної зброї підтримують 43% українців, а 52% хотіли б придбати травматичну: веб сайт.

URL: <https://www.village.com.ua/village/city/city-news/331619-legalizatsiyu-vognepalnoyi-zbroyi-pidtrimuyut-43-ukrayintsiv-a-52-hotili-b-pridbati-travmatichnu#:~:text=%D0%9B%D0%B5%D0%B3%D0%B0%D0%BB%D1%96%D0%B7%D0%B0%D1%86%D1%96%D1%8E%20%D0%B2%D0%BE%D0%B>

[3%D0%BD%D0%B5%D0%BF%D0%B0%D0%BB%D1%8C%D0%BD%D0%BE%D1%97%20%D0%B7%D0%B1%D1%80%D0%BE%D1%97%20%D0%BF%D0%BE%D0%B2%D0%BD%D1%96%D1%81%D1%82%D1%8E%20%D0%BF%D1%96%D0%B4%D1%82%D1%80%D0%B8%D0%BC%D1%83%D1%8E%D1%82%D1%8C,%D0%B2%D0%B8%D1%81%D1%82%D1%83%D0%BF%D0%B0%D0%BB%D0%B0%20%D1%82%D1%80%D0%B5%D1%82%D0%B8%D0%BD%D0%B0%20%D0%BD%D0%B0%D1%81%D0%B5%D0%BB%D0%B5%D0%BD%D0%BD%D1%8F%20\(34%25](https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%9B%D1%96%D0%B1%D0%B5%D1%80%D1%82%D0%B0%D1%80%D1%96%D0%B0%D0%BD%D1%81%D1%8C%D0%BA%D0%B0_%D0%BF%D0%B0%D1%80%D1%82%D1%96%D1%8F_%C2%AB5.10%C2%BB) (дата звернення 02.12.2024).

37. Лібертаріанська партія «5.10» Вікіпедія.

URL:

https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%9B%D1%96%D0%B1%D0%B5%D1%80%D1%82%D0%B0%D1%80%D1%96%D0%B0%D0%BD%D1%81%D1%8C%D0%BA%D0%B0_%D0%BF%D0%B0%D1%80%D1%82%D1%96%D1%8F_%C2%AB5.10%C2%BB (дата звернення: 02.12.2024).

38. Лібертаріанська партія України. Ініціативна група зі створення політичної партії.

URL: <http://libertarian.pp.ua/2018/12/15/platform-2018-outline/> (дата звернення: 02.12.2024).

39. Об'єктивізм у лібертаріанстві. Українські Студенти за Свободу.

URL: <https://studfreedom.org/ob-iektyvizm-u-libertarianstvi/> (дата звернення: 02.12.2024).

40. Онішко З. С. Анархо–капіталізм в системі лібертаризму / З. С. Онішко // Гілея: науковий вісник. - 2018. - Вип. 131. - С. 398-402.

41. Онішко З. С. Концепція мінімальної держави в лібертаристських поглядах Роберта Нозіка/ З. С. Онішко // Вісник Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут». Серія Політологія, Соціологія, Право. – Вип. 3/4 (31/32). – Київ, Одеса, 2016. – С. 164-170.

42. Онішко З. С. Політична ідеологія лібертаризму: витоки та еволюція : дис. ... канд. політ. наук : 23.00.01 – теорія та історія політичної науки. Київ, 2020. 194 с.

43. Пилявський Ю. М. Лібертаріанство як ідейна платформа та його економічні особливості. Вчені записки : зб. наук. пр. / М-во освіти і науки України, ДВНЗ «Київ. нац. екон. ун-т ім. Вадима Гетьмана» ; [редкол.: О. Яценко (голов. ред.) та ін.]. Київ : КНЕУ, 2019. Вип. 20. С. 175–183.
44. Пилявський Ю. М. Розвиток ринкової економіки в Україні в контексті ідей лібертаріанства : дис. ... д-ра філософії : 051 Економіка / Ужгородський національний університет. Ужгород, 2021. 243 с.
45. Пилявський Ю.М. Історія становлення та періодизація розвитку лібертаріанства/ Причорноморські економічні студії. – 2019. – Випуск 40. – С. 6-11.
46. Політико-ідеологічні орієнтації громадян України в умовах російської агресії. Національна безпека і оборона. / за ред. Ю. Якименка. Київ: Центр Разумкова, 2022. № 3-4 (189-190). 127 с.
47. Половина української економіки ховається в тіні: названо найпроблемніші галузі. OBOZ.UA.
URL: <https://www.obozrevatel.com/ukr/ekonomika-glavnaya/analytcs-and-forecasts/polovina-ukrainskoi-ekonomiki-hovaetsya-v-tini-nazvano-najproblemnishi-galuzi.htm> (дата звернення: 02.12.2024).
48. Програма партії «5.10». Політична партія.
URL: <https://510.com.ua/about/program/> (дата звернення: 02.12.2024).
49. Середюк, В. В. Розуміння держави в лібертаріанстві / В. В. Середюк // Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія : Юридичні науки : зб. наук. праць / голов. ред. В. М. Стратонов. – Івано-Франківськ : ХДУ, 2023. – Вип. 4. – С. 5-10.
50. Українське суспільство в умовах війни. Рік 2023: Колективна монографія / С. Дембіцький, О. Злобіна, Н. Костенко та ін.; за ред. член.-кор. НАН України, д. філос. н. Є. Головахи, д. соц. н. С. Макеєва. Київ: Інститут соціології НАН України, 2023. 343 с.
51. Українські Студенти за Свободу. Громадська організація.
URL: <https://studfreedom.org/> (дата звернення: 02.12.2024).

52. Фонд «Демократичні ініціативи» імені Ілька Кучеріва, Центр Разумкова. Чи підтримують українці відкриття ринку землі, на яких умовах та на який захист своїх інтересів очікують.
- URL: <https://dif.org.ua/article/chi-pidtrimuyut-ukrainsi-vidkrittya-rinku-zemli-na-yakikh-umovakh-ta-na-yakiy-zakhist-svoikh-interesiv-ochikuyut> (дата звернення: 02.12.2024).
53. Фонд «Демократичні ініціативи» імені Ілька Кучеріва, Центр Разумкова. Підсумки 2023 року: громадська думка українців.
- URL: <https://dif.org.ua/article/pidsumki-2023-roku-gromadska-dumka-ukrainsiv> (дата звернення: 02.12.2024).
54. Фонд «Демократичні ініціативи» імені Ілька Кучеріва, Центр Разумкова. Сприйняття загрози корупції громадянами: оцінка влади та вимоги до змін під час війни.
- URL: <https://dif.org.ua/article/spriynyattya-zagrozi-koruptsii-gromadyanami-otsinka-vladi-ta-vimogi-do-zmin-pid-chas-viyni> (дата звернення: 02.12.2024).
55. Фракція «Слуга народу» оголосила свою ідеологію соціал-лібертаріанською. Новинарня.
- URL: <https://novynarnia.com/2019/11/13/fraktsiya-sluga-narodu-ogolosila-svoyu-ideologiyu-sotsial-libertarianskoju/> (дата звернення: 02.12.2024).
56. Центр Разумкова. Оцінки громадянами соціально-економічної ситуації та соціально-економічної політики влади, соціальне самопочуття громадян: результати соціологічного опитування.
- URL: <https://razumkov.org.ua/napriamky/sotsiologichni-doslidzhennia/otsinky-gromadianamy-sotsialnoekonomichnoi-sytuatsii-ta-sotsialnoekonomichnoi-polityky-vlady-sotsialne-samopochuttia-gromadian-veresen-2024r> (дата звернення: 02.12.2024).
57. Шумський І. О. Палеолібертаріанська стратегія Хав'єра Мілея на виборах 2023 року в Аргентині // Глобальні виклики людства: суспільство, держава, індивід : матеріали наук.-практ. конф., Ужгород, 2023. С. 83–86.

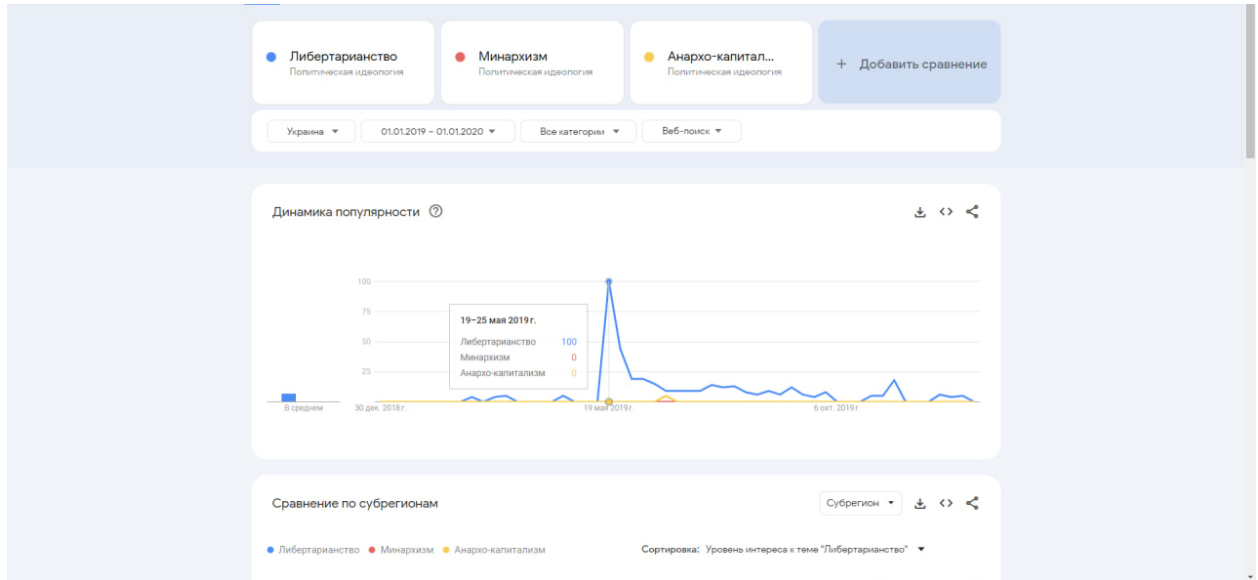
58. Як змінилося ставлення українців до легалізації вогнепальної зброї за час війни – «Рейтинг».

URL: <https://www.village.com.ua/village/city/city-news/326227-yak-zminilosya-stavlennya-ukrayintsiv-do-legalizatsiyi-vognepalnoyi-zbroyi-za-chas-viyni-reyting>
(дата звернення: 02.04.2024).

ДОДАТКИ

Додаток А. Популярність запитів про лібертаріанство в Україні (Google Trends)

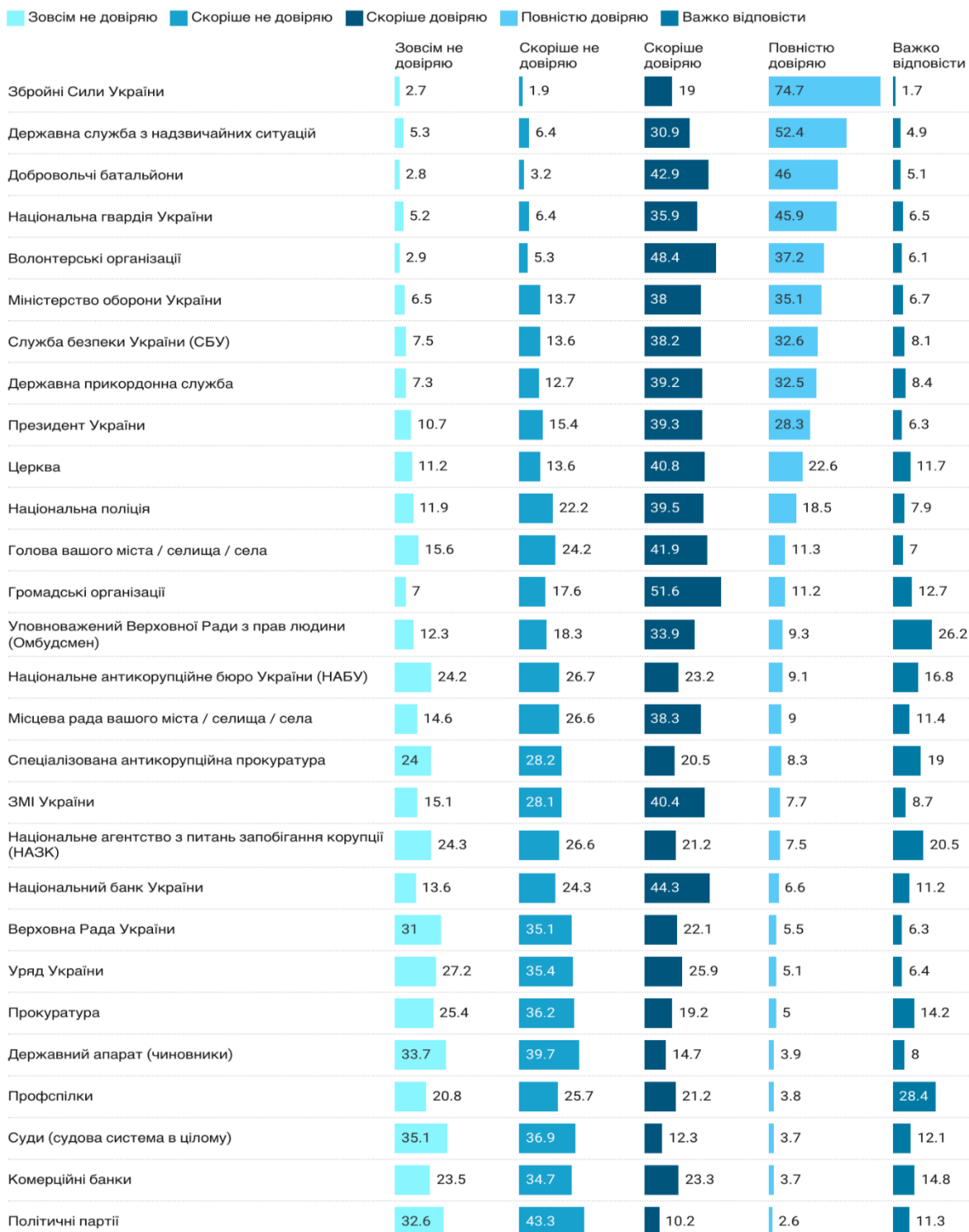
Рисунок А.1. Популярність запитів, що означають лібертаріанську ідеологію (російською мовою), в період з 01.01.2019 по 01.01.2020.

Додаток Б. Рівень довіри до соціальних інститутів в Україні (грудень 2023 року)

Рисунок Б.1. Рівень довіри респондентів до соціальних інститутів, %

Якою мірою Ви довіряєте таким соціальним інститутам?

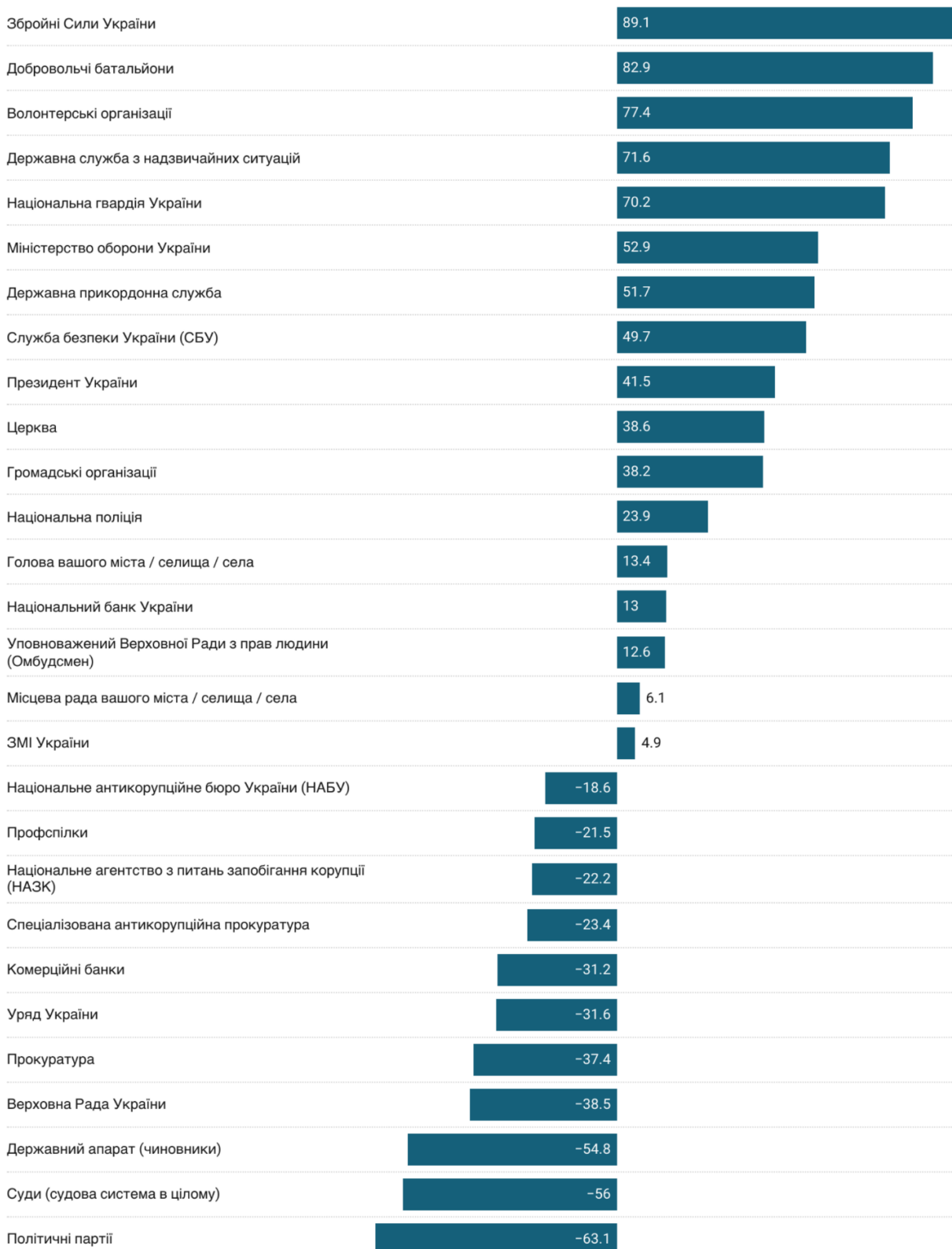
Результати соціологічного опитування, що проводилося соціологічною службою Центру Разумкова спільно з Фондом «Демократичні ініціативи» імені Ілька Кучеріва з 8 по 15 грудня 2023 року. Опитано 2019 респондентів віком від 18 років. Теоретична похибка вибірки не перевищує 2,3%.

Created with Datawrapper

Рисунок Б. 2. Баланс довіри/недоіри до соціальних інститутів, %

Якою мірою Ви довіряєте таким соціальним інститутам?

■ Баланс довіри/недоіри

Результати соціологічного опитування, що проводилося соціологічною службою Центру Разумкова спільно з Фондом «Демократичні ініціативи» імені Ілька Кучеріва з 8 по 15 грудня 2023 року. Опитано 2019 респондентів віком від 18 років. Теоретична похибка вибірки не перевищує 2,3%.

Created with Datawrapper

Додаток В. Анкета дослідження.

«Дослідження думки українців про роль держави у суспільному житті, економіку та соціальну політику»

Запрошуємо Вас взяти участь в анонімному опитуванні, мета якого – зрозуміти, як громадяни України сприймають різні аспекти особистих свобод, економічної політики та ролі держави у житті суспільства.

Тут немає правильних чи неправильних відповідей – важлива лише Ваша думка. Дані будуть проаналізовані в узагальненому вигляді, а результати використовуватимуться виключно у дослідницьких цілях. Дослідження не займе багато часу.

Дякуємо за Вашу участь!

ВАШ ВІК

ВАША СТАТЬ

1. Чоловіча
2. Жіноча

ЧИ ПОГОДЖУЄТЕСЬ ВИ, ЩО ДЕРЖАВА НЕ ПОВИННА ВТРУЧАТИСЯ У ПРИВАТНЕ ЖИТТЯ ГРОМАДЯН, ОСОБЛИВО ЩОДО ПИТАНЬ, ЯКІ СТОСУЮТЬСЯ ОСОБИСТОГО ВИБОРУ ТА НЕ ЗАВДАЮТЬ ШКОДИ ІНШИМ?

1. Повністю згоден(на)
2. Скоріше згоден(на)
3. Важко сказати

4. Скоріше не згоден(на)
5. Повністю не згоден(на)

ЧИ ПОГОДЖУЄТЕСЬ ВИ, ЩО ПОЛІЦІЯ ПОВИННА МАТИ ПРАВО ЗУПИНЯТИ ТА ОБШУКУВАТИ ЛЮДЕЙ, ЯКІ ВИГЛЯДАЮТЬ ПІДОЗРІЛО?

1. Повністю згоден(на)
2. Скоріше згоден(на)
3. Важко сказати
4. Скоріше не згоден(на)
5. Повністю не згоден(на)

ЧИ ПІДТРИМУЄТЕ ВИ ПРАВО ГРОМАДЯН НА ВІЛЬНЕ ВОЛОДІННЯ ВОГНЕПАЛЬНОЮ ЗБРОЄЮ (НАПРИКЛАД, ДЛЯ САМОЗАХИСТУ, ЗАХИСТУ ВЛАСНОСТІ ЧИ УЧАСТІ В ОБОРОНІ КРАЇНИ)?

1. Повністю підтримую
2. Скоріше підтримую
3. Важко сказати
4. Скоріше не підтримую
5. Не підтримую

ЯК ВИ СТАВИТЕСЯ ДО ІДЕЇ, ЩО ЛЕГАЛІЗАЦІЯ ЗБРОЇ ПОВИННА СУПРОВОДЖУВАТИСЯ СУВОРИМИ ДЕРЖАВНИМИ ПЕРЕВІРКАМИ ТА ОБМЕЖЕННЯМИ ДЛЯ ОТРИМАННЯ ДОЗВОЛУ?

1. Повністю підтримую
2. Скоріше підтримую
3. Важко сказати
4. Скоріше не підтримую
5. Не підтримую

ЧИ ПОГОДЖУЄТЕСЬ ВИ, ЩО ДЕРЖАВА ПОВИННА РЕГУЛЮВАТИ ТА ОБМЕЖУВАТИ ОБІГ ВОГНЕПАЛЬНОЇ ЗБРОЇ, БОЄПРИПАСІВ ТА АКСЕСУАРІВ ДО НЕЇ?

1. Повністю згоден(на)
2. Скоріше згоден(на)
3. Важко сказати
4. Скоріше не згоден(на)
5. Повністю не згоден(на)

ЧИ ПІДТРИМУЄТЕ ВИ ІДЕЮ, ЩО ЦЕНТРАЛЬНІ ОРГАНИ ДЕРЖАВНОЇ ВЛАДИ МАЮТЬ ЗАЙМАТИСЯ ЛИШЕ ПИТАННЯМИ ОБОРОНИ, СУДОЧИНСТВА ТА ЗОВНІШНЬОЇ ПОЛІТИКИ, ЗАЛИШАЮЧИ ВСІ ІНШІ ПИТАННЯ МІСЦЕВИМ ГРОМАДАМ ТА МУНІЦИПАЛІТЕТАМ?

1. Повністю підтримую
2. Скоріше підтримую
3. Важко сказати
4. Скоріше не підтримую
5. Не підтримую

ЧИ ПІДТРИМУЄТЕ ВИ ІДЕЮ НАДАННЯ ШИРОКИХ ПОВНОВАЖЕНЬ МУНІЦИПАЛІТЕТАМ ТА ГРОМАДАМ, ВКЛЮЧАЮЧИ ПРАВО ВСТАНОВЛЮВАТИ ВЛАСНІ ЗАКОНИ ТА ПОДАТКОВУ ПОЛІТИКУ?

1. Повністю підтримую
2. Скоріше підтримую
3. Важко сказати
4. Скоріше не підтримую
5. Не підтримую

ЧИ ПОГОДЖУЄТЕСЬ ВИ, ЩО ДЕРЖАВА ПОВИННА ЗМУШУВАТИ ГРОМАДИ ЧИ МУНІЦИПАЛІТЕТИ ПРИЙМАТИ ЛЮДЕЙ, ЯКІ НЕ ПОДІЛЯЮТЬ ЇХНІХ ЦІННОСТЕЙ, ЗАДЛЯ ДОТРИМАННЯ ПРИНЦИПІВ ТОЛЕРАНТНОСТІ ТА РІВНОСТІ?

1. Повністю згоден(на)
2. Скоріше згоден(на)
3. Важко сказати
4. Скоріше не згоден(на)
5. Повністю не згоден(на)

ЧИ ПІДТРИМУЄТЕ ВИ ІСНУВАННЯ КОМІТЕТУ ВЕРХОВНОЇ РАДИ УКРАЇНИ З ПИТАНЬ СВОБОДИ СЛОВА?

1. Повністю підтримую
2. Скоріше підтримую
3. Важко сказати
4. Скоріше не підтримую
5. Не підтримую

ЧИ ПОГОДЖУЄТЕСЬ ВИ, ЩО ДЕРЖАВА НЕ ПОВИННА ПРИТЯГУВАТИ ГРОМАДЯН ДО ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА ВИСЛОВЛЮВАННЯ ЧИ ВИКОРИСТАННЯ ПЕВНОЇ СИМВОЛІКИ, НАВІТЬ ЯКЩО ВОНИ МОЖУТЬ ОБРАЖАТИ ІНШИХ, ПРОВОКУВАТИ НЕНАВИСТЬ МІЖ ГРУПАМИ АБО СУПЕРЕЧИТИ СУСПІЛЬНИМ НОРМАМ?

1. Повністю згоден(на)
2. Скоріше згоден(на)
3. Важко сказати
4. Скоріше не згоден(на)
5. Повністю не згоден(на)

ЧИ ПІДТРИМУЄТЕ ВИ ЗАБОРОНУ ДІЯЛЬНОСТІ ЗАСОБІВ МАСОВОЇ ІНФОРМАЦІЇ, ЯКІ ВВАЖАЮТЬСЯ ЗАГРОЗОЮ НАЦІОНАЛЬНІЙ БЕЗПЕЦІ АБО ПРОПАГУЮТЬ ВОРОЖІ НАРАТИВИ ЧИ ІДЕОЛОГІЇ?

1. Повністю підтримую
2. Скоріше підтримую
3. Важко сказати
4. Скоріше не підтримую
5. Не підтримую

ЧИ ВВАЖАЄТЕ ВИ, ЩО ДЕРЖАВА ПОВИННА ФІНАНСУВАТИ ЗМІ ТА ВОЛОДІТИ ДЕРЖАВНИМИ ТЕЛЕКАНАЛАМИ?

1. Так
2. Скоріше так
3. Важко сказати
4. Скоріше ні
5. Ні

ЧИ ПОГОДЖУЄТЕСЬ ВИ, ЩО СКОРОЧЕННЯ ПОДАТКІВ МАЄ БУТИ ПРІОРИТЕТОМ НАВІТЬ ЗА УМОВИ, ЩО СОЦІАЛЬНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ГРОМАДЯН БУДЕ ЗДІЙСНЮВАТИСЯ ПЕРЕВАЖНО ЧЕРЕЗ ПРИВАТНІ ІНІЦІАТИВИ, ВОЛОНТЕРСТВО, БЛАГОДІЙНІСТЬ ТА САМОЗАБЕЗПЕЧЕННЯ?

1. Повністю згоден(на)
2. Скоріше згоден(на)
3. Важко сказати
4. Скоріше не згоден(на)
5. Повністю не згоден(на)

ЧИ ПОГОДЖУЄТЕСЬ ВИ З ТИМ, ЩО ЕКОНОМІЧНА НЕРІВНІСТЬ Є НОРМАЛЬНОЮ І НЕВІД'ЄМНОЮ ЧАСТИНОЮ ВІЛЬНОГО СУСПІЛЬСТВА?

1. Повністю згоден(на)
2. Скоріше згоден(на)
3. Важко сказати
4. Скоріше не згоден(на)
5. Повністю не згоден(на)

ЧИ ПІДТРИМУЄТЕ ВИ НАДАННЯ ДЕРЖАВНОЇ ДОПОМОГИ МАЛОЗАБЕЗПЕЧЕНИМ?

1. Повністю підтримую
2. Скоріше підтримую
3. Важко сказати
4. Скоріше не підтримую
5. Не підтримую

ЧИ ПОГОДЖУЄТЕСЬ ВИ, ЩО БІЗНЕС МАЄ ПРАВО ПРАЦЮВАТИ БЕЗ РЕГУЛЯЦІЙ ДЕРЖАВИ (ЗОКРЕМА, БЕЗ ПЕРЕВІРОК, ЛІЦЕНЗУВАННЯ, ІНСПЕКЦІЙ)?

1. Повністю згоден(на)
2. Скоріше згоден(на)
3. Важко сказати
4. Скоріше не згоден(на)
5. Повністю не згоден(на)

ЯК ВИ СТАВИТЕСЯ ДО ІДЕЇ ПРИВАТИЗАЦІЇ ВСІХ ДЕРЖАВНИХ ПІДПРИЄМСТВ, ВКЛЮЧАЮЧИ СТРАТЕГІЧНІ?

1. Повністю підтримую

2. Скоріше підтримую
3. Важко сказати
4. Скоріше не підтримую
5. Не підтримую

ЧИ ПОГОДЖУЄТЕСЬ ВИ, ЩО ПРИВАТНІ КОМПАНІЇ ПОВИННІ ПОВНІСТЮ ЗАМІНИТИ ДЕРЖАВУ У НАДАННІ ТАКИХ ПОСЛУГ, ЯК БУДІВНИЦТВО ДОРІГ?

1. Повністю згоден(на)
2. Скоріше згоден(на)
3. Важко сказати
4. Скоріше не згоден(на)
5. Повністю не згоден(на)

ЧИ ПІДТРИМУЄТЕ ВИ ІСНУВАННЯ ДЕРЖАВНОГО СТАНДАРТУ ОСВІТИ, ЯКИЙ РЕГУЛЮЄТЬСЯ МІНІСТЕРСТВОМ ОСВІТИ ТА НАУКИ?

1. Повністю підтримую
2. Скоріше підтримую
3. Важко сказати
4. Скоріше не підтримую
5. Не підтримую

ЧИ ВВАЖАЄТЕ ВИ, ЩО ШКІЛЬНА ОСВІТА МАЄ ЗАЛИШАТИСЯ БЕЗКОШТОВНОЮ ТА ФІНАНСУВАТИСЯ ЗА РАХУНОК ДЕРЖАВИ?

1. Так
2. Скоріше так
3. Важко сказати
4. Скоріше ні
5. Ні

ЯК, НА ВАШУ ДУМКУ, МАЄ ВІДБУВАТИСЯ ФІНАНСУВАННЯ ШКІЛЬНОЇ ОСВІТИ?

Використовуйте шкалу від 1 до 10, де:

1 – Шкільна освіта повинна бути повністю приватною, а її фінансування здійснюватися за рахунок батьків, приватних фондів або інших джерел, без участі державного бюджету.

10 – Шкільна освіта повинна бути повністю державною та безкоштовною для всіх школярів.

ЯК, НА ВАШУ ДУМКУ, МАЄ ВІДБУВАТИСЯ ФІНАНСУВАННЯ ВИЩОЇ ОСВІТИ?

Використовуйте шкалу від 1 до 10, де:

1 – Вища освіта повинна бути повністю приватною без державного фінансування.

10 – Вища освіта повинна бути повністю державною та безкоштовною для всіх студентів.

ЧИ ВВАЖАЄТЕ ВИ, ЩО МЕДИЦИНА МАЄ ЗАЛИШАТИСЯ БЕЗКОШТОВНОЮ ТА ФІНАНСУВАТИСЯ ЗА РАХУНОК ДЕРЖАВИ?

1. Так
2. Скоріше так
3. Важко сказати
4. Скоріше ні
5. Ні

ЯКИМ, НА ВАШУ ДУМКУ, МАЄ БУТИ СПІВВІДНОШЕННЯ ДЕРЖАВНОГО ТА ПРИВАТНОГО ФІНАНСУВАННЯ МЕДИЧНИХ ПОСЛУГ?

Використовуйте шкалу від 1 до 10, де:

1 – Усі медичні послуги повинні бути повністю приватними та оплачуватися безпосередньо громадянами або через приватні страхові компанії.

10 – Усі медичні послуги повинні бути повністю державними та безкоштовними для всіх громадян.

ЯКИМ, НА ВАШУ ДУМКУ, МАЄ БУТИ ФІНАНСУВАННЯ ПЕНСІЙ ДЛЯ ЛЮДЕЙ ПОХИЛОГО ВІКУ?

Використовуйте шкалу від 1 до 10, де:

1 – Пенсійна система повинна бути повністю приватною, а громадяни мають самостійно накопичувати пенсійні заощадження.

10 – Пенсійна система повинна бути повністю державною, а пенсії повинні виплачуватися за рахунок державного бюджету.

ЯК ВИ СТАВИТЕСЯ ДО ПОВНОГО СКАСУВАННЯ ДЕРЖАВНОГО ФІНАНСУВАННЯ СПОРТУ, ПЕРЕДАВШИ ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЗА РОЗВИТОК ТА ФІНАНСУВАННЯ ЦІЄЇ СФЕРИ У ПРИВАТНИЙ СЕКТОР?

1. Повністю підтримую
2. Скоріше підтримую
3. Важко сказати
4. Скоріше не підтримую
5. Повністю не підтримую

ЧИ ВВАЖАЄТЕ ВИ, ЩО ФУНДАМЕНТАЛЬНА НАУКА МАЄ ФІНАНСУВАТИСЯ ДЕРЖАВОЮ ЗА РАХУНОК БЮДЖЕТУ?

1. Так
2. Скоріше так
3. Важко сказати
4. Скоріше ні
5. Ні

ЧИ ПІДТРИМУЄТЕ ВИ ІДЕЮ, ЩО НАУКОВІ ДОСЛІДЖЕННЯ ПОВИННІ ФІНАНСУВАТИСЯ ВИКЛЮЧНО ПРИВАТНИМИ КОМПАНІЯМИ, ГРАНТАМИ ТА МЕЦЕНАТАМИ БЕЗ УЧАСТІ ДЕРЖАВИ?

1. Повністю підтримую
2. Скоріше підтримую
3. Важко сказати
4. Скоріше не підтримую
5. Не підтримую

ЧИ ПІДТРИМУЄТЕ ВИ ФІНАНСУВАННЯ КУЛЬТУРИ (МУЗЕЇВ, ТЕАТРІВ, КІНОСТУДІЙ, ОРКЕСТРІВ, ІНШИХ КУЛЬТУРНИХ ПРОДУКТІВ) ЗА РАХУНОК ДЕРЖАВНОГО БЮДЖЕТУ?

1. Так
2. Скоріше так
3. Важко сказати
4. Скоріше ні
5. Ні

ЧИ ПІДТРИМУЄТЕ ВИ ПОВНЕ ВИКЛЮЧЕННЯ ДЕРЖАВИ ЗІ СФЕРИ КУЛЬТУРИ, ВКЛЮЧАЮЧИ ЛІКВІДАЦІЮ МІНІСТЕРСТВА КУЛЬТУРИ,

**ДЕРЖАВНИХ ФОНДІВ ТА ІНШИХ МЕХАНІЗМІВ ФІНАНСУВАННЯ
КУЛЬТУРНИХ ПРОЄКТІВ?**

1. Так
2. Скоріше так
3. Важко сказати
4. Скоріше ні
5. Ні

**ЧИ ПІДТРИМУЄТЕ ВИ ПЕРЕДАЧУ У ПРИВАТНУ ВЛАСНІСТЬ
ДЕРЖАВНИХ МУЗЕЇВ, ТЕАТРІВ, КОНЦЕРТНИХ ЗАЛІВ, АРХІТЕКТУРНИХ
ПАМ'ЯТОК, КІНОСТУДІЙ ТА ОРКЕСТРІВ?**

1. Так
2. Скоріше так
3. Важко сказати
4. Скоріше ні
5. Ні

ЧИ ЧУЛИ ВИ РАНІШЕ ПРО ЛІБЕРТАРІАНСТВО?

1. Так, добре обізнаний
2. Щось чув/чула
3. Ні, не чув/чула

ЯК БИ ВИ ОЦІНИЛИ СВОЇ ЗНАННЯ ПРО ЛІБЕРТАРІАНСЬКІ ІДЕЇ?

1. Добре розумію
2. Маю загальне уявлення
3. Чув/чула, але не знаю суті
4. Не знаю нічого

**ЧИ МОЖЕТЕ ВИ ІДЕОЛОГІЧНО ІДЕНТИФІКУВАТИ СЕБЕ ЯК
ЛІБЕРТАРІАНЦЯ/ЛІБЕРТАРІАНКУ?**

1. Так
2. Скоріше так
3. Важко сказати
4. Скоріше ні
5. Ні

ДЯКУЮ ЗА УВАГУ!

АНОТАЦІЯ

Робота присвячена дослідженню рівня підтримки та перспектив поширення лібертаріанських ідей у сучасному українському суспільстві, яке, перебуваючи в умовах війни та глибоких трансформацій, стоїть перед викликом пошуку нових ідеологічних орієнтирів. Лібертаріанські ідеї, що у світі набувають популярності як альтернатива традиційним політичним ідеологіям, в Україні залишаються малодослідженими. Недостатність даних про обізнаність громадян та їхнє ставлення до цих ідей ускладнює оцінку їхнього впливу на суспільство та перспектив у політичному дискурсі.

Метою роботи є виявлення рівня підтримки лібертаріанських ідей та аналіз перспектив їх поширення. Об'єктом дослідження є лібертаріанські ідеї у сучасному українському суспільстві, а предметом – масштаби та перспективи їхнього поширення.

Теоретична база спирається на праці класиків лібертаріанства, інших авторів, які досліджували лібертаріанство, а також вітчизняних дослідників, що аналізували поширення та особливості лібертаріанських ідей в українському контексті. Емпірична база включає дані опитувань, проведених різними соціологічними службами.

Наукова новизна роботи полягає в комплексному аналізі специфіки сприйняття лібертаріанських ідей в українському суспільстві.

В першому розділі роботи було теоретично систематизовано поняття лібертаріанства, а також детально розкрито його теоретичні засади. Другий розділ стосувався рівня представленості лібертаріанських ідей в українському суспільстві. Емпіричний розділ присвячений дослідженню сприйняття та ставлення українців до лібертаріанських ідей. Було проведено власне пілотажне дослідження методом онлайн-опитування, в якому взяли участь 138 респондентів.

Мета дослідження досягнута через аналіз наявних емпіричних даних, отриманих з опитувань, а також вивчення політичних і громадських ініціатив лібертаріанського спрямування в Україні. Крім того, проведене емпіричне пілотажне дослідження дозволило виявити основні тенденції сприйняття лібертаріанських ідей українським суспільством та окреслити перспективи їх подальшого розвитку. Дослідження показало, що рівень підтримки лібертаріанських ідей залишається низьким, а суспільні очікування переважно орієнтовані на патерналістські та державоорієнтовані підходи до політики.

Ключові слова: лібертаріанство, політична ідеологія, лібертаріанські ідеї, держава, відносини держави та суспільства, ідеологічні орієнтації.

ABSTRACT

The study is dedicated to the study of the level of support and prospects for the spread of libertarian ideas in contemporary Ukrainian society, which, amid war and deep transformations, faces the challenge of seeking new ideological orientations. Libertarian ideas, gaining popularity globally as alternatives to traditional political ideologies, remain under-researched in Ukraine. The lack of data on citizens' awareness and attitudes towards these ideas complicates the assessment of their impact on society and prospects in political discourse.

The purpose of the study is to identify the level of support for libertarian ideas and analyze the prospects for their spread. The object of the study is libertarian ideas in contemporary Ukrainian society, and the subject is the extent and prospects of their spread.

The theoretical basis is based on the works of libertarian classical authors, other authors who have studied libertarianism, as well as ukrainian researchers who have analyzed the spread and characteristics of libertarian ideas in the Ukrainian context. The empirical basis includes data from surveys conducted by various sociological services.

The scientific novelty of the work is a comprehensive analysis of the specifics of the perception of libertarian ideas in Ukrainian society.

In the first section of the paper, the concept of libertarianism was theoretically systematized and its theoretical foundations were described in detail. The second section dealt with the level of representation of libertarian ideas in Ukrainian society. The empirical section is devoted to the study of the perception and attitude of Ukrainians towards libertarian ideas. A pilot study was conducted using an online survey with 138 respondents.

The purpose of the study was achieved through the analysis of available empirical data obtained from surveys, as well as the study of political and public initiatives of libertarian orientation in Ukraine. In addition, the empirical pilot study made it possible to identify the main trends in the perception of libertarian ideas by Ukrainian society and to outline the prospects for their further development. The study has shown that the level of

support for libertarian ideas remains low, and public expectations are mainly focused on paternalistic and state-oriented approaches to politics.

Keywords: libertarianism, political ideology, libertarian ideas, state, relations between the state and society, ideological orientations.